tarih VE toplum

AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ

MART 1994
İLETİŞİM YAYINLARI 123
KDV DAHİL 40.000 TL

ARMAĞAN

Osmanlı Dram Kumpanyası'ndan
1899 tarihli bir afiş

tarih ve toplum
AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ
MART 1994 • CİLT 21 • SAYI 123

5 *Muammer Dizer*
Kandilli Rasathanesi

11 *Şinasi Tekin*
İŞTİKAKCININ KÖŞESİ
Bazı Çekim Ekleri ve
+ leyin Eki Hakkında

17
Mustafa Şahin
Kadın Enstantaneleri

28 *Serpil Çakır*
Beyaz Konferanslar

32 KOLEKSİYONCUNUN DAĞARCIĞINDAN
12. Uluslararası Kadınlar Kongresi
Pul ve İlk Gün Zarfları

34 *Nuran Yıldırım*
Eczanelerimizden Antet ve Mühürler

41 *Kurtuluş Kayalı*
Atatürk Filmi

45 *Ahmet Demirel*
Tan Gazetesi ve
Fikir Özgürlüğü

54 *Yücel Demirel*
Mübadele Dosyası

59 KİTABİYAT
Mehmet Bilgin
Trabzon Salnameleri

Herkül Millas
Jöntürkler ve Makedonya

64 MERAKLISINA
M. Sabri Koz
İki Kitap Müzayedesi

KAPAK RESMİ: Necip Bey Itriyat ve Müstahzaratı'nın ürettiği Krem Necip'in eczaneler için hazırlanmış bir afişi (Gülnur Sandalcı Koleksiyonundan) **ARKA KAPAK:** Kırım Savaşı sırasında Paris'te "Episodes de la Guerre d'Orient" başlığı altında basılan taşbaskısı resimlerden, Balaklava'da İngiliz ağır süvarilerinin hücumu (Emre Dölen Koleksiyonundan).

OKURLARA MEKTUP

FAHRİ ARAL

Mart ayını sever misiniz? Kendi payıma, yıllar önce gençliğimin karanlık günlerini bir 12 Mart'la tattığım için pek sevmem. Yine de bereketin filizlendiği, tohumların atıldığı, fidanların dikildiği bir ay, Mart. Son cemre de Mart ayında toprağa düşer, bilirsiniz... Bir de Mart'ta önemli günler var: 8 Mart Dünya Kadınlar Günü, 16 Mart Tıp Bayramı, 27 Mart Dünya Tiyatrolar Günü ve daha başkaları... Biz de bu ay derginin bir bölümünü "Mart Günleri"ne ayırdık. (12 Mart da tarih oldu, ama onun için bir şey yapmadık; "darbesiz" kalırsak, seneye!..)

Serpil Çakır ve Mustafa Şahin Dünya Kadınlar Günü için birer yazı hazırladılar. Mustafa Şahin "kırdan bayırdan" topladıklarını biraraya getirip, araya da *Resimli Ay* dergisinden ilginizi çekeceğini umduğumuz çerçeveler serpiştirerek başlıbaşına bir bölüm oluşturdu. Serpil Çakır arkadaşımız ise yıllardır süren çalışmalarının bir yeni ürününü sunuyor. 1911'de, İstanbul'da kadınların sorunlarını ele alan "Beyaz Konferanslar" kadın tarihine önemli bir katkı niteliğinde. "Koleksiyoncunun Dağarcığı"nda da, 1935'te İstanbul'da toplanan Uluslararası Kadınlar Kongresi'nin Türk pulcuları arasında hâlâ en pahalı seri diye bilinen pulları ile ilk gün zarflarını sunuyoruz. Bu vesile ile, dergimizi bir süredir değerli koleksiyonlarından mahrum eden Sayın Salih Kuyaş'a bu yeniden başlangıç için teşekkür ediyorum.

Tarih ve Toplum'da yazılarını sıkça gördüğünüz Nuran Yıldırım'ın bu ay yeralan yazısı oldukça ilginç. 1893 ile 1947 arasında eczanelerimizin antet ve mühürlerini konu edinen yazı, çok değerli görsel malzeme eşliğinde sayfalarımızda yeralıyor.

Şinasi Tekin hocamızın tiryakisi olduğunuz "İştikakçi'nin Köşesi"nde bu ay Türkçe'deki bazı çekim ekleri ve + leyin eki üzerine düşünceleri var. İştikakçinin Köşesi ile ilgili bir açıklamamızı da buraya sıkıştıralım: Şinasi Tekin hocamızın geçen ay dergimizde yeralan yazısı, *Toplumsal Tarih* dergisinde de yayımlandı. Yazı daha önce *Tarih ve Toplum*'a getirilmiş olduğundan, bu tekrarda bizim bir yanlışımız olmadığına inanıyoruz. Çünkü biz bu köşenin yıllar önce *Tarih ve Toplum*'da başladığını ve doğal olarak da burada devam edeceğini bilerek, okurlarımızı bu yazıdan mahrum etmek istemedik.

Bu sayıda *Tarih ve Toplum*'da çok seyrek gördüğünüz türden bir yazı var. Dostumuz Kurtuluş Kayalı'nın az bilinen yanını (Türk Sineması uzmanlığı) Metin Erksan'ın kitabından kalkarak yazdığı "Atatürk Filmi" başlıklı yazısında tanıyoruz.

Bu sayımızın ağırlıklı konularından biri de İkinci Grup ve *Tan* gazetesi hakkında. Ahmet Demirel, İkinci Grup'un kuruluşunu anlattığı yazısından sonra, *Tan*'dan üç imzasız yazı (muhtemelen Ali Şükrü Bey'in) aktararak, o dönemdeki ilk örgütlü muhalefetin demokrasi ve fikir özgürlüğü anlayışını öğrenmemize fırsat tanıyor.

Geçen ay duyurduğumuz "Mübadele Dosyası", Yücel Demirel'in gayretiyle bu ay başlıyor. Önümüzdeki sayılarda daha da zenginleşecek bu dosya için okurlarımızın da yardımlarını bekliyoruz.

"Kitabiyat" yazılarımızda Mehmet Bilgin, yayımlanmaya başlanan ve büyük bir hizmet olduğuna inandığımız *Trabzon Salnameleri*'ni, Herkül Millas Yunanca *Jön Türkler ve Makedonya* kitabını tanıtıyor. Bu ay "Kitap Dağarcığı"nı koyamadık. Nedeni, sevgili M. Sabri Koz'un "Meraklısına" köşesindeki sandalyeye oturup bir daha kalkmaması...

Son olarak, bu ayki bir yeniliğimizden sözetmek istiyorum: Zaman zaman, duvarlarınızı süsleyecek eski afiş, kartpostal v.b. görsel ürünleri tıpkıbasım olarak sunmaya karar verdik ve şimdi bunlardan ilkini derginizle birlikte verebiliyoruz: Bu yüzden poşete girdiğimiz bu ayın hediyesi, Osmanlı Dram Tiyatrosu'nun bir afişi.

OKURLARDAN MEKTUP

Musıkîde Türk Kadını

Iki sayıdır yayımlanan Dârülelhan yazısına küçük bir ek olur umuduyla *Resimli Ay*'dan (No. 3, Nisan 1924, s.39-40) bir yazı özetliyor, bu vesileyle hem bu kıymetli sanatkârlarımızı yâd ediyor, hem kadınlar gününe bir cemile olmasını temenni ediyoruz:

70 yıl öncesinin bu esintisinde yazar, gelen mektuplar içinde yazısının hususiyet ve itinalı tertibinden ziyade üzerindeki Dârülelhan firmasının cazibesine kapıldığı bir mektubu öncelikle açıyor. İçinde cuma günü Galatasaray Sultanisi'nin salonunda verilecek konsere çağrı pusulasını, duhuliye varakasını, programı görüp incelemeye koyuluyor. Kendisini daha çok ilgilendiren, alaturka kısmı oluyor. Acemaşiran faslının en nadide parçaları, hazinelerden seçilmiş bir inci gerdanlık halinde sıralanıyor. Cuma sabahını hevecanla bekliyor.

Her uğradığı yerde eşyasının birini ekerek Galatasaray önüne geliyor. İki kanadı da açık duran büyük kapıdan giriyor. Cümle kapısının iç medhaline doğru uzanan yoldaki rengârenk, kadınlı-erkekli kalabalığa karışıyor. Yolun sağına soluna ürkek bakışlı kızlar dizilmiş, medhal, heykelli bir müze antresi halini almış, med'uvînde geç kalma endişesi ve telaş var.

İç medhal, temiz ve parıltılı bir taşlıktan sonra geniş basamaklı merdivenler, uzun koridorlar geçilir. Hangi tarafa oturacağını şaşıranlar görülmekte. Akord edilen sazlar, damla damla dökülen sesler misafirleri çağırmakta.

Konferans salonu, koridorlar, su değil, hava bile sızmayacak kadar dolu. Birbirine kenetlenmiş insanlar arasında aşina yüzler. Birbirlerine, mutena bir yer bulamamayı ima eden bakışlar.

Hava sıcak; bir de kalabalığın harareti. Terli alınlara mendiller sefer yapmakta. Yazar, kıyıda köşede kalmasından, bir gazeteci olarak pek hoşnud olmuyor. Musa Süreyya Bey oradan oraya koşuyor, nizam ve intizamı sağlamaya çalışıyor, her tanıdığa rastlayışta bir iki kelimelik bir şey söylüyor.

Kalabalık denizini birkaç defa torpido gibi yaran

tarih ve toplum
AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ
MART 1994
CİLT 21 • SAYI 123

İLETİŞİM YAYINLARI A.Ş.
ADINA SAHİBİ
Murat Belge

YAYIN YÖNETMENİ &
SORUMLU YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ
Fahri Aral

YAYIN KURULU
Nuri Akbayar, Yücel Demirel, Emre Dölen, Erol Şadi Erdinç, Ekrem Işın, Orhan Koloğlu, M. Sabri Koz, Turgut Kut, Necdet Sakaoğlu, Baha Tanman

DANIŞMA KURULU
Fikret Adanır, Feroz Ahmad, Turgut Akpınar, Robert Anhegger, Masami Arai, Cem Behar, Kemal Beydilli, Martin van Bruinessen, Selim Deringil, Paul Dumont, Cornell Fleischer, Barbara Flemming, François Georgeon, Faruk Ilıkan, Colin Imber, Kurtuluş Kayalı, Gündağ Kayaoğlu, Celia Kerslake, Çağlar Keyder, Klaus Kreiser, Uygur Kocabaşoğlu, Gün Kut, İlber Ortaylı, Şevket Pamuk, Kevork Pamukciyan, Donald Quataert, İ. Lütfü Seymen, Şinasi Tekin, Aydın Uğur, Michael Ursinus, Stefanos Yerasimos, Erik Jan Zürcher

TASARIM **Ümit Kıvanç**
DİZGİ **Maraton Dizgievi**
DÜZELTİ **Mustafa Şahin - Cemil Namlı**
OFSET HAZIRLIK **Ağaçkakan Ltd. Şti.**
Tel. 516 82 80 - 516 07 59
BASKI **Yeni Alaş Matbaası**
DAĞITIM **İletişim Pazarlama A.Ş.**

•

İLETİŞİM YAYINCILIK A.Ş.
GENEL MÜDÜR **Nihat Tuna**
OKUR İLİŞKİLERİ **Ayten Törün**
SATIŞ-DAĞITIM **Ercan Meriç**

İSTANBUL Klodfarer Caddesi İletişim Han 34400 Cağaloğlu
Tel. 516 22 60 Fax: 516 12 58
ANKARA Konur Sok. 24/4 06640 Yenişehir Tel. 425 36 00 - 425 20 71
İZMİR 857 Sokak İzmiroğlu Işhanı No. 306 35250 Konak Tel: 84 90 42

ABONE KOŞULLARI
Yurtiçi
Yıllık: 450.000.- TL
6 aylık: 225.000.- TL
Avrupa-Ortadoğu 48 $/yıl
Amerika 78 $/yıl
Avusturalya 87 $/yıl

Uçak posta ücreti abone bedelinin içindedir

Yurtiçi abonelik için abone bedelinin **İLETİŞİM A.Ş. 255661 POSTA ÇEKİ HESABI**'na yatırılması ve posta çekinin üzerine "Tarih ve Toplum abonesi" ibaresi yazılarak fotokopisinin, açık talebinizi içeren bir mektupla birlikte yayınevimize gönderilmesi yeterlidir.

Yurtdışı abonelik için bedelin İLETİŞİM A.Ş.'nin **PAMUKBANK TÜRBE ŞUBESİ 865277** no'lu DTH'na havale edilmesi ve dekont fotokopisinin, açık talebinizi içeren bir mektupla yayınevimize gönderilmesi yeterlidir.

Kıbrıs satış fiyatı: 40.000.- TL

bir gence yazar, "Darülelhan'ın silindiri" adını takıyor.

Nihayet salonun arkasında bir yer buluyor. Orasını da çarşaflı, mantolu, kaplı hanımlar bir kanarya kafesine döndürmüşler. Pencere, kapı arası gibi içerlek yerlerde şişman karınlı udlar, kemanlar, kanunlar yığılmış, uzun saplı bir tanbur, bu musikî enkazı arasında imdat diyen bir kol gibi uzanmış.

Çocuklukla genç kızlık arasında siyah göğüslüklü bir hanım kemençesine hafif temaslarla yayını dokunduruyor, küçük küçük dolaşıyor. Bu sırada ciddi bir ses:

- Hadiye!.. Hadiye!.. Kız, ne yapıyorsun?..

O, gülerek elinden bıraktığı sazını gözleriyle okşuyor, bu bakışlarda ne derin bir ibtila var.

Birden, uzak çağlayanların akışını andıran derin ve heyecanlı bir alkış, büyük salonda kesif bir güvercin sürüsü gibi uçuştu. Sahneye kalabalık bir orkestra heyeti çıkmıştı. Memlekette bu, belki ilk kadın grubuydu. Keman yaylarınla şayanıdikkat bir vahdet ve intizam, seslerde kuvvetli ve artık tereddüd devrinden uzaklaşmış bir mahiyet vardı. Parçalar devam ettiği müddetçe bütün salon halkı, sinirlerine leziz bir temasla sarılan musikî rüzgârını ateşîn bir kadehten içti. Gözlerde bu müsekkir havanın ağır sarhoşluğu süzülüyor, kirpiklerde gönül inkılâplarının muattar damlaları birikiyordu.

Piyanoya eşlik eden hanımlar başarılı, özellikle koroda 60 hanım kızın gösterdiği parlak eda herkesi hoşnud ediyor.

Kısa bir aradan sonra alaturka heyeti sahnede yerini alıyor. Bunlar da 60 kişidir. "Darülelhan silindiri" burada da arzıendam eder, gürültüsü patırtısı heyeti bastırır, açıkçası bu sıfatı haketmiştir. Yazar, altı yedi kişilik sazlarda bile akord hatası olabilirken, bu 60 kişinin icrasının aksamasından ürperiyor çünkü alaturkaya tutkun.

Hoca Ziya Bey siyah değneğiyle ortada. Emin Ağa'nın Peşrev'i, gözler notada.

Küçük siyah değnek 'hafif'in ilk darbını vurdu ve Peşrev keskin bir "Mi, Fa" ile başladı.

Besteler ve ağırsemaiyle aksaksemai, sazsemaisi aynı güzellik ve aynı ahenk vahdetiyle tamamlandı. Alkış, aynı zamanda alaturkaya verilen önemin de bir göstergesi.

Güzel sesiyle tanınan Hadiye Hanım (solda üstte), kemancı Saliha Hanım (üstte), kemancı İhsan Hanım (solda altta).

Gerdaniye köçekçe bütün manasıyla Şark, bütün füsûnuyla Şark. Bu hava, Tuna kıyılarında altın zillimaşalarının ve abanoz darbukalarının ahengine ayak uydurmuş yatağanlı, burma sarıklı Yeniçerileri, sırma örgülü, canfes şalvarlı rakkaseleri düşündürüyor.

İçinden, "yaşa alaturka!" diye alkışlıyor. Nitekim, alafrangayı kaynağında, büyük merkezlerinde dinlemiş bir dostu da, alaturkanın kazanımını teyid ediyor.

Tarz-ı nevin'de, Sedat Bey, anahatlarına dokunmadan başka bir ceryan temin etmenin yolunu arayıp bulduğu için tebrik ediliyor.

Longa, çâlâk darbelerle son nağmelerini bilhassa üstad Ziya Bey'in santuruna dayanarak bitiriyor. Kulaklarla adı konmamış bir içkinin bedîî ve çok renkli lezzeti, adımlarda ulvi bir sarhoşluğun ahenkli salıntısıyla bu musikî şöleninden ayrılıyor.

Yazı, orkestrada keman çalan İhsan, Saliha, Nimet, güzel sesli Hadiye Hanım'ın resimleriyle süslü.

Makalenin yazarı, Seyyah takmaadını kullanmış ki, Hakkı Süha Gezgin olsa gerektir.

MUSTAFA ŞAHİN, İstanbul

Kuruluşunun 125. Yılında

Kandilli Rasathanesi

1868-1993

MUAMMER DİZER

Özellikle deprem laboratuarını tamamlayan Kandilli Rasathanesi memleket içi ve memleket dışı depremleri kaydetmeye başlamıştır. Kandilli Rasathanesi'nin ilk resmi yayını 1934'te *Meteoroloji ve Sismoloji Rasadatı* adı altında yayınlandı. Bu yayının ilk sayısında Fatin Hoca'nın şu önsözü yeralır:

METHAL

Tesisatını bu sene ikmal eden İstanbul Rasathanesi bu Rasat Mecmuası ile neşriyatına başlamıştır. Mecmua fiziki arzi rasadatına mahsustur. Bu nüshada cevviyet ve zelzele rasatları vardır. Yakında bazı noksanlar ikmal edildikten sonra elektrikiyeti nesimiye rasadatı da ilave edilecektir. Mecmua üç aylıktır ve şimdilik bu devre göre devam olunacaktır. Hey'i rasadat ve tetkikatımızı da devirli devirsiz risalelerle neşredeceğiz. Bundan evvelki yalnız cevviyet miktarlarından ibaret olan rasatlarımız da peyderpey tabolunarak neşrolunacaktır.

Rasathane Müdürü
M. Fatin

Üç ayda bir yayınlanan bu mecmuada, meteroloji ile ilgili olayların aylık akışı, gözlem sonuçları ve Wickert ve Mainka sismografları ile kaydedilen memleket içi ve dışı deprem kayıtlarının sonuçları yer alır. Ayrıca bu sayıda 15 Ocak 1934'te Hindistan'da meydana gelen şiddetli depremin N-S ve E-S bileşenlerinin sismogramları da yer almıştır. Böylece bir deprem aleti ile depremin meydana getirdiği titreşimler Türkiye'de ilk defa sergilenmiş oldu. Aynı mecmuanın 3. sayısından itibaren de Ay safhaları ve barometre değerleri ile mukayeseli deniz seviyesi yükseklik ölçü sonuçları verilmiştir. Yayımı uzun süre devam eden bu mecmua daha sonraları yalnızca meteoroloji verilerini içerecek şekilde yayınlaşmıştır.

Güneş Tutulması

Doğanın en muhteşemi olduğu kadar büyük korku ve heyecan yaratan olaylarından biri şüphesiz güneş tutulmasıdır. Dünya var olduğundan beri devam edegelen bu olay, tarih-i kadimden beri bilinmektedir. Memleketimiz de zaman zaman doğanın bu muhteşem olayına sahne olmuştur. Bir tutulmanın yeri, zamanı ve süresini hesaplamak temelde güç bir iş değil ise de uygulama oldukça uzun ve karışıktır. Tutulma konisinin Yeryüzü ile arakesiti, olaya neden olan gökcisimlerinin hareketi nedeniyle batıdan doğuya hareket eder ve tam tutulma kuşağını meydana getirir. Bu tutulma kuşağı içindeki her nokta için tutulma zamanı ve tutulma süresini ayrı ayrı hesaplamak zorunluluğu vardır. Şimdiye dek Anadolu ve çevresinde gözlenmiş yüzlerce tutulmanın öykülere, efsanelere, el yazması kitaplara, folklora ve tarih yapraklarına geçmiş olduğu kuşkusuzdur. Bu belirtileri gün ışığına çıkartmak ayrı bir uzmanlık işi olduğunu vurguladıktan sonra, Kandilli Rasathanesi'nde 19 Haziran 1936 Tam Güneş Tutulmasını açıklamadan önce memleketimizde gözlenen ve tarih kitaplarına geçmiş bazı tutulmalardan söz edeceğim. Bilim Tarihi alanında tanınmış bilim adamlarından Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver'in konu ile ilgili notlarından yararlandım, kendisine minnet ve şükranlarımı sunarken Ulu Tanrıdan rahmet dilerim.

Takvim ül Tevarih'de hicri 831 (1427-28) Kusûf-u afitap ve aynı eserde hicri 877 (1472-73) kusuf-u tam olduğu bildirilmektedir.

Süleyman Faik Mecmuasında hicri 1231 (19 Kasım 1816) (İst. Üniv. Kütüphanesi TY. 4100) Tam Güneş

tutulması. Yasincizade meşihatinde müderrislerden Benlizade Şemseddin Molla hanesine nasip olmuş idi. Asrın zarifleri Küsufu Şems vaki oldu demektedir.

Kökeni belli olmayan şu dörtlük:

Şehri Recep salhinde cun zulmet olup oldu küsup
Şerh etmişidi vakia bu vak'ayı ehli rasad
Dehşet gelip halka kamu hatif dedi tarihini
Öğle namazın şem'ile kıldırdı ol hakkı ehad.

Bu dörtlükden ebced hesabına göre tarih olarak 1870 yılı çıkmaktadır. Gerçekten 22 Aralık 1870 tarihinde tutulma hattı Batı Anadolu'dan geçen bir tam güneş tutulması gözlenmiştir.

12 Ağustos 1914 güneş tutulması Norveç, İsveç, Riga, Minsk, Kiev ve Kırım'dan gözlendikten sonra Trabzon'dan başlayarak Doğu illerimizden de gözlenmiştir. Tutulma hattı İstanbul'dan çok uzak olması ve Rasathanenin yeni kurulmuş olması nedeniyle bu olay gündeme gelmemiştir.

19 Haziran 1936 tam Güneş tutulma kuşağı Yunanistan, Türkiye ve Rusya'da geçiyordu. Bu olay, tutulma kuşağının Türkiye'den geçmesi açısından olduğu kadar mevsim açısından da uygun bir tutulma idi. Bu olayı fırsat bilen Kandilli Rasathanesi olayı gözlemek ve bilimsel araştırmalar yapmak amacı ile hazırlıklara başladı. Diğer taraftan aynı olayı gözlemek için İstanbul Üniversitesi de örgütlenmişti. Fatin Hoca'nın yaptığı hesaplara göre tutulmanın merkezi çizgisi Bergama, İnegöl, Geyve, İnebolu'dan geçmekte Doğu Karadenizi aşıp Rusya'ya girmekte idi. Fatin Hoca'nın hesabına göre tutulmanın gözlendiği Bursa'daki tutulma durumu şöyle idi:

Tutulma başlangıcı $4^h58^m24^s$, *Tam tutulma başlangıcı 5 52 15*

Tam tutulma sonu 5 53 26, Tutulma sonu 6 52 42, Tutulma süresi 1m.11

Kandilli Rasathanesi ekibi bu olayı gözlemek için Uludağ'da 2000 metre yükseklikteki Uludağ ile oteller arasında ve bugün Fatin Tepe olarak anılan bölgeyi seçmiştir. Üniversite ve Harita Genel Müdürlüğü personelinden oluşan bilim grupu ise Bilecik'teki Lefke yöresini seçmiştir. Kandilli Rasathanesi ekibinin tutulma sırasında izleyeceği çalışma planı, Fatin Gökmen'in tam tutulma ile ilgili eserinde şöyle sıralanmıştır:

a. Prizmalı usturlap ile gözlem yerinin koordinatlarının tayini. b. Meteorolojik faktörlerin tayini. c. Atmosfer elektriğinin ölçümü. d. İonizasyon ölçümü. e. Manyetik alan değişiminin gözlemi. f. Güneş ışını kayıtları. g. Kozmik ışın kayıtları.

Bu gözlemlere tutulma gününden başlayıp, tutulmadan sonra da 20-30 gün devam edileceği planlanmıştır.

Kandilli Rasathanesi arşivinde yaptığımız incelemelerde prizmalı usturlap ile yapılmış gözlemlere ve siyah-beyaz aktinimetre ile yapılan gözlemlere rasladık. Prizmalı usturlap ile yapılan gözlemleri, Fatin Hoca'nın oğlu Prof. Dr. Tarık Gökmen yayınlamak amacı ile aldı. Fakat ne yazıkki yukarıda belirtilen diğer çalışmalarla ilgili belgelere raslamadık. Arşivde tam tutulma sırasında elde edilen iki tam tutulma fotoğrafı ile tutulma sırasında yapılmış bir resim mevcut idi. Arşivde elimize geçen notlardan bu plakların 3-4 saniyelik pozlarla çekilmiş olduğunu öğrendik. Yurdumuzda ender gözlenen bu doğa olayında iyi niyetli emekleri değerlendirmek için iki fotoğrafın izofotometrik ölçümlerini yaptık ise de, resimler çekilirken sistem oynadığı için resimleri bilimsel olarak değerlendiremedik.

Bu tutulmanın bilimsel değerlendirmesini yapmadan önce, bu tutulmayı gözleyen diğer grupların yaptıkları çalışmaları özetlemek iyi olacaktır. Böylece Kandilli Rasathanesi'nin o günkü bilim ortamındaki yeri belirgin duruma gelecektir.

İstanbul Üniversitesi tutulma grupunun başında, tanınmış Alman Prof. Dr. Freundlich bulunuyordu. O günkü tutulmaya genç bir asistan olarak katılan Prof. Dr. Nüzhet Gökdoğan'ın anlattıklarına göre, yerel enlem ve boylam tayini için yapılan tutulma gözlemi, Dr. Weber'in saat düzeltmelerini yapmamış olması nedeniyle değerlendirme olanağını kaybetmiş.

İstanbul Üniversitesi Genel Fizik Enstitüsü, Prof. Dr. Dember başkanlığında doçent ve asistanlardan oluşmuş bir grupla, Kandilli Rasathanesi Kampı yanında tutulmayı gözlediler. Bu gruba katılanların bize anlattığına göre, amaç tam tutulma olayını görsel olarak gözlemekmiş, fakat tam tutulma sırasında bir tabakla ayın çapını ölçmek gibi bir deney de yapılmış.[5]

Bu tam tutulma olayını gözlemek için yabancı bilim adamlarının istekleri olmuştur. Örneğin Société d'Astronomique de France bilim grubu tutulma olayını gözlemek için Türkiye'ye gelmek isteğinde bulunmuş. Bu istekle ilgili yazılar Rasathane Arşivinde bulunmaktadır. Ne yazık ki G. Bidaut başkanlığındaki Fransız bilim grupu tutulmayı Hazer Denizi kuzeyinde Beloretchenskaia'da gözlemiştir. Bununla beraber Kandilli Rasathanesi ile ilişki kuran Başka bir Fransız ekibi vardı. Cannes (Alpes-Maritime) den P. Salmon yönetimindeki grup, tutulma ile ilişkili serüvenlerini *L'Astronomie* (463, 1936) dergisinde yayınlamıştır. Bu il-

5 1933 Üniversite Reformunda İstanbul Üniversitesi Fizik bölümüne Harry Dember (1882-1948) getirilmiştir. Bu zat 1940'da Türkiye'yi terk etmiştir. Ayrıntı için bkz. KAZANCIGİL, A.: Fahir Yeniçay ve Türkiye'de Atom Fiziği. Bilim Tarihi Sayı: 4, Şubat 1992

ginç yazıyı olduğu gibi çevirerek yayınlıyoruz.

"Cannes'dan Fransız üye M. Pierre Salmon'u kutlamalıyız. Çünkü bu üyemiz şaşılacak derecede az bir para karşılığında, tümü 400 FF., Türkiye'ye giderek tam tutulma olayını gözlemiştir. Bundan başka meslekdaşımız Türkiye'de gördüğü olağan üstü kolaylık, serbesti, astronomik araçların gümrükden çekilmesinde gösterilen anlayışı övmektedir.

Cannes Alp Klubünce düzenlenen bu küçük grup, hemen hemen ayak basılmamış bir dağ grubu olan Uludağ bölgesinde üç günlük ilginç bir gezi de yapmıştır. M. P. Salmon bu az görülen güzellikleri şöyle anlatmaktadır:

Bir önceki gece son derece soğuk idi. Rüzgar kuzeyden esiyordu. Neyse ki güneş doğacağı sırada rüzgar yavaşladı, tutulma başlarında tümü ile durdu. Bulunduğumuz yerde görüş alanı gözlem yapmağa elverişli idi. Marmara Denizi'nin ötesinde Kuzey-Batıya, Anadolu'da Güneye doğru uzanan dağlar tutulmayı engellemiyordu. Türk astronomları hesaplarında hangi ışık şiddet oranını hesap ettiklerini bize bildirmekle büyük lütufkarlık gösterdiler. Tutulma başlangıcında göz yorgunluğundan sakınmak için kara gözlükler ve koyu renk camlar kullandık.

Tutulma sırasında yerin küresel yüzeyine düşen gölge elipsini ve bunun dışında kalan aydınlık dağları gördük. Bu elipsin büyük ekseninin yönü Karadeniz-Ege denizi doğrultusunda ve tümü ile karanlıktı. En sonunda bir kaç saniye süren Güney-Batıdan gelen zayıf bir ışık da gözlendi.

Çok yüksekte bulunduğumuz ve gözlerimizi önceden karanlığa alıştırdığımızdan korona gözlemini kolayca yaptık. Korona sınırsız zayıf bir ışık şeklinde gözlendi. En uzun 3. kolu 10° ye diğer uzantıları 5-6° kadar uzanıyordu. Tüm korona hemen hemen 6. derecede dairesi çevresinde gözle görünmez oluyordu. Bu dikkatle gözlendi ve grupda bulunan bütün kişilerce onaylandı. Bu sonuçdan kesinlikle emin olunabilir. Dönüş yolculuğunda yeni kurulmuş Kandilli Rasathanesini ziyaret ettik. Rasathane yeni Türk Hükümeti tarafından tümüyle modern olarak kurulmakta olup gözlem araçlarının yerleştirilmesi henüz tamamlanmamış."

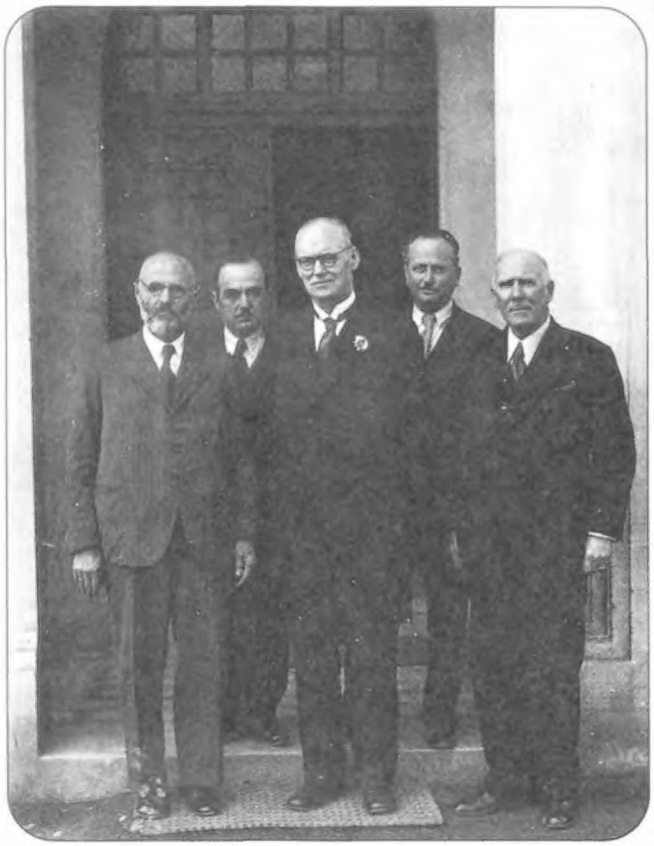

Fatin Hoca (en soldaki), yanında Necip Sipahioğlu (ortada) ve Kemal Erkmen (sağdan ikinci).

Yukarıdaki satırlar bir yabancı astronomun bir Fransız mecmuasında yayınlanmış izlenimlerini ifade etmektedir. O tarihte yeni kurulmakta olan Rasathanenin modern bir niteliğe sahip olduğu açık olarak ifade edilmektedir.

Tutulma sırasında, Fatin Gökmen'in notlarında yer alan gözlemlerinden kısa bir bölümü nakletmek istiyorum:

"Gölgeler hala sarihti. Ortalık yeşile yakın bir renk almıştı. Safhalara ait fotoğraflar bir saniye pozla, küsuf esnasında gölgeler çok hafif ve müphemdi. Kusufu külliyeye ait olanlar 3-4 saniye pozla çekilmişti."

Bursa Lisesi Felsefe öğretmeni Rahmi Bey'in Fatin Hoca'ya gönderdiği mektupda intibalarını şu satırlarla dile getirmiştir:

"Güneşin tam tutulmasından sonra ve hava açılmaya başladıktan sonra Katırlı dağları üzerinde turuncu açık ve mor renkte büyük balonlar şeklinde dalgaların geçtiğini gördük. Bu dalga önce bir tek balon halinde Katırlı dağları üzerinden kalkıyor süratle Cenubi-Garbi istikametinne doğru yükselerek uçuyor ve kayboluyordu...."

20 Haziran 1936 günü yayınlanan *Tan* gazetesinde güneş tutulması ile ilgili şu satırlar yer almakta idi:

"Güneş tutulup da her taraf kap karanlık olunca, dağların arkasında, üstü siyah, içi yeşil renkte buluta benzeyen bir takım cisimler belirdi. Bunlar öyle koşa koşa gidiyorlardı ki, gözle takip etmekte bile güçlük çektik. Tam tutulma esnasında, bir küçük yıldız, güneşin karardığı yerin biraz ilerisinde, bize bakıp göz kırpma-

Uludağ'daki çalışma alanı (üstte), dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Rasathane'yi ziyareti (karşı sayfada).

ya başladı. Ve akabinde birkaç yıldız daha parlayıp söndüler."

Bu tutulma sırasında Merkür gezegeninin Güneşin hemen yakınında gözlendiği de saptanmıştır.

Kandilli Rasathanesi bu tutulma hazırlıklarına aylarca önce başlamış ve tutulma ile ilgili bir rapor hazırlanması görevi o zaman müdür yardımcısı ve bilahere müdür olan H. Kemal Erkman'a verildi. H. Kemal Erkman'da oldukça ayrıntılı bir rapor hazırlayarak tutulmanın ön çalışması kısmen hazırlandı. Modern rasathanenin kuruluşu sırasında, karşılaşılan güneş tutulması olayı için tıpkı Batı'da olduğu gibi hazırlıklar yapılmış ve olay gözlenmiş ve hatta Korona resimleri alınmıştır. Sonuçda bilimsel bir araştırmanın yayınlanmamasında, ilk defa olayın gözlenmesi, teknik noksanlıklar yanında personelin deneyimsiz olması büyük rol oynamıştır. Birçok gelişmiş ülke bilim adamlarının çok fazla para harcıyarak yaptıkları hazırlıklardan sonra bir tek resim bile almadan geri döndükleri olmuştur. Bu nedenle rasathane personeli görevini fazlasıyle yapmışlar ve Türkiye'de tam güneş olayını gözlediklerini dünyaya duyurmuşlardır.

Jeomanyetik Çalışmalar

Kandilli Rasathanesi kurucusu Fatin Hoca, jeomagnetik alan değişiminin Kandilli Rasathanesinde yapılması için büyük bir çaba içine girmiştir. Bilindiği gibi *Cihannüma*'nın matbu nüshasına İbrahim Müteferrika, *Tezyil-el-tâbi* başlığı altında uzunca bir not eklemiştir. Bu nota göre:

"Bin yüz kırk senesi (1727) esnasında Rumelihisarı civarında Bebek bahçesi nam mahalde merhum Kaptan Mustafa Paşa'nın bina eylediği mescid-i şerifin mihrabını tayinde ihtilaf zuhur idüp erbab-ı maarif nice pusulalar ve rubu ve usturlap vesaire alat-ı rasadiyeye ihzar ettikde alat-ı rasadiyeye pusula ahvali mutabık gelmeyüp beyinlerinde tefavüt-i fahiş zahir olmakla pusulaya itibar olunmayıp alat-ı merkümenin iktizasına göre amel ile mescid-i şerife mihrab tayin olundu. Badehu eshab-ı gayret cümbüşe gelip kemal-i taharri ve istikra'birle cihatı zabıt ve bir tulı azim ibreyi havi kıble nüma yapılıp ihtihan olundukda ibrenin nokta-i şimalden hilaf-ı mesmu onbir buçuk derece garbe meyli müşahede olundu."

Müteferrika'nın *Tezyil*'i bittikden sonra bir pusula resmi yapılıp ayrıca şeklin üstüne şu ibare yazılmıştır:

"İşbu binyüz kırk tarihinde mahmiye-i İstanbul'da pusula ibresi imtihan olunup nokta-i şimalden garb canibine onbir buçuk dereceye karib inhirafı muhakkak olmağla bundan gaflet olunmamak için bu mahalde zabt olundu."[6]

Burada önemli olan noktalardan biri, memleketimizde Avrupa'dan gelen pusulalar olmasına rağmen İstanbul'da imal edilmiş bir pusula ile ölçümlerin yapılmış olmasıdır. Salih Zeki Bey'in Hikmet-i Tabiye'sinde jeomagnetizma ile ilgili şu satırlar yer almaktadır:

"Arz mıknatısiyetinin zamanla tahavvülüne dair memleketimizde muntazaman tecrübe icra olunmamıştır. 1893 Miladı İkinci Teşrin'inde icra olunan bir hususi tecrübeden elde edilen neticeye göre İstanbul'da mık-

6 Kâtip Çelebi: **Cihannüma,** Müteferrika baskısı, s.2, 62-65.

natısi inhiraf garbi 3°30' bulunmuştur. Mezkur şehir için yıllık tahavvülün -5" olduğu eski tecrübelerden istidlal kılınmıştır."[7]

Salih Zeki Bey, bu ölçünün kimin tarafından yapıldığına işaret etmemektedir. Bilindiği gibi 1885 yılının Haziran ayında M.A.d'Abbadie, İstanbul-Şişli'de magnetik deklinasyonu ölçmüş ve 3°57' bir değer bulmuştur. Bu takdirde yıllık değişim -5' olmayıp -3',5 dir. Bu kısa açıklamaya göre 1727 yılından Kandilli Rasathanesi'nde ilk ölçülerin yapıldığı 1927 yılına kadar geçen 200 yıl içinde Türkler tarafından yapılmış yegane

jeomagnetik deklinasyon tayini olarak kabul etmek zorundayız.

Kandilli Rasathanesi'nde ilk jeomagnetik ölçme, Rasathanenin kurucusu ve o zamanki Müdürü Fatin Gökmen tarafından 12 Mart 1927'de Türkiye saati ile 13-15 arasında yapılmıştır.[8]

Bu ölçme sırasında kullanılan cihazlar 1926'da Fransa'dan getirilen orta model Chasselon-Brunner magnetik teodoliti ile Inklinasyon pusulasıdır. Hesaplanan miktar, deklinasyon için 3°, inklinasyon için 55°54'12" ve yatay bileşen (H) için 0.252257 dir. Deklinasyonun İstanbul'daki günlük değişimi gözönüne alınca XVI. yüzyılın başından beri İstanbul'da deklinasyonun batı olduğunu anlarız. Deklinasyon 1927 yılı Şubat-Mart'ında sıfırdan geçerek doğu olmaya başlamıştır.

Elimizdeki resmi yazışmalar dosyasından anlaşıldığına göre Fatin Hoca direkt ve yazıcı aletlerle mücehhez tam bir mıknatıs laboratuvarı kurmak için 1924 yılında Maarif Vekaletine müracat etmiş, 1925'de bu müracatı tazelemiş ve fakat ödenek sağlayamamıştır. Bunun üzerine Rasathane harcamalarında kısıntı yapılarak arttırılan 1869 lira ile, Paris Physique du Globz Enstitüsünün o zamanki Müdürü Charle Maurain'in tavsiyesi üzerine direkt cihazlar sağlanabilmiştir.

Daha sonra 1934-1936 tarihleri arasında, Fatin Hoca tarafından Balıkesir, Dinar, Burdur, Korkuteli, Antalya'da aynı cihazlar kullanılarak deklinasyon, inklinasyon ve yatay şiddet ölçümleri yapılmıştır. MTA Enstitüsü tarafından Daday, Azdavay, Gümüşhanköy, Hasan Çelebi, Haymana, Guleman, Divrik, Çeltik ve Turhal'da yapılan deklinasyon tayinleri gelmektedir. Elde edilen sonuçlar Harita Genel Müdürlüğü tarafından yayınlanan Haritacılar Mecmuasında ve MTA Enstitüsü yayınları arasında çıkmıştır.[9-10] Fatin Hoca'nın yeğeni olan, Kandilli Rasathanesi jeomagnetik laboratuvarının Uluslararası Master Laboratuvar seviyesine çıkmasında büyük katkısı olan Prof. Dr. Osman Necip Sipahioğlu, 1936-1938 arasında Kandilli Rasathanesinde bir seri magnetik ölçümler yapmıştır. 1938-47 yılları arasında kendisi ve servis arkadaşları ile yaptığı ölçümler ayrı bir monografide yayınlanmıştır.[11]

1936 Yılında Kandilli Rasathanesi'nde jeomagnetik olayların ciddi olarak incelenmesi planlandı ve Askania, Schimidt modeli büyük mıknatıs teodoliti ile Erdenduktr ve Rakıs kutusunu, sahra teodolitini ve iki yazıcı tanburu satın alındı. Bu aletlerin alınmasını takiben 1937 yılında Uşak, Kütahya havalisinde ilk sahra mıknatıs rasaatları yapıldı ve direkt aletlerle de Rasathanede, Mıknatıs elemanlarının rasatlarına başlandı. Fakat ancak 1943 yılında satın alınan Variometreler ile manyetik alanın bütün bileşenlerinin ölçümüne başlanarak, Jeomanyetizma çalışmaları tam şeklini aldı.

Memleketimizde 1938 yılında meydana gelen büyük Kırşehir depremini takiben, bütün deprem olaylarına Rasathaneden uzman bir ekip giderek mahallinde incelemeler yapmışlardır.

Fatin Hoca, 1911 yılında kurmağa başladığı Kandilli Rasathanesinde çalışırken, diğer taraftanda, 1901 yılında Riyaziyat Medresesinde (Fen Fakültesi) müderris olarak astronomi ve hesabı ihtimaliyat müderrisi olarak dersler veriyordu. Bir sürede aynı yerde Dekanlık da yapmıştır. Fatin Hoca'nın bu görevi 1933 Üniversite reformuna kadar devam etmiştir.

Fatin Hoca, medrese görmüş bir kişi olmasına rağmen bütün düşünce ve çabası Türkiye'de Batı anlamında çalışan bir rasathane kurmaktı. O günkü koşullara göre, Fatin Hoca bü-

7 Salih Zeki: **Hikmet-i Tabiiye**, Cilt III. s. 496.

8 Haritacılık Mecmuası No: 11

9 Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Dergisi, No: 1, s.27, 1938.

10 O. Necip Sipahioğlu **Yer Manyetizmi Etüdleri**, (Section de Magnétisme Terrestre, descriptions et Travaux, 1948

11 O. Necip Sipahioğlu, **Türkiye'de Jeofizik Çalışmaları**, (T.F.D. tarafından yayınlanmıştır). Fizik Monografileri No: 3. s. 16, 1957.

yük bir başarı kazandığı muhakkaktır. Fatin Hoca'nın Rasathanedeki çalışması adeta yaşamı ile iç içe girmiş durumda idi. Onun için rasathanede çalışma saati diye bir mefhum yoktu. 1943 yılında Rasathane personeli için en önemli konu, Fatin Hoca'nın emekliliği. Bu konuyu yakından bilen arkadaşları konuyu gündeme getirmiyorlardı, fakat bir gün dönemin Cumhurbaşkanı Sayın İsmet İnönü rasathaneyi ziyarete geldi. Rasathaneyi çok dikkatli gezen İsmet İnönü ayrıca sorduğu sorularla herkesin takdir ve hayranlığını kazandı. Fatin Hoca'nın arkadaşlarının anlattıklarına göre, İsmet İnönü'nün ziyaretinin asıl amacının bir bilim kuruluşuna verdiği önem yanında kendisine yakışır nezaketle Fatin Hoca'yı diğer memleket hizmetlerinin beklediğini hatırlatmaktı.

Rasathane Müdürü H. Kemal Erkmen

Bekleme ve Proje Dönemi

Fatin Hoca'nın emekli olması üzerine Rasathane Müdürlüğüne Halil Kemalettin Erkman(1893-1976) getirildi. K. Erkman 1893 yılında Girit adasının Hanya kazasında doğdu. İlk ve Orta öğrenimini Hanya'da tamamlayan Erkman, Babası Nusret Efendi'nin isteği üzerine diğer öğrenimini tamamlamak üzere 30 Mart 1908 de İstanbul'a geldi ve Mercan İdadisi'ne kaydoldu. Bu okulu bitirdikten sonra İstanbul Üniversitesi'nde Astronomi ve Matematik öğrenimi gördü. Birinci Dünya Savaşının başlaması üzerine askere alındı ve askerliğini Almanların yönetimindeki Edirne'deki Meteroloji Merkezinde tamamladı. 1919 yılını takiben İstanbul'a gelen Erkman Kandilli Kız Lisesinde Matematik öğretmenliğine ve Fatin Hoca'nın isteği üzerine de Kandilli Rasathanesi kadrosunda çalışmaya başladı. H. Kemal Erkman'ın Yunanca ve Fransızca bilmesi, rasathanenin dış ilişkilerde önemli bir etken olmuştur.

H. Kemal Erkman'ın Rasathane Müdürlüğüne atanmasını takiben, Türkiye'de başlayan demokratikleşme dönemi, rasathanenin hızlı gelişimine engel olmuştur. Fatin Hoca birçok tesis kurmuş ve teçhizat satın almış olmasına rağmen bunları gereği gibi çalıştıracak kadro sağlanamamıştı. Bunda ne Hükümetin ve ne de rasathanecilerin bir kabahati yoktu. Zira harpden çıkmış bir ülkede değil üniversite mezunu bulmak lise mezunu bile bulmak güçtü. Bunun için üniversite reformunun sonucunu beklemek gerekiyordu. Bununla beraber 1946 yılında büyük önem verilen saat binasının inşaatı tamamlanınca Saat Servisi bu binaya taşındı ve İngiliz usulü saniye kontaklarının Osmaniye Telsiz istasyonu aracılığı ile memleket düzeyine yayınlanması başladı. Diğer taraftan 1947 yılında memleket yerçekim ivmesi baz şebekesi projesi kapsamı içinde memleketin yedi noktasında Sterneck sarkacı ile ölçüler yapıldı. Bu ölçüleri büyük itina ve özveri ile yapan, o zamanın Müdür yardımcısı, Yakup Elbek, İskenderun'da yaptığı ölçülerle şebekeyi Suriye'ye bağlamıştır. Daha sonra Padova ile İstanbul arasında yaptığı ölçülerle, Türkiye baz şebekesi Padova'ya bağlandı. Böylece yapılan çalışmalar uluslararası değer kazandı. Daha sonraki yıllarda yerli ve yabancı bilim adamları tesis ettiğimiz baz şebekesinden yararlanmışlardır.

1945 yılını takiben İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesinden mezun genç personel rasathane kadrosunda yer almağa başladı. Burada çok önemli bir hata yapılmakta idi. Özellikle üniversitede okuyan gençlerin geçici olarak, hizmetli kadrolarına tayinleri yapıldı. Bu bir yerde gençleri rasathaneye çekmek için bir yol olarak görülüyorsa da bu yolun yüzde yüz başarılı olduğunu da söylemek mümkün değildir. Hatta belkide rasathanenin gelişme hızını zayıflatmıştır. Bununla beraber Kandilli Rasathanesinde Uzay ve Yer Bilimlerinin muhtelif problemleri ancak 1947 yılından sonra modern anlamda ele alınabilmiştir. 1945 yılından itibaren Batı yöntem ve eğitimi ile yetişmiş gençlerin rasathane kadrolarına girmesi, kısmen de olsa modern anlamda gözlem yapacakları araçla, konuları üzerinde çalışma olanakları buldukları bir gerçektir. Fakat maalesef o dönemde Kandilli Rasathanesi'nde, üniversite üstü öğretim ve eğitim yaptıracak kadroya sahip değildi. Bunun için bir süre bu görevi İstanbul Üniversitesi üzerine almak zorunda kaldı. İstanbul Üniversitesi Astronomi Bölümünde, özellikle Prof. Dr. W. Gleissberg'in önerisi ile 1947 yılından itibaren güneş leke ve 1949 dan itibaren de güneş kenarında protüberans spektroskopu ile protüberans gözlemlerine başlandı.

Türkçedeki Bazı Çekim Eklerinin Tarihi Üzerine Düşünceler

+ *Leyin* Eki Hakkında

İ[illegible]çının torbasında bu[illegible] kelimeler değil de bir [illegible] ek var. Çekim eklerinin [illegible]nden bahsedeceğim bu[illegible] [illegible] mek yerine yalnız *ser* ve [illegible] alâkalı olanların, şimdiye kadar kabul edilegelen açıklamalarını gözden geçirip nerelerden gelmiş olabilecekleri üzerine bazı tahminlerde bulunacağım; bunu yaparken de her zaman olduğu gibi Eski Türkçeden derlenmiş belli dil verilerinin gösterdiği bazı tutarlılıklara işâret edeceğim ve bu tutarlılıklardan bir şeyler çıkarmaya çalışacağım. Daha çok kültür tarihi ve ilgili kelimeler üzerinde duran bir iştikakçının, bu türden nazariyelere, varsayımlara bulaşmasını ve de zaman zaman '*gaf üstüne gaf*' yapmasını umarım nazarî dilbilimciler hoş görürler.

Dilbilgisi kitaplarında hâl ekleri denir bazen bunlara. Yani isim ve isim türünden olan kelimelerin sonuna gelip bunların cümle içerisinde teki kelimelerle, fiillerle, başka isimlerle, edat ve zarflarla ilişkilerini ayarlayan eklerden bahsedeceğiz.

İŞTİKAKCININ KÖŞESİ

ŞİNASİ TEKİN

Hani meselâ deriz ya: *ev+i gördüm; ev+e gittim; ev+de kaldım; ev+den çıktım; ben+den sonra; yaz+ın sıcağı çekilmez.* Bir de *yaz+ın neredeydin?* deriz; *üst+ün körü* deriz. Ve bir de, yazı dilinde pek kullanılmaz ama lâf arasında şöyle deriz: *sabah+leyin kalkar, kıç+ın kıç+ın gider.* Bütün bu ekler, nereden geliyorlar? Eski devirlerde, eski metinlerde nasıldılar? Yapı ve menşe' bakımından birbirleriyle ilişkileri var mıydı? Ve bu ilişkiler nasıldı? Kaç türlüydü bunlar? Meselâ pek sık görülen *+n* bir tek ek midir yoksa iki ayrı ek midir? Bu konulardan bazılarına daha önce, toprağı bol olsun muhterem hocam. A. von Gabain, çok önemli bir yazısında değinmişti.[1] Ben de bu konuyu yeniden ele alıp bazı noktalarda biraz değişik yorumlar getirmek ve bazı eklemeler yapmak istiyorum.

Muhtelif şekillerde yön gösteren eklerden ilkin herhâlde bir *+a* vardı ki bu ek bugün bütün Türk dünyasında en yaygın olarak Türkiye Türkçesinde kullanılmaktadır. Buna ismin verme hâli veya *e-hâli* diyoruz. Göktürk kitâbelerinde ise ancak yer ve yön gösteren kelimelerle iyelik eklerine getirilerek kullanılmaktadır.[2] Gerek Kitâbelerde gerekse Uygur ve Karahanlı dönemiyle onu takip eden Müşterek Orta Asya Türk yazı dilinde asıl yaygın olan *+ka (+ga)* eki ise, aşağıda açıklanacağı üzere bundan türemiştir.[3] Yani bugün bizim Anadolu'da 700 yıldır kullandığımız ve Göktürkçe'de ancak belli, kalıplaşmış ifâdelerde görülen verme hâli (yani ismin *e-hâli*) eki *+a*, en eskisidir. Ayrıca, gene bir çeşit yön gösteren, yer bildirme bulunma ve çıkma hâli (yani ismin *de-hâli, den-hâli*) ekleri Kitâbelerde yani Göktürkçede *+ta* ve *+tan / + tin* olarak görülmektedir.

Şimdi buraya kadar kabaca işâret ettiğimiz hâl eklerinin fonksiyonları-

nı Kitâbelerden aldığım şu örneklerde görelim:[4]

1. Doğrudan yön bildirir: *tabgaç kaganka körmiş* "Çin hükümdârına tabi idiler"; *kaganka tegi* "hükümdâra doğru"

2. Yer bildirir: *tabgaçda* "Çin'de"; (kalıplaşmış ifâdelerde): *biriye yırıya kuruya* "güneyde, kuzeyde, batıda"

3. Ayrılma, bir yerden çıkma, doğma bildirir: *tengride bolmış* "Gökden, Tanrıdan meydana gelmiş, doğmuş"; *yirim+ke adrıltım* "yurdumdan ayrıldım", *beg erkim+e sizim+e adrıltım* "(benim olan) sizlerden, beylik gücümden ayrıldım", *üç elig yaşım+* [dikkat, ek yok!] *adrıltım* "kırk üç yaşımda ayrıldım" *kandın kelipen* "nereden gelmişler"

4. Bir vâsıta, bir aracı bildirir: *kutınga* "rahmeti sâyesinde"

5. Belli bir zamanı veya süreyi bildirir: *tört yigirmi yaşımka* "ondört yaşımda"; *bir yılka* "bir yıl içinde"; veya: *üç yaşımda* "üç yaşımdayken".

6. Kalıplaşmış ifâdelerde yer ve zaman zarfı olarak: *ol ödün* "o zaman" (< *öd+ün* "*zamanda > zaman"); *orun* "yer" (<**or+un* "*yerde > yer").[5]

Bunlardan başka bir de yalnız yön bildiren bazı müstakil kelimeler ve ekler vardır: *taşgaru, yokgaru;* +garu, +ra, +ru vb.[6]

Bütün bu misâllerden anlaşıldığına göre kitâbeler devrindeki yazı dili, yer ve yön gösteren çekim eklerini, fonksiyon ve şekil bakımından henüz tutarlı olarak kullanmamaktadır. Yani bir ek diğerinin yerine geçebilmekte, bir ek birden fazla fonksiyonu yüklenebilmektedir; ilişkiler belirgin değildir henüz. Başka türlü ifâde edecek olursak 7. ve 8. asırda bozkırdaki Türk yazı dili, birçok bakımlardan şaşılacak derecede düzenlilik gösterdiği hâlde bu bakımdan henüz standartlaşmamıştır. Şöyle ki bir yandan bazı kelimeler kendi başlarına yer ve yön ifâde ederlerken, öte yandan, daha sonra hâl ekleri olarak karşımıza çıkacak olan bazı ekler bunlarla birleşerek ifâdeye kesinlik kazandırmaya başlamışlar ama henüz tutarlı değildirler. Meselâ yukarıda verilen misâllerden *adrıl-* "ayrılmak" fiili yalın hâl dâhil üç ayrı çekim ekiyle kullanılmakta, belli bir zaman kesiti dile getirilirken bazen *+ta,* bazen *+ka* kullanılmaktadır (*yaşım+da, yıl+ka* gibi). Hâlbuki, Uygur Budist metinlerinde meselâ *adrıl-* "ayrılmak" fiili böyle bir kararsızlık göstermez: Hep *+dın* ekibiyle kullanılır.[7]

Şimdi yer ve yön ile ilgili kelimelerden, fonksiyonlarını kesin olarak bilemediğimiz *+k, +t, +n* gibi bazı eklerle genişletilmiş kelimeleri Eski Türkçe metinlerden dikkatle takip edelim ve iştikaklarını inceleyelim:[8]

1. *al* "ön taraf"
   suvung adakı [an]dag bolsar ulug kumka tursar, suv kum alınga ilinser "...suyun ayağı (yani akışı?) büyük kum yığınına dayansa, su kumun önünde takılıp kalsa..."[9] *ornaglıg yir alıngta* "oturacak yer (elinin) altında"[10] *alın* "alın" (< *al+ın* "ön tarafa")[11]

2. **al* "alt, aşağı":
   a. *alt (< al+t)* "*alt, aşağı(da)"
   b. *altın (< al+t+ın)* "altda, aşağıda; ... altında" *iki yaşda altın oglankyalar* "iki yaşından küçük oğlanlar" *sögüt altın iltü bardı* "bir ağaç altına alıp götürdü" *bu yir altın vajirlig yirde* "bu yer altında, *Vajra* ülkesinde" *sögüt altınınta* "ağacın altında"[12]

3. *üs* "yukarı, üst"[13]
   a. *üsk (< üs+k)* "huzur, nezd, ön"[14]
   b. *üst (< üst+t)* "üst, yukarı(da)". Uygurcada yok. el-Kâşgarî ile ilk defa ortaya çıkar. Fakat Uygurcada *üste- (<üs+t+e-)* "artmak, çoğalmak"
   c. *üstün (<üs+t+ün)* "yukarda, üstte" *üstün altın* "yukarıda aşağıda" *üstünki* "yukarıdaki, üstteki" *üstürti kodı* "yukarıdan aşağıya"[15]

4. *as* "aşağı, alt". Uygurcada yok. el-Kâşgarî ile ilk defa ortaya çıkar.
   a. *asra (< as+ra)* "aşağı, altta"[16]
   b. *astın (< as+t+ın)* "altta, aşağıda". Uygurcada yok. el-Kâşgarî ile ilk defa ortaya çıkar.

5. **ar* "*ara, *iki tepe arası, *yamaç"
   a. *ara (< ar+a)* "ara" *ikin ara* "ikisinin arasında" *Oguz ara* "Oğuzların arasında" *il arada* "devletin içinde" *toyınlarnıg arasında* "râhiplerin arasında" *aradın ajun* "aradaki dünya" *anıng ara* "bunun arasında".[17]
   b. *art (< ar+t)* "dağ geçidi, iki tepe arası; sırt, arka" *oot önglüg kıp kızıl saçların artlarınta ıdıp* "Ateş rengindeki kıp kızıl saçlarını arkalarına doğru atdılar."[18]
   c. *arık* "nehir" (< **ar+k)*.[19]
   d. *arka (< ar+k+a)* "arka, sırt; [mecazî olarak:] yardım" *nom arkası* "dini destekleyenler" *iki arka kıl-* "anlaşmazlık çıkarmak".[20]

6. *il* "ön taraf, doğu"[21]
   a. *ilk (< il+k)* "birinci, ilk".[22]
   b. *ilk+in* "ilkin, evvelâ" (Bugün Anadolu'da var fakat TTS'de yok)
   c. *il+gerü* "doğu"[23] Krş. bugünkü *ileri*
   d. *il+ey* "huzur, yan, ön, karşı taraf"[24]

7. **or* "yer; *taht"
   a. *orun (< *or+un)* "yer, yüksek yer, taht"
   b. **or+t* "*yer; *taht"
   c. orta *(< or+t+a)* "orta". Eski devirde yok.
   d. **ortan (< *or+t+a+n)*. Eski de-

virlerde yok. Fakat krş. bugünkü *ortanca* "(yaşca) ortadaki".

e. *ortun (< or+t+un)* "ortanca, ortadaki"[25]

f. *ordu (< ?)* "orta, merkez; güney".[26]

8. 'Doğu, batı' gibi yönlerin adlarına bu eklerden bazıları getirilir:
*ongdun (*ong+t+un)* "sağda" > "batıda". *öngd(t)ün* "*önde" > "güneyde". *küntün/küntin* "*güneşin doğduğu yerde" > "doğuda". Bunların *t*'li şekilleri hiç bir zaman var olmamış. En azından şimdilik metinlerde bunlara rastlanmıyor.

. Bir de kendileri doğrudan doğruya yön ile ilgili olmadıkları hâlde belli durumlarda yön ifâde edecekleri zaman bazı sayı kelimeleri de bu ekleri alırlar:
ontun sıngar "on cihet, on yön" (yani ara yönlerle 8 + yer ve gök = 10); *tört(d)in yıngak* "dört cihet" vb.[27]

Yukarıdaki misâllerden anlaşıldığına göre Eski Türk yazı dilinin başlangıcında, iki hâl ekinin teşekkülünde *+de, +den)* rol oynayan üç ek vardı:

1. *+a:* yer ve yön bildirir.

2. *+n:* yer ve zaman bildiren bir yapım eki; işlek değildir: *al+ın* "alın", *or+un* "yer", *öd+ün* "zaman(da)".

3. *+n:* vâsıta eki. Bilindiği gibi bugün bu ek de işlek değildir, ancak belli kelimelere gelir ve zarf tümleci yapar: *yaz+ın, kış+ın, güz+ün, yaz+n* ve bir de Anadolu'nun muhtelif yerlerinde mahallî ağız özelliği olarak *ben geliş+in sen git* "ben gelince sen git" cümlesinde görülür. Bu örneklerde *+n* ekinin, Türkiye Türkçesinde vurgu almayan eklere dâhil olduğuna bakarak[28] vaktiyle bunu Eski Türkçede çekim edâtı olarak kullanılan bir *iyin* "göre, ile, ... biçiminde" kelimesinin ekleşmesiyle izah etmeye çalışmıştım: **üst iyin > üstün* "*yukarıyı takip ederek" > "üstün", **ilk iyin > ilkin* "*ön tarafı takiben" > "ilkin, birinci olarak" **yol iyin yorı- > yolun yorı-* "yoldan gitmek" (Tonyukuk kitâbesi, T. Tekin, s.251).[29]

Bu üç ek ilkin yön bildiren ve ne olduklarını, fonksiyonlarını tam olarak bilemediğimiz *+k* ve *+t* ile türetilmiş bazı yön kelimeleriyle birleşmiş ve yer ve zaman zarfları teşkil etmiştir: *ark+a, *üsk+e, ort+a, *ort+a+n* (krş. *ortanca*), *alt+ın, üst+ün, ort+un* vb. Cümle içinde gramer ilişkilerini daha yakından belirlemek için bu ve benzeri kelimelerden, yanlış bölünme ile Eski Türkçe (Göktürkçe, Uygurca) metinlerden bildiğimiz eski *+ka, +ta, +tan* ve *+tin* isim çekim ekleri türemiş ve buradan yaygınlaşmış olabilir.

Bu varsayımın asıl güç olan yanı, adı geçen *+tan* ve *+tin* eklerin teşekkülünde İki *+n* ekinden hangisinin kabûl edileceğidir. Vâsıta hâli eki olan mı yoksa *or+un*'daki, *öd+ün*'deki *(> öğün)* yapım eki olan mı? Her ikisi de yer ve zaman zarfı teşkil ettiğinden birini ötekinden ayırmak, bilhassa eski dönemler için mümkün olmuyor. Bu yüzden, fonksiyonları birbirine yakın homonim unsurlardan biri diğerinin yerine kolaylıkla geçebileceği için, her ikisi de *+tan (< +t+a+n)* ve *=tin (<+t+in)* çekim eklerinde görülen *+n*'nin aslı olabilir, yani her ikisi de adı geçen hâl eklerinin teşekkülünde rol oynamıştır.

Bu noktada son olarak bir hususun açıklığa kavuşturulması gerekiyor.

Öteden beri kabûl edilmiş bir görüş vardır: Türkiye Türkçesindeki ismin *+den* hâli eski devirlerdeki bir *+tin* ekinden, ses değişmesi sonucunda ortaya çıkmış. Ama böyle bir ses değişmesini yani bir ek içinde bir *i > e* değişmesini izah etmek mümkün görünmüyor. Daha doğrusu buna sebep olabilecek bir benzeşme, bir andırma olayı yok. Öte yandan Uygurca'nın en eski metinleri olduğunda şüphe olmayan Mani metinlerinde bu eke *+tan* şeklinde rastlıyoruz.[30] O hâlde aralarındaki mâna ve fonksiyon farkının ne olduğunu şimdilik bilemediğimiz iki ayrı çıkma hâli *(+den* hâli) ekinin teşkil edilmiş olabileceğini kabûl edebiliriz: *+t+in* ve *+t+a+n*. Bunlardan ilkin bir süre Mani muhitlerinde *+tan* şekli kullanılmış, daha sonra *+tin* şekli tercih edilerek Uygurca'da genelleşmiştir. Yani ilkin Maniheist Uygurların kullandığı *+tan*'ın ömrü, Eski Türkçe döneminde kısa olmuş ama Türkçe'nin güney-batı kolunda bir süre *+tin* (Eski Anadolu: *+din*) ile birlikte kullanıldıkdan sonra *+din*'in yerini alıp günümüze kadar varlığını koruyabilmiştir. Yani bugünkü ismin *+den* hâli *+tin* değil, Maniheistlerin kullandığı *+tan* ekinin devâmı olmalıdır.

+LEYİN Eki Hakkında

Türkiye Türkçesindeki şu misâllere dikkatle bakalım:

1. *öğün* (Eski Türkçedeki *öd+ün* şeklinden); *kıçın kıçın* gitmek; yayan "yaya".

2. *öğle, öğle+n* [< Uygurca **öd+le*].

3. *öğleyin*,[31] *sabahleyin, akşamleyin*.

Birinci örnekteki +n ekinin, vâsıta hâli ekinden ayrı bir yapım eki olduğu belli. Bundan sonra gelen örneklerdeki vâsıta hâli olduğu hâlde vurgu uygunsuzluk gösteriyor. Yani vâsıta hâlinin, vurgu almaması gerekirken *kıçın kıçın* ve *yayan* kelimelerinde vurgu sonda, ekin üzerindedir. Bunun bir sebebi olmalı. Tekrarın ve sonda ünlü bulunmasının vurguyu değiştirmiş olduğu düşünülebilir. Ayrıca incelenmesi gerekir.

Şimdi *öğle* kelimesindeki *+le* nedir? Nereden geliyor? Her hâlde bağlama edâtı *ile* ile hiçbir ilgisi yoktur. Bugün yalnız zaman bildiren kelimelere getirilerek zaman zarfı yapan

+leyin Eski Anadolu Türkçesinde bir de tarz zarf tümleci yapar. Bu nedir? Vurgu almamasından başka iki heceli oluşu da dikkatimizi çekiyor. Bir iki örnek gösterelim: *akar su+layın* "akar sular gibi"; *yağmur+layın* "yağmur gibi"; *didügüm+leyin* "dediğim gibi"; *didük+ler+i+n+leyin* "dedikleri gibi" [*+leyin* burada tam bir çekim eki muâmelesi görüyor]; *yitdüg+i+n+leyin* "yetişir yetişmez" *namaz kılduk+layın* "namaz kılınca"; *iki+leyin* "ikinci defa olarak".[32] Bundan başka Eski Anadolu Türkçesinde bir de *+le* eki vardır: *açla* "aç iken", *ayıkla* "ayık iken", *tünle* "geceleyin".

Bu şekliyle Eski Türkçede hiç görülmeyen *+leyin* eki, şimdiye kadar hep senkronik bir yaklaşımla[33] şöyle açıklanmıştır. İsimlerden *+le-* ile bir fiil yapılmıştır. Buradan, sonu ünlü ile bittiği için *-yin* zarf-fiili teşkil edilmiştir.[34] Böyle bir iştikakın örneklerini, ancak sonu ünlü ile biten bir iki fiil köküne inhisar etmiş olmasına rağmen Eski Türkçe'den biliyoruz: *ti-yin* "diye" *i-yin* "göre" (*i-* "takip etmek", krş. *i-z*). Buna göre *yagmur+la-* "yağmur gibi olmak"dan *yagmurla-yın* "yağmur gibi davranarak" türetilmiştir ve bu Anadolu için geçerli olabilir.

Fakat Eski Anadolu'nun dışına çıkıp daha gerilerek Eski Türkçe'ye (Göktürkçe ve Uygurca) gittiğimizde *+leyin* ile aynı veya bunun fonksiyonlarını üstlenebilen benzeri ekler buluyoruz. Bu ekleri şu örneklerde yakından inceleyelim:

1. *+lügün / +ligü*

*nom kutı tengri üç tengriler+***lügün** *kelir* "Dinin cevheri, özü olan Tanrı, üç ilâh ile birlikte geliyor"; *söz+i+n+***lügün** "sözlerine göre" [*+lügün* burada gerçek bir çekim eski muâmelesi görmüş]; *ini+***ligü** "küçük kardeşiyle birlikte".[35]

2. *+le*

tünle "geceleyin, gece vakti", *birle* "birlikte, ile", *ikile* "tekrar, yeniden", *körk+le* "güzel" (*körk* "görülecek şey, resim, heykel"), *kur+la* "defa" (*kur* "sıra, dizi; kuşak") vb.[36]

3. *+leyü*

iki+leyü "tekrar, yeniden".

4. *+gü*

iki+gü "her ikisi"[37]

5. *+n*

iki+n "her ikisi"; *ikin ikin* "ikişer ikişer". (Mâna yakınlığı dolayısiyle krş. *iki+din* "her ikisi"), *yarlıkazun+ın* "(Işık tanrılarının) acıması sâyesinde"; *bir-zün+in* "(güçlü melekler güç) versin de".[38]

İlkin bu verileri Eski Türkçe'nin kendi içinde belli bir tarih sırasına koyalım: *+ligü / +lügü(n)* ekini Göktürkçe ile 8. asırdan Mani metinleri dışında hiç görmüyoruz. Yani Budist Uygur metinlerinde bu eke hiç rastlanmaz. Öte yandan *+le* ekinin yaygın olduğu görülüyor. *+ligü / +lügü* hakkında hiçbir şey bilmiyoruz.[39] *+gü*'yü bir yerlerden tanıyoruz (aş. bk.) ama *+li / +lü* diye hiçbir şey bilinmiyor.[40] Eski Türkçedeki örnekler hep "göre", "birlikte" gibi mânalarının yanı sıra bir de zaman zarfları için kullanıldıkları hâlde Anadolu'dakiler tarz ve zaman bildiren zarf teşkil ederler.

Bu verileri tasnif edersek şöyle bir tablo elde ederiz:

ET	Anadolu
+ligü / +lügü(n) "göre, birlikte", *+le (tün+le), +leyü (ikileyü), +[e]+gü (iki+gü, üç+egü), +n (ikin, ikin ikin)*	*+le(n), +leyin [-düg+i+n+leyin]*

Görüldüğü gibi Eski Türkçedeki örnekler hep "göre", "birlikte" gibi mânalara geliyor ve *+ligü / +lügü*'nün sonuna bazen bir *+n* getirebiliyor. Bugünkü *öğle(n)* ve *-meden*'deki *+n* ile aynı olmalı.[41]

Bu verilerin ışığında nisbeten yeni devirlere âit olan *+leyin* şeklini şöyle açıklamak istiyorum: *+leyin* < < *+lügün*.

Yani Eski Türkçedeki "ile, göre" mânalarına gelen *+ligü / +lügü(n)*, birkaç merhaleden geçdikten sonra *+leyin* olmuştur. Bu açıklama tarzının güçlükleri şunlardır:

1. Fonetik bakımdan, ekin ilk hecesindeki *i / ü* ünlüsünün *e*'ye dönüşmesini kendi içinde açıklamak mümkün görünmüyor. O zaman bunu bir ses değişmesi olarak değil de bir başka yolla açıklamamız gerekir. Yani *+li, +lü* > *+le* olmuştur demek yerine yukarıda *öğle* örneğinde gördüğümüz ve Eski Türkçe'de de kullanılan *+le* ekinin etkisi düşünülebilir. Meselâ Uygurca'da "tekrar, yeniden" mânasında sık sık kullanılan bir *iki+le* kelimesi bulunmaktadır. Buradan, artık 8. asırdan sonra görülmeyen *+ligü(n)* ekine andırma yolu ile yani analoji ile **iki+legü(n)* teşkil edilmiş olabilir Uygur döneminde (bk. aş.).

2. Geriye iki ünlü arasındaki *g* sesinin *y* sesine dönüşmesi kalıyor. Eski Türkçede böyle bir ses değişmesinin hiçbir örneğini bilmiyoruz. Fakat Türk yazı dilinin tarihî gelişmenin muhtelif merhalelerinde gözlediğimiz bir husus vardır: Her alfabe değişikliğinde yazı dili, özellikle imlâ yeniden düzenlenir, her yeni düzenlemede mahallî konuşma dili, bir başka ağız, yeni imlâya esas alınabilirdi.[42] Aynı şekilde Uygur alfabesi, Göktürk ve Mani alfabelerinin yerini aldıktan sonra standartlaşan Uygur yazı dilinde, Göktürkçe'de ve Mani metinlerinde görülen bazı eklerin ünlülerinin *e* yerine *i* yazıldığını; eski *ny* ünsüzünün bir nesil içinde *n* ve *y*'ye dönüşüp *y*'li imlânın benimsendiğini görüyoruz. Hele Uygurca'da kısa ömürlü olan Brahmi alfabesiyle yazılmış Uygurca metinlerde görülen, standart Uygur yazı dilinden çok farklı olan şu yazılış şekil-

leri *pölök (=bölük)*, *plunç (=bulunç* "kazanç"); peg (=beg) belirtmeye çalıştığım husûsun en çarpıcı örnekleridir.[43] Aynı şekilde yukarıda kısaca değindiğimiz gibi Göktürkçe ve Mani muhitleri dışında hiç görülmeyen *+ligü* eki, yaygınlaşıp standartlaşan Uygur imlâsında büyük bir ihtimâlle konuşma dilindeki bir **+liyü* şekliyle, y'li yazılmış olabilir. Uygurcadaki *iki+leyü* "yeniden, tekrar" kelimesi bu değişikliğe misâl olarak gösterilebilir: < * *iki+li+gü*. Bu şekilde meydana gelen *ikileyü* kelimesine bir de *n* getirimiş olabilir. **ikileyü+n*.[44]

İşte kullanımını ancak Eski Anadolu metinlerinden beri takip edebildiğimiz *+leyin* ekinin hikâyesi budur: Ekin yolculuğu Uygurca'dan başlar. Yolculuğun bu safhası karanlıktır, (onun için biraz aydınlansın diye çok * yıldıza ihtiyaç oldu) yani veriler yoktur. Ve nihayet yolculuk Anadolu'da "Şöyle garîb *benci+leyin*..." diyen Yunus Emre'nin ağzında düğümlenir, biter:

**iki+ligü (+n)*, **iki+lügü (+n)* = [analoji: *+le*] **iki+le+gü (+n)* > *iki+le+yü* > **iki+le+yü+n* > *iki+le+yi+n*.

Beni buraya kadar sabırla okuyup takip eden okuyucu şu soruyu sorabilir "Dil mâdem ki bu kadar karmaşık bir şeydir, nasıl oluyor da bunlardan hiç haberi olmayan milyonlarca insan rahatlıkla kullanabiliyor dili? Hatta üç yaşındaki bir çocuk anadilini kırpak bir şekilde kıvırabiliyor?"

Bu soruya cevap veremeyeceğim ama şu kadarını söyleyeceğim: Dilin iç yapısı yani işleyiş tarzı ile dilin bir anlaşma vâsıtası olarak kullanılması iki ayrı şeydir. Tıpkı nasıl işlediğini merak edip öğrenmeğe kalkışmadan televizyonu rahat rahat seyredebilmemiz gibi.

NOTLAR

Bk. A. von Gabain, "Über Ortsbezeichnungen im Alttürkischen." [Eski Türkçede yön bildiren ifâdeler] Studia Orientalia edidit Societas Orientalis Fennica, Redigenda Curavere Knut Tallqvist et Pentti Aalto. (Helsinki 1950), C.XIV.5, s.1-14 [Bu sayı Gustaf John Ramstedt Armağanı olarak yayınlanmıştır). Daha önce de hâl eklerinin menşei üzerinde bazı nazariyeler ileri sürülmüştü; bunlar için bk. Willi Bang Kaup, **Berlindeki Macar Enstitüsünden Türkoloji Mektupları (1925-1934)**, Erzurum 1980 [Şinasi Tekin tercümesi]. Bu tercümeye eklenen dizinden istenilen kelime veya ek bulunabileceği için yer gösterilmedi.

2 Talât Tekin, **A Grammar of Orkhon Turkic**, Indiana University Publications, Uralic and Altaic Series, No. 69, Bloomingtom 1968, s.130.

3 Bu konuda yaygın olan bir başka görüş bunun tam tersidir: **+ka/+ga > +a**. Bu görüşün hareket noktası şudur: 'yapım ve çekim ekleriyle kelimenin bünyesine dâhil bazı eklerin başındaki g sesi Oğuzcada düşer'. Okuyucuyu daha fazla bunaltmamak için meselenin münâkaşasına girişmeyip bir seçenek olarak benimsediğim öbür görüşü anlatacağım.

4 Örnekler yayınlanmış Göktürkçe metinlerden alınmıştır. Küçük mezar taşları için H.N. Orkun'un **Eski Türk Yazıtları III**'e bakılabilir (İstanbul 1940).

5 Krş. A.v. Gabain, **Eski Türkçenin Grameri**, Ankara 1988 [Mehmet Akalın tercümesi], s.128, not 24. Buradaki **+n**, herhâlde vâsıta hâli diye adlandırdığımız **+n**'den farklı olmalı: buna aşağıda değineceğiz.

6 Bunlar için bk. Suzan Duran, a.g.m.

7 Bu sırada şehirlerde azınlıkta olan Türkler yani Uygurlar ve adlarını bilmediğimiz diğer boylar daha tutarlı ve standartlaşmaya doğru hızla ilerleyen bir yazı dilini geliştirmekte idiler. Şehirlerdeki Türk yazı dilinin bu oluşum aşamasını çokdan aşdığı görülmektedir. Bu konuya daha önce değinmıştık, fakat ileride ayrıca bundan gene bahsedeceğiz. Şimdilik bk. **Tarih ve Toplum**, (Mayıs 1992) 101:9 vd.

8 Krş. A.v. Gabain, a.g.m., s.7 vd.

9 A. von Le Coq, **Türkische Manicahica aus Chotscho, III**. Berlin 1922, s.37, 2-5. Krş. bir de EDPCT, 121. Klaus Röhrborn, bu parçanın son zamanlarda neşredilmiş olan tıpkı basımında bu kısmın görülmediğini söylüyor ki doğru. Fakat A.V. Le Coq gibi dikkatli bir â im bu kelimeyi soru işâreti koymadan verdiğine göre, demek ki yazma 1922'de okunup neşredildiğinde bu satır henüz yok olmamıştı. [Nitekim 2. Dünya Savaşı sırasında Berlin'de bir çok Uygurca yazma telef olduğu gibi bir kısmı da tahribata uğramıştı. Söz konusu parçanın da başına böyle bir şey gelmiş olabilir]. Öte yandan K. Röhrborn bu bozuk yeri **al(a)ng** "alan, düzlük" kelimesi altında veriyor ve **kum al(a)ng(k)a** şeklinde okuyup "kum tepeleri tarafından(?)" şeklinde anlamak istiyor. Doğru olmasa gerek çünkü "kum tepeleri" üst satırdaki **ulug kum** ile ifâde edilmişti. Bk. K. Röhrborn, **Uigurisches Wörterbuch, Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien**, 2. cüz, Wiesbaden 1979, s.91 [şimdiye kadar ancak 4 cüz çıkmıştır. Bütün kelimelerin geçtiği her yeri göstermesi ve daha önce yapılmış ıştıkak denemelerine yer vermiş olması bakımından çok mühim bir eserdir.]

10 W. Bang ve A.v. Gabain, **Türkische Turfan-Texte**, Berlin 1929, str. 130. Nâşirler, herhâlde bundan türemiş olan **alt** kelimesinin mânasını düşündükleri için böyle tercüme etmişler. "önünde" diye de anlamak mümkün. 130 nolu notda **'altın** kelimesinden yanlış hece bölünmesiyle (vâsıta hâli **alt-ın!**) alt türemiştir' diyorlar ki biz bunu başka türlü yorumlayacağız, aş.bk.

11 W.Bang ve A.v. Gabain, **Turkisch Turfan-Texte V**, Berlin 1931, A54 sayılı notta F.W.K. Müller'den naklen.

12 Bu ve başka benzeri örnekler için bk. EDPCT, 131. K. Röhrborn, a.g.e., s.110-111.

13 Bk. Av. Gabain, a.g.m., s.9.

14 Bk EDPCT, s.246.

15 Hemen bütün Uygur metinlerinde böyle, özellikle bk. **Maitrisimit.**

16 Uygurcada var. Ama burada daha mühim birkaç nokta var. Bir kere ilk çağrışım hepimizin bildiği sonra kelimesinden geliyor. Yani **son+ra**.Yani **+ra** eki hiç de bize yabancı değil. Dahası var: Bir parça Arap harflerini söktürüp Kur'ân'ı veya başka harekeli bir metni söktürmeye başlayanların ilk öğrendikleri hareke işâretlerinin birinin adı **esre**'dir değil mi? Ne olmuş? Yani **asra** kelimesi **esre** mi olmuş? Evet böyle olmuş. Neden? Neden bir başka harekenin adı olan üstün olduğu gibi kalmış? Niye bir de **fetha** ve **kesre** deriz? Bir de **ötre** var. Bu da nedir? Sorular, sorular... Bunlar çok mühim sorular. Bunlara bir başka yazımızda cevap arayacağız ve bu milletin Anadolu'nun göbeğinde nasıl kültür hayâtına girdiğini, yazı dilini nasıl kurduğunu anlamaya çalışacağız.

17 Bk. EDPCT, 196. K. Rohrborn, a.g.e., s.170 vd.

18 **Uigurica IV A**, Berlin 1931. Türkçesi: **Çaştani Bey Hikâyesi**. S. Himran, İstanbul 1945, s. 16, str. 37-38 Diğer örnekler için bk. EDPCT, 200-201 ve K. Röhrborn, a.g.e., s. 204-205.

19 Uygurca metinlerde görülmez, ilk defa el-Kâşgarî'de ortaya çıkar. "nehir" mânası, yukarıda gördüğümüz **art** "iki tepe arası" ile ilgili olabilir. Başka bir ıştıkakı olarak **argu / arku** "vâdi, nehir" (**<*ar+gu**) kelimesini de buraya bağlamamız mümkün görünüyor; krş. K. Röhrborn, a.g.e., s. 199.

20 Bk. EDPCT 215. Krş. Bugünkü kullanışları da buna benziyor: **arka çıkmak, arkadaş (<arka+daş)**. Bk. bir de K. Röhrborn, a.g.e., s. 195. Sonuncu ıştıkakın buraya âit olabileceğinden şüphe edilebilir.

21 Şimdiye kadar tek başına görülmemiş ama **+ey** gibi bir ekle kullanıldığı için müstakil olarak var olabileceğini kabûl edebiliriz.

22 Metinlerde bazen de **ilki** şekli görüldüğünden 'u emâ beyninde ihtilâf' çıkmış, kimi sondaki **+i**'yi, 'lk ünsüz yığılmasını çözmeye yarayan türeme bir sestir' demiş, [Gerçekden de Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde böylesi türeme sesler vardır, meselâ **berk** "pek" ke imesi **berki** diye hareketlenmiştir] kimisi 'bu bir iyelik ekidir' demiştir. Birileri de demiş ki 'yok hiçbiri değil, bu **+ki** ekidir' diye tutturmuştur [Başka bir ek olan **+ki**'den bahsediyorlar: baş+daki, el+deki gibi]. Bunların hepsi mümkündür. Ama biz de şöyle diyoruz: 'yön' kavramının ifâdesindeki düzene uyduğu için her şeyden ön-

ce bunu ***ar+k** ve **us+k** gibi telâkki edelim ve ondan sonra **+ki**'dir diyenlerle **+i** iyelik ekini de karıştıranların güzel hatırı için '**il+k+ki** teşkilinden sonra ek yığılması ile bir '***il+k+ki** teşkil edilmiş, yani **+daki**'de görülen **+ki** getirilmiş, buradan **ilki**'ye geçilmiştir' diyelim. Bu noktadan sonra **+i** iyelik eki olarak telâkki edilmiş olabilir.

23 Bk. EDPCT, s.144. İştikakı ***ilkgerü** şeklinde düşünülmüş. Krş. bugünkü **ileri**.

24 Krş. **kuz+ay, gun+ey**. TTS, s. 2054.

25 Bk. EDPCT, s. 204; bilhassa bk. **Türkische Turfan-Texte V**, A55 nolu not. Ve bir de şu mühim kayıt dikkate değer **ilki ortunkı kinki**, bk. W. Bang ve A.v. Gabain, **Analytischer Index zu den fünf ersten Stücken der Türkischen Turfantexte**, Berlin 1931, s. 30, ortada.

26 Bk. EDPCT, 203-204. İlkin "hükûmet merkezi, kağanın çadırı" daha sonra "saray" mânasına gelen ve başlangıçdan beri imlâsı **ortu**'dan farklı olan **ordu** kelimesi gerçekden başka bir ekle mi türetilmiştir, bilemiyorum. Mâna bakımından iki kelime arasındaki ilişki kesin fakat **+du, +ru** ekleri arasındaki ilişkinin açıklığa kavuşturulması gerekiyor. Yanı bu farklı imlânın **(d/t)** anlam farklılığına paralel gitmesi bir sey mi ifâde ediyor? Bir başka mesele de buradakı **+u** unsurudur. Bu nedir? Akla gelebilecek herhangi bir fonksiyonda boyle bir ek bilinmiyor; daha doğrusu ben bilmiyorum. 7(c) maddesindeki **+a** ile bir ilgisi var mı? Yoksa burada bir başka **+tu** eki mi söz konusudur? Moğolcadakı ile bir ilgisi var mı? Moğolcadaki **+tu**, Türkçe **+lig** (> +lı) ekinin dengidir.

27 Bu son örneklerde dikkatimizi çeken ses uyumunu (yuvarlaklaşma), bir tesâdüf eseri olarak bütün kelimelerin kök ünlülerinin yuvarlak oluşlarına bağlayabiliriz.

28 Ana dılı Türkçe olan bu son örneklerde vurgunun nerede olduğunu hemen bulabilir.

29 Bk. Şinasi Tekin, "Altun Yaruk'un 20. Bölümü, "Altun Yaruk'un 20. Bölümü", Journal of Turkisch Studies (1987) 11: 133-200, [s. 162 vd.]. Burada verilen misâllerden üstün kelimesi bugün de kullanılır ve vurgu sondadır, çünkü buradaki +n'yı dil artık **yaz+ın, kış+ın**''dakı gibi telâkki etmiyor; çünkü bu artık **+tin** ekinin bir parçasıdır.

Daha sonra bu açıklama denemesine, İngilizce bir yazıda iki yönden itiraz edilmiştir (bk. Türk Dilleri Araştırmaları 1991 (Ankara 1991), s. 145-150. İtirazları meâlen tercüme ederek veriyorum (bk. s. 146). Teferruat için bk. **Tarih ve Toplum** (Ekim 1991) 94, s. 58-59)X "...1. **üst** eski metinlerde yoktur, yenidir. **ustün**'den çıkmıştır. 2. Vâsıta hâli **üst + iyin**'den ekleşerek çıkamaz. ET'de çekim edâtı iyin metinlerde bu hâliyle geçmektedir. Bu yüzden **iyin** kelimesinin ET öncesi bir devirde büzülmüş hâliyle ***in** biçiminde yanyana mevcut olmasını düşünmek anakronizmdir..."

Bır kere yukarıda adı geçen yazımda **üst** ve **alt** kelimelerinin nereden geldiği söz konusu edilmemişti. Bütün mesele **+n** vâsıta hâli ekinin nereden gelmiş olabileceği idı. Ve o yazıda ben **iyin** edâtının ekleşebileceğini göstermek için daha 12 misâl getirmiştim (bk. Ş.Tekin, a.g.m., s.162-163: **üst, alt, ogur, al, or, yol, ilk, öd** ve [ısım + **iyin er**-] formülü için de **odug, yigit, çın, küçlüg, bedük** örneklerini vermiştim. Bu arada Uygurca'da geçtiği halda **art** kelimesini unutmuştum: asıl bu misâli vermeliydim.

"anakronizm" demek, eskı devirdeki bir olayı yeni devirde, yeni devirdekını de eski devirde vuku bulmuş gıbı telâkki etmek demektir. Bununla yapılan itirazda herhâlde bir **surc-i kalem** veya **sürc-i istimâlât-i ıstılahiyye** olayı vardır, çünkü büzülmüş yanı ekleşmiş şekiller le bunların asılları olan mustakil ke imeler, pek âlâ yan yana bulunabilirler. Bugünkü **+dir** eki **dur-** fiilinin geniş zamanı olan **dur-ur**'dan ekleşerek teşekkül etmiştir. Ama "Mâvi bon cuk uğurlu**DUR**. Onun için daima cebimde **DURUR**" diyebiliyoruz. Yanı hem ekleşmiş **+dur**'u hem de bunun dedesi olan mustakil **dur-ur** ke limesini yan yana kullanabiliyoruz.

30 Bk. A.v. Gabain, A.v. Gabain, **Eski Turkçenin Grameri**, Ankara 1988 [Mehmet Akalın tercümesi]. s. 64(183): **baştan, ıgaçdan, töpüden**. Uygurcada Mani dını mensûbu Türklerin metinlerinde Burkancılarınkinden farklı bazı fonetik ve morfolojik hususıyetlerin varlığını öteden beri biliyoruz. bk. a.g.e., s. 2-4. Bunların bir kısmı hâlâ izah edilememiştir.

31 **öğle vakti, oğlen vakti** denıldığı hâlde ***öğleyin vakti** denmez. Konuşma dilinde uzun ünlü ile öğlenneyın [<öğlenleyın] deniyor. Bir de Anadolu ağızlarında, meselâ benim ağzımda (Dursunbey) **düneyn** şekli var. Her hâlde bu ***tun+leyin**'den değil, çünkü aksi takdirde **nl > nn** olurdu. Büyük bir ihtimâlle **< ' tun+e+gu+n**'den çıkmış olmalı (krş. biraz ileri deki mülâhazalar). Ayrıca Anadolu'nun başka yerlerinde "bir gün evvel, dün" mânalarında **düneğen, duneği, duneğin, dünegün, dunan**(?) ve **dünen** kelimeleri tesbit edilmiştir (bk. **Derleme Sözlüğü**, IV, Ankara, s. 1630.

32 Bk. Tarama Sözlüğü VII, Ekler, Ankara 1974, s. 177 vd.

33 Bir dil olayını dilin, yalnız belli bir zaman kesiti içindeki verilerine bakarak izah etmeye senkronik açıklama denir, dilcilerin argosunda. Meselâ Türkçedeki bazı fıil ve ısım kökleri nin aynı olduğunu, yalnız 700 yıllık Anadolu Türkçesinin verilerine dayanarak ileri sürebiliriz: **tat–tat-mak, acı– acı-mak** yanı fıil kökleri aynı zamanda ısım kökleri olabilir. Senkronik bir açıklama olduğunu belirtmek şartı ile ancak bu hüküm doğrudur. Bunun tersi olan diakronik açıklama ise dilin en eski metinlerinden bugüne kadarki her devresinden derlenmiş verilerin ışığında dil olaylarını izah eder ki bu durumda varılan sonuçlar ilkinden çok farklı olabilir. Kısacası senkronik açıklama ile varılan sonuçlar dılın yalnız bir donemi için geçerlidir.

34 Bugün yaygın olan bu izah tarzı için yanı **+le** ve **+leyin** eklerinin bütün Türk dünyasında aldığı değişik fonetik şekilleri için meraklı okuyucu Willi Bang'ın ve R. Rahmeti Arat'ın uzun açıklamalarına bakabilir: Willi Bang Kaup, **Berlindeki Macar Enstitüsünden Türkoloji Mektupları (1925-1934)**. Erzurum 1980 [Şinasi Tekin tercümesi]. Bu tercümeye eklenen dızından istenilen kelime veya ek bulunabileceği için yer gösterilmedi. R. Rahmeti Arat, **Edib Ahmed b. Mahmud Yükneki, Atebetu'l-Hakayık**, İstanbul 1951, s. 136-140.

35 İlk örnek için bk. A.v. Le Coq, **Türkische Manichaica aus Chtscho III**, s. 31, 2. Diğerleri için bk. A.v. Gabain, **Eski Türkçenin Grameri** Ankara 1988 [Mehmet Akalın tercümesi], s.117 (424 .

36 Bütün Uygurca metinlerde rastlanır, özellikle bk. **Maitrisimit**.

37 Sonu ünsuzle biten sayılarda söyle, meselâ: **uç+e+gü** "üçer üçer", buradaki **+e+gü**'nün **+ligu** ile bir ilgisi olabilir mi? Yukarıda Anadolu ağızlarından verdiğim **düneyn** "dün, dünkü gün" örneğindeki de bununla ilgili olabilir: < ***tün-e+gü+n**

38 Manı muhitinde meydana getirilen Türk Edebiyatının bilinen en eski aşk şiirinde geçen bu on derece dikkate değer şekil, bize vâsıta hâli ekinin bir istek-emir kipi olan **-zun**'a dahı getirilebileceğini göstermesi bakımından münim dir. Başka bir orneğini de bilmiyoruz. Aprın Çor Tıgın adlı bir Manıheist Uygur şâirinin bu şiiri ne bir başka münâsebetle döneceğiz.

39 Klâsık Moğol yazı dılında bu ekın standart imlâsı **-lug-a** şeklinde olup muhtelif şekillerde kullanılır: 1. **aka-luga** "ağabey ile" [bugün halk kıtaplarında bunun büzülmüş **-la / -le** şekli kullanılıyor: **keüken-le** 'çocuk ile"]; 2. **eme-luge** "kadın ile" 3. İyelik eki alır; **eme-luge-ben** "kendi karısiyle"; 3. Bir başka vâsıta hâliyle gelir: **bagşi-luga-bar** "öğretmen ile birlikte" (bk. Nicholas Poppe, Grammer of Written Mongolian, Wiesbaden 1954, bk. Index.

40 ". ve ..." mânasına gelen Eski Türkçe'de bir **..+li ... +li** bilıyoruz ama her ikısı arasındakı ilıskıyı bilemeyeceğim.

41 Eski Türkçe'de **-ip** ekinin olumsuzu olan **-mati / -matin**'in, değişik yollardan geçerek 'Alı gelmeden Velı gıttı' cümlesinde olduğu gibi **meden** şekl'ne girmiş olduğu artık bugün bılınıyor. **-mati(n)** ekının nereden geldiği hakkındaki bazı varsayımlar için bk. **Tarih ve Toplum** (Şubat 1990) 74:14-17.

42 Son yüzyıl içinde Türk dünyasında alfabe değişıklıkleriyle ortaya çıkan yeni yazı dillerini burada hatırlatmakda fayda var. Bilhassa Osmanlıca'yı biraz soktürmüş olan okuyucu, Çalıkuşu'nun 1926 baskısındakı imlâ ile yeni harflısindeki imlâyı karşılaştırabilir. Tarihî dönemler için Karahanlı Türk yazı dılının kurulu şu buna en çarpıcı örnektir (teferruat için bk. **Tarih ve Toplum**, Mayıs 1992 [101], s. 9 vd.). Bu yazı dılını muhtedi (yani ihtidâ eden, müslüman olan) Uygurların kurduğunu bılıyoruz. Başlangıçda Uygur alfabesının yanı sıra Arap alfabesini de kullanmış olan Karahanlı aydınları yanı eski Uygurlar meselâ niye hep **kelse** "gelse" yazarlar, eski **kel-ser** yerine yanı sondakı **r** sesini düşürürler? Bunu böyle yazan aynı Uygur, müslüman olmadan once Kaşgar'ın doğusunda Budist veya Manıheist iken hep **kelser** şeklinde yazıyordu ama? Eski dindaşları bu şart eki **-ser**'i daha yüzlerce yıl hep böyle **kelser** şeklinde yazmağa devam edecekler. Yani değişen kültür, dolayısıyle değişen alfabe yazı dılına mahallî konuşma unsurlarını sokmuş, yanı daha önce konuşma dılının malı olan bir unsur yazı dılıne sokulmuştur.

43 Bk. A.v. Gabain, **Turkische Turfan-Texte VIII** (Berlin 1954); ve bir de a.mlf., **Eski Türkçenin Grameri**, Ankara 1988 [Mehmet Akalın tercümesi], s. 2 vd.

44 Burada uygurcadakı ikileyu kelimesini Uygurca'da *ıkı+le- fiilinden getirmek isteyenler de bulunabilir.

Kadın Enstantaneleri

MUSTAFA ŞAHİN

8 Mart Dünya Kadınlar Günü. Türkiye kadınlarının büyük çoğunluğunun böyle bir günün varlığından haberleri bile olmadığını, geçim-seçim derdinden gün-mün düşünecek halde olmadıklarını söylemek, şom ağızlılık olmasa gerek. Bîhaber kadın kalabalıklarına rağmen, sportiflikleri, entelektüellikleri, diskur ve söylemleriyle, gün, kutlayanlara kutlu olsun. Biz, kırdan bayırdan toplayabildiklerimizi huzur-ı âlîlerine arza ictisar eyliyoruz.

Zambak ama, ne zambak?

Başlığa bakıp, zambaktan (*Lilium*), zambakgillerden, cins ve türlerinden, doğanın o harika çiçeğinden söz edilmediğini görenler belki hayal kırıklığına uğrayabilir. Bunun için peşinen özür dileriz. Bu hayal kırıklığına aşağıda tekrar döneceğiz. Gerçi, bir çiçekten söz edilecektir, ama bu, muharririnin hayal gücü ya da bizzat yaşadığı çapkınlıklardan kurguladığı, ezilmiş, örselenmiş, solmuş ve rengi atmış bir çiçek olacaktır.

Bir makale çerçevesinde ele alınan bunun bütün boyutlarıyla işlenmesi her zaman mümkün olamamakta dolaylı olanlara şöyle bir değinilip geçilmektedir.

Bu satırları karalamaya böylesi bir durum yol açtı. Necdet Kurdakul ağabeyimiz, "Afrodit Romanı Davası" yazısında, romanın müstehcenliği, değilliğini serimlerken iki örnek veriyordu: "1930'ların genç çocukları arasında elden ele dolaşan yazma iki kitap akla gelir. Bunlardan biri 'Kaymak Tabağı'; diğeri de *Eylül* gibi psikolojik roman türünden bir yapıt vermiş olan Mehmet Rauf'un yazdığı bilinen 'Sarı Zambak' idi."[1]

Bu alıntıdan 'Sarı Zambak'ı yazanın M.Rauf olduğu üzerine bir kayd-ı ihtirazî var. Fakat bu ad bize bazı çağrışımlar yapıyor. Tesadüfen göz attığımız, daha doğrusu tesadüfün karşımıza getirdiği imzasız bir kitabı ve okuduğumuz bir yazıyı hatırlamamıza yol açıyor.

Münir Süleyman Çapanoğlu'ya göre *Zambak*, memlekette zina edebiyatının öncülerindendir, bu kategorinin ilk kitabıdır, eğer açık saçık tasvirler, pornografik levhalar çıkarılacak olsa edebî bir roman olabilirdi, çok sayıda basılmış, kapışılmış, birtakım açıkgöz kitapçılar elyazısıyla kopya çektirip geceliği 10 ilâ 50 kuruşa kadar okutturmuş, okuyanların çoğu genç kızlar ve delikanlılar olmuş ve hatta Cemiyet Kütüphanesi'nde otururken, utana sıkıla, yana yakıla isteyenlere, nerede bulabileceklerini soranlara şahit olmuş, bu kitabı yazan da, basan da, gizli gizli okutanlar da bir hayli para kazanmış-

tır, ne hazindir ki kitabın yazarı edebiyatımızın ünlü şöhretlerinden biridir. Çapanoğlu isim vermiyor ve bu tür kitaplardan başka emsalleri sıralıyor.[2] Seyfeddin Özege merhum da Katalogu'nda parantezleyerek veriyor.[3] İsim hâlâ yoktur ya da net değildir. Bereket imdadımıza emekli amiralimiz Fahri Çoker yetişiyor. Deniz subayı olan M. Rauf, 'Bir Zanbağın Hikâyesi' namındaki kitabı telif ve tercüme ettiğini ikrar etmesi üzerine 1910'-da Örfî Divan-ı Harp kararıyla 6 ay hüküm giymiş, Mekteb-i Bahriye'deki Kitabet muallimliğinden çıkarılmış, 1914 başında yüzbaşı rütbesinden emekli edilmiştir.[4]

Tesadüfün karşımıza çıkardığı mahut kitap budur yani *Bir Zambağın Hikâyesi*.[5] Muharrir yani Mehmed Rauf, "şaheseri"ne başlamadan evvel, kabine, meclis-i mebusan, İttihad ve Terakki, Lynch Meselesi, nâzırların seyahati gibi, o günün olaylarının insanları kanıksattığını, okuyucuya daha özgün bir eser sunduğunu söylüyor ki, bizi meraklandıran da buydu. Ne var ki bu satırları bûy-ı şuhlu, şükûfe-i nisviyetli, sâk-ı üstünde ebiziyet-i bâkirâneli, kıllı tüylü ormanlı aşk üçgenli, bekâreti izaleli, gışave-i bekaretli, cebel-i zühreli, bızırlı, büyük küçük dudaklı, Safolu duraklara taşıdıktan sonra Lesb(os)iyen adasına atıyor, göya bunu kadın ve erkek bedeninin tanınmasının ilmî usulü diye yapıyor, zavallı hizmetçicik yani Zambak böylece her bir şeyi öğreniyor -ki, bunu M.Rauf'a borçlu, çünkü bedenindeki en önemli özelliği bile bilmiyor-, bu bilinçlendirilmenin şükran borcu olarak, muharririn her istediğini yapıyor -eserin diğer kahramanı Saphocu Naciye Hanım'la cunningulusa dahi razı oluyor, muharrir gizlendiği yerden çıkıp kendi devreye girerek Zambakçığı bu işten kurtarıyor-. İtiraf ederiz ki, bu

Zambak romanının yazarı Mehmed Rauf, 1908'de Bahriye subayı iken..

yaprakların ve zambağın rengi belli olunca çapraz okuduk. Allah'tan 68. sayfadan sonrası yok -Özege kaydına göre dört sayfa-, buraya elyazısıyla bir kâğıt eklenmiş, eğer devamı buysa, muharrir Naciye Hanım'la fallik ve anallıktan sonra Sodom'a gidiyorlar. İş anlaşıldıktan sonra çapraz bakıldığını yinelemek isteriz. Sorumuz şu: Böylesi şeyler yazmakla kadın kendi ve karşıtının bedenini tanımış mı oldu, cinsel özgürlüğüne kavuşmuş mu oldu? Bugün yüzlerce, binlerce olan M.Rauflardan kadınlar nasıl kurtulacak? Hicap ettiğimiz, hayal kırıklığına uğradığımız M.Rauf'tan başka bir fotoğrafa geçelim.

Nuri Bey'in kızları

Taha Toros üstadın her yazısını zevkle okuruz. Bunlardan biri de "Pierre Loti'nin roman kahramanlarından Kontes Nuriye"dir.[6] Üstadın yazısını andırır bir yazı Nezihe Araz Hanımefendi tarafından yazılmıştır.[7] Hem bu yazıları bütünleyecek, hem de değinilmediği için bir kitaptan alıntı yapacağız:

...Madam Natali, Naciye'ye Pierre Loti'nin en güzel eseri olan *Hayal Kırılışları*'nı *-Desenchantées-* okuyup okumadığını sordu. Naciye, bu romanı bilmediğini itiraf edince, Belkıs bağırdı:

- Güzelim, sen onu hiç okuma!

- Fakat, niçin? Muallime sordu.

Bu sual meseleyi ateşledi

- Niçin... Belkıs tekrar etti, niçin mi?.. Zira, Loti'nin pederlerimiz, kardeşlerimiz, yarınki kocalarımız için yazdığı şeylerin kâffesi hatadır. Müthiş hata...

Madmazel Natali buna cevap vermek istediyse de Belkıs devam ederek:

- Evet, yanlıştır, bize takdim ettiği kahramanı Cenan, Müslüman değildir. Onun tanıdığı Cenan bir Hıristiyan karısının kızıdır; o ekseriya bir Avrupalı gibi giyinir, sefirlere gider. Bu tefessüh etmiş.. milliyetini bozmuş melez bir kadındır. Şimdi, nasıl kabul edersiniz ki, onun tarif ettiği üç kız, bizim dinimizin hatta âdatımızın hilafında bir erkekle gezinirler. Bu mümkün değil.. biz kadınlarımızın en alafranga Müslümanlarıyız, böyle bir âdetimiz var mı? Onun yazdığı şeyler, bir Hıristiyan kızı için yazılacak şeylerdi. İşte bu kadar. Kim söyleyebilir ki, biz Hıristiyan kadınlarını, bunların Yahudi kadınlarını addettikleri gibi pis addederiz. Hayır, bu kitabın yalnız bir güzelliğinden bahsedeceğim.. burada, Pierre Loti'nin sanatkâr eliyle çizilmiş birçok latif manzaralar vardır. Hem de, bizim her zaman hoşnut olacağımız tabii manzaralar. Biz, her zaman bunları gözümüz önünde gördüğümüz için, bunlar nazarlarımıza icra-yı tesir etmezler. Fakat, *Hayal Kırılışları*'nı *-Dezanşante*'yi-, yeni Türk kadını ihtirasatının doğru bir tarihi göstermeyiniz.

Loti'yi takbih ettiğim noktalar şunlardır:

Âdile sakin sesle ilave etti; bir Müslüman ruhu olmak için pek muhtelit bir ruhu esas kahraman addetmesi.. Müslüman kadınlarına tahsis ettiği mevkii pek ifratlı takip etmesidir. Bizde her şey sadedir; ve bizde, asla, hiçbir kız, mütecasir Cenan mevkiinde, zevciyle aşklarından bahsedemez. Biz, Hıristiyanlardan daha saf ve pâkız. Kur'an-ı Kerîm'in bize menettiği şeyleri yapmak için bizde memnuniyetli bir arzu yoktur ve olamaz.

- Fakat, Matmazel Natali cevap verdi, siz, bunlara her zaman gıpta ederdiniz? Bunun üzerine Belkıs tekrar söylemeye başladı:

- Evet, belki biz bu şeylerin esasını düşünmeyerek bu hallere teessüf ederiz. Biz, bu hayatın bütün âsârını kat'i düsturlar dahiline vaz'etmiyoruz, bunlardan tamamıyla bîhis olarak bir şeyler söyleriz; bu bir ihtiyac-ı tebeddülden başka bir şey değildir. Bu ızdıraplarımız, sabundan balonlar gibidir. Bir tazyikten hakikaten muzdarip olmak için, sizi tazyik eden şeylerin bilinmesi lâzımdır. Ben, bu esbabı tamamıyla bilmeliyim ki.. mükedder olayım!.. Evet, biz, Hıristiyanların hürriyetine; cemiyetlerine gıpta ederiz; fakat, mahiyetlerinden tamamıyla cahil olduğumuz bu cemiyetlere girmeye o kadar hâhışkâr değiliz; sonra ızdırap, bu da bizim için vârid-i hatır değil...

- İntizam... intizam yaramaz çocuklar... diye mürebbiye bağırdı; artık bu meseleyi bırakın; Naciye pek ziyade hiddetlendi, belki de müsebbibine fena halde dargındır. Galiba unuttunuz, henüz *Dezanşante*'yi, bu güzel kitabı okumadı.

Naciye gülmeye başladı:

- Ah! Evet, Belkıs'ın hiddetini anlıyorum. Fakat, Matmazel şu kitabı bana verir misiniz?

- Ne demek, Matmazel Natali cevap verdi; şimdi getiririm.

Bu mubahaseyi terkettikleri zaman, genç kızlar, bir pancurun iç döşemesine yanaştılar. Muntazam deliklerle muhat kafesten, Galata ve Boğaziçi

Bugünkü Türk Kadınları

İş'te Kadın

Bu serlevhayı nerde görsem, gözüme diken batmış gibi bir acı duyarım. İşte kadın, bugün için bizim memleketimizde yoktur. Birkaç mübeşşiri bittabii henüz umumi kaidenin haricinde bırakmak zaruretindeyiz. İşte kadın deyince natırımıza mağaza tezgâhları başında bekleyen, dar bir kulübenin içinde su, şerbet satan mütevazi bir biçare sınıf gelir. Bittabii hepimizin yüzkarasını teşkil eden çöpçüler sınıfını burada ayrıca söylemek istemiyorum. Onlar gaddar bir zaruretin kalbimizin içinde paslanmış zalim hançerleridir. Telefon şirketlerinde, tütün mağazalarında didinen zavallı sınıf, tahammül ve kanaatlerinin kurbanıdırlar. Onların hakkını ihkak için bugünkü basit ve şümulsüz kanunların fevkinde âli bir mahkeme lâzımdır. Çok yerde kadın "amel"inden başka feragatlere de katlanıyor, "amel"ini vücuduyla, hüsnüyle sigorta ediyor. Kadınına böyle umumi bir sa'y meziyetinden başka sefil ve iğrenç mecburiyetler yükleten bugünkü neslin yüzü ebedî ve korkunç bir hicapla kızarsa gerektir.

İşte kadın, sınıf ve zümre teşkilatına malik olduktan sonra teessüs ve teazzî edecektir. Meslekî gruplar teşekkül etmedikçe buna yok nazarıyla bakmak talihsizliğine mahkûmuz. Bir Safiye Ali Hanım ve birkaç ebe, kabiliyetin kuvvetli işaret ve hüccetleri olsa bile bir mevcudiyet beratı manasını tazammun edemez. Muallimelik, esasen yeni bir şey olmadığı ve kafesin zaruri bir mevlûdesi göründüğü için burada ayrıca kayda hacet yok. Memlekette kadın nasibini uzun uzadıya aradıktan sonra elde ettiğimiz bu zavallı neticeye gözyaşlarından bir nikap açıyor ve âtiye ümidle bakıyoruz.

Resimli Ay, No. 3, Nisan 1924.

görülüyordu. (s. 65-68)

Naciye(...):

Biliyorsunuz ya! Altı aydan beri hastaydım, birçok roman okudum. Şimdi; hayat-ı ailemizi oldukça hissediyorum; evet itiraf ederim, Pierre Loti'nin, kuvvetsiz İslâm kadını fikirlerini kabul ediyorum; evet, hiçbir mukabil kuvvet yoktur. Zevclerimiz, her şeyi yapıyorlar. Halbuki ben, öyle görüyorum ki; aşkla izdivac İslâmiyette yoktur; çünkü zevc başka kadınlar alabilir; her şeyi yapar fakat, zevce ezilmekten, mahvolmaktan başka bir şey yapamaz. Zevcin bu serbestisi aşkı tamamıyla izale eder. Biz yaşamak mesut olmak istersek ecdadımızın usullerini takip edelim öyle. Birbirimizi bilmeyerek izdivac etmeliyiz. Aşkımız olmamalı.. çünkü ümit ettiğimiz hayatı zevclerimiz bize veremiyor. Belki biz de onlara öyle bir hayat veremiyoruz. (s. 129-30)[8]

Daha başkaları

Bir edebiyat kitabının "Üslub-ı Mürasele" (mektup, mektup türü, mektuplaşma tarzı) bölümünde şöyle diyor: "Nisvân erkekler kadar, ve belki daha ziyade bu tarz-ı tahrirde muvaffak oluyorlar, çünkü düşünmeye tetkik ve tahkik etmeye ihtiyaçları yoktur. Hissettikleri şeyi doğrudan doğruya beyan ve ifade ediyorlar. Tabii bu hususta biz birçok kadın muharrirleri zikredemeyiz, asr-ı ahir bize yine az çok bazı nümuneler gös terdi. Bunların âsârına dikkatle bakınız, -Halide Saliha Hanım [Halide Edib Adıvar] daha birkaç muharrire müstesna olmak şartıyla- ekserisi mektup tarzında yazılmış makalelerde muvaffak oluyorlar. Hikâye, roman, nazım gibi şeylerde muvaffak olanlar pek azdır. Fakat mektup halinde yazdıkları şeylerde ekseriya muvaffak oluyorlar." (s. 310-11)

Yazar, daha sonra, bu tarzın Batı'daki misallerine eğilip yakınmada bulunuyor: "Bir memleketin terakki-

Şişli'nin süsü, Beyazıt'ın namusu

Her memleketin terakkisi kadınlarının cemiyette oynadığı iktisadî, içtimaî, insanî vazifelerle ölçülür. Üç tipte toplanan Türk kadını bir anne midir? Bir vatandaş mıdır? Bu memlekete verdiği nedir?

Şişli Kadını

Her bir yerde kadınlar memleketin terakkisiyle mütenasip bir inkılap geçiriyorlar. Bazı yerlerde iktisadi rekabetin müşkilleşmesi, kadının şahsiyetini ve izzetinefsini tanıması kadını hayata atıyor: bazı yerlerde kadınlar ana veya ev kadını vazifelerini hakkıyla ifa için bunları tedris eden mekteplere koşuyorlar, bazı yerlerde de hayır cemiyetleri teşkil etmek, hiç olmazsa insaniyete faydalı olmak gayesini takip ediyorlar. Şişli kadını acaba hangi sınıfa dahildir.

Şişli kadını ev kadını değildir. Hayatta daha çok refaha mazhar olan kadınlar az çok Şişli'de toplanmıştır. Her birinin iktisadi vaziyetleri nispetinde bir iki veya üç hizmetçisi vardır. ... Hanım hayatını istediği şekilde tertip için serbest bırakılmıştır. ... Ailedeki iktisadi vazifesi mütemadiyen almaktır. Her günlük meşgalesi tuvalet, sinema, tiyatro ve alışveriştir. Şişli kadını anne de değildir. Çocuklarını cahil bir dadının eline terk etmekteki günahı henüz takdir edememiştir. ...

Şişli kadını memleketin ne hissî, ne fikrî hiçbir ceryanıyla alâkadar değildir. ... Şişli kadınının tuvaleti hiçbir Parisli kadınınkinden geri değildir. ... Şişli hanımı bu süs zihniyetini maatteessüf Fransız kadınından almış ve onun yaşadığı pazarla, kendi yaşadığı aile ocağındaki farkı ölçmeden almıştır. Halbuki Şişli kadınının gözleri önünde 12 senelik harbin aç ve çıplak gezdirdiği yüzbinlerce yetim ve şehit çocuğu, aç ve çıplak dullar, sefiller, bedbahtlar vardır. Şişli kadını bir Türk kadını olarak süsünü değil, memleketini ve memleketinin aç çocuklarını daha çok düşünecek ve sevecek bir vaziyettedir.

Şişli kadını süsünü temin için parasını Beyoğlu'nda zevkini en çok okşayan hangi pazar rasgelirse orada sarf eder, onun zevkini okşayacak en nefis eşya ekseriya Rum ticarethanelerinde bulunur ve Şişli hanımı, birçok senelik tecrübelerle öğrenmiştir ki burada verdiği paranın % 10'u, 20'si hatta bazan 50'si Yunan mültecilerine, Yunan donanmasına ve Yunan siyasi fırıldaklarına sarf edilir. Bütün bu bilgisine rağmen, parasını oralarda sarf etmek için kendince mücbir bir sebep var. Süs... Onun memleketin geçirdiği iktisadi buhranla hiç alâkası yoktur. ... Ziyaret, elbise dedikoduları, salonlardaki danslar, çay âlemleri, cemiyetlerde sivrilen ve sivrilmeye yüz tutan kadınlar ve erkekler, bazan da hizmetçi meseleleri günlük programıdır. Şişli'de gazete okuyan kadınların adedi % 10'u geçmez. Fakat bilaistisna hepsi roman okur. Fransızca, Türkçe aşk romanları, bu haileler çok kıymetli saatleri öldüren, bu kadınların salon hayatında rehber rolünü oynayan facialardır. Memleketine ait pek çok şeyden bîhaberken, Fransız adab-ı muaşeretini, salon etiketlerini bir Fransız kadını kadar güzel öğrenmiştir. Fakat Türkiye'de hükümetin himaye edemediği 200 bin yetimin sokaklarda süründüğünü, kocalarını harpte kaybeden birçok kadınların işsizlik yüzünden çocuklarını attığını ve fuhuşla hayatlarını kazandığını, fabrikalarda amelelik eden kadınların

14 saat çalıştığını ve kaç kuruş kazandığını hiç bilmez. Memleketin geçirdiği ictimaî buhranla hiç alâkası yoktur ve ziyaretlerinden artan zamanını tiyatroda, sinemada geçirir. Hayırlı bir iş için para vermesine memleketin iktisadi buhranı mani olduğu halde, tiyatro ve sinema için bu buhran mevzuibahis değildir. Bu yalnız kendi için yaşayan, ferdî ihtiyaçlarını tatmin için her vasıtayı bulan kadının bir hayır cemiyetine parasını ve vaktini sarf için ne bütçesi, ne de zamanı müsaittir. Şişli kadını Fransız kadınının bir kopyasıdır. Memleketin iktisadî, ictimaî, insanî hiçbir müessesesiyle alâkası yoktur. Bunlar memleketin "alâkasızları"dır. Binaenaleyh Şişli kadını ev kadını değildir, anne değildir, hayat kadını [iş hayatına atılan kadın] değildir, vatandaş değildir. O halde Şişli kadınının bu en buhranlı devrinde, memleketine verdiği ne-

Kadıköy Kadını

Kadıköy kadını birçok noktalarda Şişli kadınıyla birleşir. Fakat Kadıköy kadınının kendisine mahsus bir tabiatı var ki, işinde, gücünde, eğlencesinde, hatta fuhşunda bile kendini gösterir. Kadıköy kadını ince bir tülün altına sakladığı benliğinde Şarklı kadının seciyesini kaybetmemiştir. O Fransız kadınının mukallidinden ziyade Şarklı temsil ettiği zevce, anne veya fahişedir. Bu üç safhada da daima Şarklıdır.

Zevce vazifesinde Şarklın her kadını gibi kocasının taht-ı temellükündedir. ... Aşkında ve zevceliğinde Leyla ile Mecnun'un, Ferhad ile Şirin'in tekamül etmiş, asrileşmiş şiiri var. Nedim'in aşkı sanki yürüyüşlerine ahenk verir. Anneliği, İstanbul'un her annesi gibi, cehl ve sefkat üzerine müessestir. Fuhşunda, bütün Şarklılığı gösterir. ... Memleketin iktisadi buhranı, ictimai inkılabı, siyasi didişmeleri kafasında bir siyah noktadır. ...

Bu kadından Türkiye ne isteyebilir?..

Beyazıt Kadını

Beyazıt kadını bütün manasıyla bir Türk anası, bir Türk kadınıdır. Kulağında, daha dün ona hayatı, zevceliği ve analığı öğütleyen ihtiyar babasının vakur sesi var: Namus için... Hayatta her şeyin manası bunun içine sıkışmıştır. Hayatının nâzımı daima bu kelimedir. Zevceliğinde yalnız efendisine hürmet eden, ona kalbini, vücudunu, hayatını, her şeyini sabur ve mütevekkil veren, ondan korkan ve onu çıldırırcasına seven Türk kadınının hicap ve iffeti var. ...

Evini, aşkının yuvası olduğu için sever. ... Çocuklarını nasıl büyüteceğini bilmeden, kaderin ve Allah'ın yardımıyla büyütür. ...

Süsü temiz ve kibardır. ...

Fakat çok yazık değil midir ki bu sabur ve imanlı Türk kadınının kızı, annesini değil, fakat Şişli kadınını kopya ediyor. Süsünü onun gibi yaratamamıştır. Yüzünde allığı, gözünde sürmeleri, hatta üstündeki çarşafı bile düşecek gibidir.

Evlenmek için okur. ... Evleninceye kadar zamanı aşk romanları, Şehzadebaşı, Direklerarası'nda muaşaka ile geçer. Avrupalılaşmak onun nazarında erkeklerle sevişmesini ve bunun usulünü öğrenmektir. Fransa'nın Montmartre aşkı bu zavallı saf kızlar için bir numune, Şişli'nin kopya edilmiş hayatı bir idealdir. Bu iki cazibenin arasında yolunu şaşırmış, zavallı kız, bu sahte süsü, bu yamalı kafasıyla iki hayatın arasında bir cambaz gibi sallanıyor. ... Bu kızın memlekete vereceği, istikbal için pek ümidbahş bir şey olmasa gerek. ... Anasının zevceliğini ve analığını bile alamayan bu kadının Türkiye'ye vereceği, Kadıköy ve Şişli kadınından hiç de fazla değildir.

Edirnekapı Kadını

Hayatın bütün yükü bu zavallı kadının sırtına yüklenmiştir. O hem zevcedir, hem anadır, hem hayat kadınıdır. Bu o büyük yükün altında omuzları çökmüş, kemikleri fırlamış kadın, hayatını kazanmak için tütün fabrikasında çalışır, evlerde çamaşır yıkar, pazar yerinde ekmek satar, sebze satar, kocasının doyuramadığı sofraya bir dilim ekmek katabilmek için günde 14 saat çalışır. Kocası adi bir ameledir. Ticari ve sınai bir buhran onun işten kovulmasıyla neticelenmiştir. Hastalık ve ölüm bu ailenin her günlük misafiridir. Sa'yi ne kadar çok olsa felaket de o kadar çoktur. Fazla sa'yi vücuduyla ödeyen bu kadın, sıhhatini de beraber verir. Felaket felaketi takip eder. İşsiz kocası manevi yorgunluğunu meyhanede dinlendirir. Son metelik de orada kalır.

Kadın evini ve çocuklarını bırakıp işe koşar, çocuklar onu bunun elinde ya da başıboş kalır. Erkek sarhoş, kadın yorgun argın eve gelir. Ölgün kandil ışığında kadının ev işi devam eder, çocukların tepesine babanın yumruğu iner, ana bu duruma da göğüs gerer, gecenin sonu kavgayla gelir.

Bu kadın hangi cemiyette, neden, na-

sıl, niçin yaşadığını bilmez. Saadet ve refahı tembel ve tufeyli bir zümreye bahşeden kaderin hangi kader olduğunu da bilmez. O memleketine her şeyini verir, karşılığı yoktur. Salonlarda kadife halılar üzerinde ipek papuçlarla dolaşan hanımefendilerin yanında o hakir bir mahlûktur. Hayatta nasibi, bu viran ev, bu gazsız lamba, bu çıplak çocuktur.

Her memleketin terakkisi kadınlarının cemiyette oynadığı iktisadi, ictimai, insani vazifelerle ölçülür. Türk kadını, Türkiye'yi nereye götürüyor?..

Resimli Ay, No. 2,
Mart 1924, s. 27-30
(Kısmen kısaltılmış ve özetlenmiştir)

Bugünkü Türk Kadınları

Sahnede Kadın

Sahne, kulağa ve göze hitap etmekle sinemadan iki defa daha tehlikeli; muhittir. Manakyan Kumpanyası'nın kulaklarda testere bilenişlerini hatırlatan gıcırtılı telaffuz-ı şivesi hassas sâmiaları ürpermeler içinde bırakmıştı. Fakat Ermeni lehçesinin Türkçeye kurduğu katliam pususu, mürai şeriat bekçisinin muhafaza ve sıyanetiyle ilelebed devam edip gidecek gibi görünüyordu.

Hele şükür dünya bir yaşına daha girdi. Yanlış ve cahilane tefsirlerle paslı bir kılıç haline getirilen dinî hakikatlerin asıl mahiyetleri meydana çıktı ve Türk kadını, Türk sahnesinin bir türlü açılamayan ufuklarına doğdu.

Siyasî inkılâpların birer kahramanı varsa, ictimaî hareketlerin de öyle mazhariyetleri vardır. Kezban ile Ayşe de bunlardandır.

Bedia Hanım, sahnede sürçmedi, başka bir âleme dahil olduğunu hissettirecek acemilik ve yadırgama alâmetleri göstermedi. Nasıl muazzez refikaları Münire Hanım da kendi rolünde böyle bir hataya düşmemişti.

Ne yazık ki, siyasi ve ictimai sahada büyük küçük bütün âmilleri avuçlarımız kıvılcımlanıncaya kadar alkışlamaktan usanmadığımız halde, bunların fedakâr mazhariyetleri küçük bir fikir dalgalanışından sonra sönüyor. Halbuki birinci tahavvüllerin muhalif bir hareketle -yerinde harabeden başka hiçbir nişane bırakmadan- geçmesi tarihte istisnası az bir âdet hükmüne girmiştir. Asıl payidar olanlar bu ikinci inkılâplardır. Bunlar şöyle gelişigüzel bir aşıdan değil, gökten, derin menba'lardan nüsgunu almış hareketlerin mahsulüdür. Nankörlüğümüzü düşününüz ki daha ilk kanat alıştırdıkları bir zamanda yalçın ve haksız hücumlarla onları incitmekten çekinmedik. Ne hazin netice değil mi?..

Resimli Ay, No. 3, Nisan 1924

si ancak nisvânının terakkisiyle mütenasiptir sözünü hiçbir zaman unutmamalıyız. Ben tekmil eserlerimde kadının daima geride olduğunu bağırdım, onu terakki ettiriniz dedim, anlamadılar." (s. 313) Ve devam ediyor: "Size *Mehasin* sayfalarını lalettayin açıyor, bazı misaller alıyorum:

'Pek çok hanımlar; zevclerinin, güzel zengin olmasını, iyi yaşatıp, iyi geçindirmesini arzu ederler. Tüccar olsun, memur olsun, para kazansın, zevcesine iyi baksın da ne olursa olsun derler. İşinde, gücünde, kendi halinde olsun. Bundan daha iyi zevc olur mu? Başka ne isteriz. Hemen ekseriyet böyle düşünür, bu mütalaalarda bulunur.' Zevc 'Feminist ve manevî [biraz kadınlar kelimeleri dikkatle intihap etseler!] olmalıdır. Kadınlığın bütün inceliklerini, nazik, rakik hislerini bütün ruhunu, tekmil kadınlıklarını hissedip, anlayabilmelidir;' (Evliyazade Makbule)

'Bu müfteris toprak üzerinde aşk-ı nezihi için bulamadığı bûy-ı vefayı orada arar... Bu saf ve mukaddes aşkın bütün acılarını, bütün emellerini, bütün yeislerini, bütün hıramanlarını kamere, zühreye anlatır...' (Ruhsan Nevvare)" (s 314-15)[9]

Mehmed Galib, *Kadın ve Aşk* eserinde,[10] kadın, cenab-ı Hakk'ın en dilruba bir eser-i nefisidir. Aşk, güneş gibi her şeyi canlandırır, tenvir eder, ısıtır ve güzelleştirir, satırlarından sonra münderecatı veriyor: Kadın ve aşk - sevmek sevilmek - seni seviyorum - kadın, erkek nasıl sever (s. 1). Mukaddemeye ise şöyle başlıyor:

Kadın değil mi hayatın esas-ı erkânı?
Kadınlar olmasa, kâbil mi ictima-ı beşer?
Kadınlar olmasa; mümkün olur mu ref-i keder?
Kadın değil mi hayata sürur ve neşe veren?.. (s. 3)

Yerli yabancı yazarlardan alıntılar ve resimlerle süslenen eserin birinci

kısmı kadın ve aşka dair özlü sözlerle ve bir temenniyle bitiyor:

"Muhterem kari'lere. Bu kitabımız mazhar-ı rağbet olduğu takdirde ikinci kitabımız münderecatının mükemmeliyetle beraber daha zarif resimler ve latif dekorlarla müzeyyen olarak daha nefis bir surette intişar edecektir..." Son sayfa "Savab [doğru] Cedveli"dir.

İbnülhakkı Mehmed Tahir, *Meşrutiyet Hanımları*'nda,[11] "vatan-ı Osmanî erkeklerden ziyade kadınların sayesinde temin-i beka ve terakki edecektir. Eğer kadınlar kendilerine fıtratın ihsan-ı mahsusu olan şefkat-ı hasisa-ı âliyesini bihakkın muhafaza ederlerse..." dedikten sonra bir durum muhakemesi yapıyor: Vatanı kurtarmak yalnız erkeklere bağlı değildir. Kadınların da savaş haricinde yani barışta besaletkârâne savaşmalarıyla mümkündür. Bir düşünür 'savaş barışın yakında geleceğine delildir. Fakat barış kadın kuvvetini dahi kullanarak savaşın gelmesine engel olmaya daima muktedirdir', demiştir. Erkekler cephelerde savaşırken, kadınların da barışta vatan düşmanlarına karşı savaşması gerekir. Erkek, savaştan sonra çiftine-çubuğuna döner, kadın musikî âlemleriyle

Meşrutiyet Erkekleri kitabının kapağı.

vakit geçirirse eski Türk yaşayışından, anne ve nenelerinin bu vatan için yaptıklarını öğrenmekten uzaklaşmış olur. Sadece vatan vatan demek yetmez. Şu muharebe zamanında bile alâyiş, zevk, safa ve sefahat azalmamıştır. Süs, moda, giyim-kuşam ve israf için Ecnebi mağazalarına, yeni türeyen Frenk dükkânlarına koşuşmak çirkinlerin güzel görünme sevdası, güzellerin de gülünç hale gelmesi demektir. Geleceğin anaları bunlar mı olacaktır? Zengin olan alıyor, imkânı olmayan da almaya çalışıyor ve zor durumda kalıyor. Zengin hanımlar, "Para verdim mal aldım", "Aman Paris'in son modası böyleymiş" diye öğünmekte, servet elden gittikten sonra, düşmanın bir dilim kuru ekmeğine muhtaç olunacağı, vatanın hizmet beklediği düşünülmemektedir. Bu alafrangalığa Ecnebiler bile gülmektedir. Bütün bunlar II. Mahmud'dan beri süregelmekte, kibar ve zengin hanelerin (sosyetenin) bu budalalığı yabancı fabrikatörleri, tüccarları zengin etmekle kalmamakta, cemiyetin diğer katmanlarına da bu salgın yayılmaktadır. Saçma sapan şeyler süs diye yutturulmakta, kadınlarımız Türklük hissiyatından, kıyafetinden uzaklaştırılmaktadır. Kala kala bir çarşaf kalmış, o da bugünlerde alafrangalaşmıştır. Meşrutiyet kadınları meşrutiyeti yanlış anlamışlar daha doğrusu anlayamamışlardır. Avrupa'da, Amerika'daki servet ve saadet kadınların çalışmalarıyla temin edilmiştir. - Bu ay kaç şehit vatandaş yetiminin gözyaşını silecek mendil aldın? Süsün

Kadın ve Aşk kitabının kapağı (üstte, solda). Aynı kitabın 26. ve 71. sayfaları.

için de ne kadar para sarf eyledin?

Hanımlar, kızlar vatanın dahilî kaleleridir. Vatan unutulunca düşmanın bizi içten zaptetmesi kolaylaştı.

Üstünüzden başınızdan ziyade fikrinizi, kalbinizi ulûm ve maarif, fezâil ve kemalât çiçekleriyle tezyin eyleyecek olursanız memleket de tehlike-i âtiyeden kurtulacaktır. Japonlardan da ibret alınmalıdır. Bir Japon kızı Avrupa'da, oranın ilmi, maarifi ve sanayisiyle meşgul olurken, bizde Frenk mukallidliği yapılıyor. Japon kızı Avrupa'dan avdetinde, üstündeki Ecnebi libasını çıkarıp atmakta, kendi millî giysisini giymekte, bizdeyse moda uğruna haneler sönmek-

tedir. Oysa bu paralar bu vatanın fukarası, yetimi, dulu, şehit evlâtları, eşleri, analarına, hayır cemiyetlerine, fakir ve muhtaçlara yardım derneklerine gitmeliydi. Bu suretle vatan kurtarılır, vatandaşlık borcu ödenebilirdi.

Yazar, kadınların gerçekleri göreceğinden, başlarını iki elleri arasına alarak derin derin düşüneceklerinden, bu aziz vatanı kurtarmaya çalışacaklarından, kendi ihtiyaçlarını kendilerinin hem daha ucuza, hem de daha dayanıklı olacak şekilde üreteceklerinden umutludur.

Aynı yazar, *Meşrutiyet Erkekleri*'nde[12] hemcinslerine bakışı serimliyor. Önce, kitabı yayımlayan İtimad Kütüphanesi sahibi Seyyid Tahir'in sunuşunu verelim: "*Meşrutiyet Hanımları* nam risaleyi tabettiğimden dolayı birçok taraftan takdir ve bazı kimselerden de takbih mektubu aldım. Ve pek çok hanımlar dahi Meşrutiyet Hanımları'nı neşrettiğim halde Meşrutiyet Erkekleri'ni neden neşretmediğimi makam-ı itirazda beyan ediyorlar. Binaenaleyh bugün Meşrutiyet Erkekleri'ni de neşrediyorum."

Meşrutiyet Erkekleri, *Meşrutiyet Hanımları*'nın devamıdır. İlkinde erkeğin kadına bakışı, buradaysa kadının erkeğe yanıtı verilmektedir. Kadınların barış zamanında savaş diye bir niyetleri görülmemektedir. Bunda bütün Osmanlı ve İslâm erkeklerinin olumsuz rolü vardır. Hıristiyan erkekler kızlarını kendi hususi mekteplerinde yetiştirirken Osmanlı kadınlarının eğitilmesine yeterince ilgi gösterilmemektedir. Fransız kadınlarının Alsas-Loren tazminatı olarak 5 milyar frangı Bismarck'ın avcuna saymalarındaki esrar nedir? Batı'da yapılacak bir iş yararlıysa parası hemen bulunur ve işe başlanır. Bizdeyse o ona havale eder o ona.

Zengin kadınlar hariç, kadınlar çalışkandır, tembel olan erkektir, ak-

Türk Kadını Niçin Anne Değil? Niçin Vatandaş Değil? Niçin Hayat Kadını Değil?..

Geçen nüshamızda münderic "Bugünkü Türk Kadınları" hakkındaki makale bazı muhitlerde sui tefehhümü mucip olmuş. "Bugünkü Türk hanımları" makalesi bir müşahadeden ibaretti. İctimai bir vaziyeti müspet bir tenkitle efkâr-ı umumiyeye arz maksadıyla neşredilmiştir. Müşahedenin hakikat olduğunu kabul edenlerin, her hakikatın acı olduğunu da kabul etmeleri lâzımdır. Müspet bir tenkitte gaye bozuk bir vaziyeti arz ile tedavisine doğru yürümektir. Eğer Türk hanımları makalesi böyle bir gayeye doğru bir ceryan uyandırabilirse, vazifesini yapmış demektir. Her kadının bu makalede üzerinde bir saniye durup düşünmesi, maksada hizmet için çok kârlı bir şeydir.

Her hastalığın bir sebebi, bir devri, bir ceryanı var. Türk hanımlarının bugünkü vaziyet-i ictimaiyeleri maziye dayanan birçok ictimai sebeplerin taht-ı tesirinde vücut bulmuştur. Bu sebebi bulmak için çok uzaklara gitmeye ihtiyaç yoktur. Hâlâ bugünkü ictimai taazzuvumuz bile sebebi kolaylıkla tahlile müsaittir.

Türk kadını anne değildir, çünkü anne olabilmek için icap eden bütün şeraiti cemiyet ondan esirgemiştir. Bugüne kadar sinn-i izdivacın 12'de başlayıp 18'de nihayet bulması, henüz çocuk ve genç kız olan kadına anneliği tahmil etmiştir ki, henüz bu sinnde bir kadının anne olamayacağı gayet tabii bir şeydir. Çocuk büyütmek bir fenn olduğuna göre herhangi bir kadının anne olabilmesi bu fenni tahsile bağlıdır. Cemiyet vesikasız doktorların icra-yı sanat etmesini men ettiği halde, cahil annelerin çocuklar üzerindeki gayr-i fenni tecrübelerini, gayr-i fenni büyütmelerini nazar-ı müsamahayla görür. Anne olmaya namzet genç kızlar için, anneler için çocuk hıfzıssıhhasını, onun tegaddisini, bedeni, dimağı terbıyesini tedris edecek ne mekteplerimiz var, ne de anneler için gece dersleri açacak, konferanslar verecek, terbiyevi mahiyette neşriyat yapacak ictimai teşkilatlarımız var. Bu yoksuzluk içinde Türk kadınının anne olamaması pek tabiidir. Fakat, ne kadar cahil olsa, bir annenin çocuğunu kendi büyütmesi, bir hizmetçinin büyütmesine müreccahtır. Biz annelerin bu ihmalini tenkit ederken, bir yaranın üstüne bastığımıza kani idik ve yine de öyledir.

Türk kadını zevce değildir, çünkü şimdiye kadar devam eden otokratik ailede kadının mevkii efendisinin emir ve arzularını yerine getirmek, çocuk doğurmak, evini silip süpürmekten ibaretti. Bugünkü kadın artık bu mahiyette bir zevce olamaz. Bugünkü kadının zevceden anladığı mana, hayat arkadaşıdır. Hayat ar-

Resimli Ay'dan "çarşafa uygun saç modelleri". Haziran 1924.

kadaşı ne yalnız arkadaşının sa'yine dayanarak yaşayan, ne evinin, çocuğunun işleriyle meşgul olan, ne de sırf erkeğin bir süsü olarak yaşayan tufeyli kadındır. Hayat arkadaşı ailenin iktisadi yükünü, beraber taşıyan, ictimai bağlantılarına beraber boyun eğen, her dert ve zevke ortak olan bir çifttir. Bugünkü Türk kadını ne dünkü esir zevce ve ne de bugünkü hayat arkadaşıdır. Çünkü cemiyet, kadını bir süs olarak telakki etmiş ve ona ancak erkeğin oyuncağı tabirini ver-

miştir. Bir cemiyette kadınların alacağı şekil cemiyetin verdiği kıymete göredir. Henüz kadına insan ve fert nazarıyla bakmayan, ondan iktisadi, ictimai, siyasi hiçbir vazife istemeyen bir cemiyette kadın ancak kadınlığıyla yaşar. Kadınlığın satıldığı bir cemiyette hayat arkadaşının, ruhen, fikren, yükselmiş kadının yeri yoktur. Erkeklerin hodgam bir telakkisiyle kadına verdikleri bu süs kıymeti, kadın için pek hakir bir kıymettir. Türk hanımları makalesi kadınlara bunu anlatabilmişse, vazifesini tamamıyla yapmış demektir.

Türk kadını hayat kadını değildir, çünkü evvela kadın daha henüz erkeğin süsü ve oyuncağı olmaktan kurtulmamıştır. Cemiyet içinde kendini fert olarak tanıtan kadının vazifesi her fert gibi cemiyetin iktisadi, ictimai, siyasi makinesi içinde müşterektir. Halbuki daha vazifesi yalnız erkeğin süsü olmak, evinin işlerini görmek olan kadın bu vazifeye iştirak etmemiştir. Cemiyet çalışmasına mani olan müşkilleri daha ortadan kaldırmamıştır, kadının hayata atılması medeniyetin başlangıcı ve inkışafıyla beraber yürümüştür. Medeni memleketlerde hayata giren bir kadın için ne o müşkiller, ne çocuk manii var. Evlerde hayat şeraiti o kadar mükemmeldir ki bir kadın iki saatte bütün evinin işini görebilir. Çocuk bakımhaneleri üç haftalık çocuktan itibaren her sinnde çocuğu alır ve bu bakımhaneler o kadar asri bir teşkilata maliktir ki, çocuk orada gıdasını kalorisine göre alır, oynar, güneşte uyur, yıkanır, akşam annesi aldığı zaman her ihtiyacını tatmin edilmiş bulur. Annesinin işi yalnız yatağına yatırmaktan ibarettir Bu teşkilat olmayan bir yerde kadın hayata güç girer, girse bile bu gidişi çocuklar hesabına ve cemiyet hesabına zarar hanesine yazmak icap eder.

Kadının hayata girmesine mani diğer nokta da tufeyli sınıfın felsefesidir. Bu sınıfa göre kadın erkek tarafından temellük edilmiş bir maldır. Onu çalıştırmak veya çalıştırmamak erkeğe aittir. Kadın n hakk-ı sa'yi yoktur. Kadın erkeğin getirdiğiyle yaşamaya mecburdur. Erkek kendi hesabına eve kapattığı bu mahlûkun üzerinde sahib-i reydir, hakk-ı temelükü vardır. Onu çalıştırmak şerefine uygun değildir, çünkü kendi sahip olduğu bir malı başkalarının nazarlarından bile berî kılmak için eve kapamak hakkı vardır. Erkeğin bir malı, bir süsü, bir oyuncağı olarak yaşamak kadının izzetinefsine dokunacağı, kadın şahsiyetini tanıyacağı güne kadar cemiyetimizde bu şekil böyle devam edecektir. Hayata giren kadınların miktarı mahdut olacaktır. Cemiyet içerisinde eli ayağı sağlam her ferdin müstahsil olmasını isteyecek ictimai zaruretler vücut bulunca şüphesiz Türk kadını da hayat kadını olacaktır. Bugün iktisadi zaruretlerle biraz da şahsiyetini tanıyarak hayata girmiş ve hatta muvaffak olmuş bir Türk kadınlığı vardır. Şüphesiz asri ceryanlar bizi eve değil, hayata sürükleyecek. Erkeğin süsü mahiyetindeki kadın ancak umumhanelerde kıymet bulacak, kadın ferdiyetine, şahsiyetine hürmet etmesini etrafındakilere telkin edebilecektir. Fakat bugünkü tahsil aksini göstermişse, kadın henüz bu vaziyetten kurtulmamışsa, bu tahlil kadınlar hesabına pek kârlı bir tahlildir.

Resimli Ay dergisinin Haziran 1924 tarihli 5. sayısının kapağı.

Türk kadını vatandaş değildir, çünkü memlekette iktisadi, ictimai, siyasi meselelerde sahib-i rey değildir. Kadınların alâkasızlığını biraz da burada aramak icap eder. Kendisini fert olarak tanımayan bir cemiyette kendisini bu hayati meselelerde daima hariç tutan bir grup içerisinde kadın da kendisine verilen bu kıymeti kabul etmiş, reyini istemeyen bir cemiyete alâkasını da vermemiştir. Fakat hak hiçbir zaman verilmez, alınır. Türk kadını vatandaş olabilmek, sahib-i rey olabilmek için evvela vazifesini kabul etmeli, ondan sonra hakkını vermeseler bile alır.

Binaenaleyh Türk hanımları makalesindeki tahlil acı olduğu kadar da hakikattir. Cemiyet içerisinde hak iddia eden kadınlar hiçbir zaman kendilerini haklarından mahrum eden vaziyetlerin erkekler tarafından kaldırılmasını beklemediler. Biz bu itibarla çok mesut bir milletiz. Kadınların haklarını her zaman kadınlardan daha evvel, daha kuvvetle erkekler müdafaa ettiler. Fakat kadının ev kadını, hayat kadını olması bir teşkilat meselesi, medeniyetin ilerlemesi meselesidir. Biz bunu zamana bırakırsak yine yanılırız. Zaman yürür, fakat yolunu biz çizmezsek, seyrine biz ahenk vermezsek bu yürüyüş pek batî olur.

Garplılaşmayı biz daha Tanzimat'tan beri hep yanlış anladık, yanlış tatbik ettik. Bugün ictimai birer kukla olan fertler bize Tanzimat'ın anlamadan getirdiği inkılabın mahsulleridir. Sarık ve cübbeyi çıkarıp setre pantolon giymekle asri olduğumuzu zannetmiştik. Şimdi de dekolte tuvaletler ve dans salonlarında dans etmekle asri olacağımızı zannediyoruz. Bu, Tanzimat'taki hatayı aynen tekrardan başka bir şey değildir. Biz o zamandan beri Garbın daima böyle zevk ve eğlence mahiyetinde, lüks mahiyetinde olan yeniliklerini aldık, cemiyet için ihtiyaç olan yeniliklere arkamızı verdik. Garptan kadınlar için, amele için, ihtiyarlar, dullar, yoksuzlar için yaptıkları müesseseleri alalım, bununla beraber dans da gelsin, lüks de gelsin, fakat yalnız ve evvela dans gelmesin. Bilhassa modern olmak için dans, lüks lâzım zihniyeti gelmesin.

Türk hanımları makalesi bir müşahadeydi. Bazı muhitlerde fena bir tesir bile yapmış olsa, her halde bir tesir yapması çok iyi bir şeydir. Baştan başa ihtiyaç içinde kıvranan bir cemiyette kadının da yapacağı birçok şeyler vardır. Türk kadını kendisine muhitinin verdiği kıymetten daha yüksek bir kıymet isterse, bugünkü bu fena tesir, yarın için pek iyi bir tesir olur.

Resimli Ay, No. 3, Nisan 1924, s. 41-42.

şam eve gelince işi biter; bütün İslâm ülkelerinin erkekleri de tembeldir. Mürebbiyeler, bizi kendi milletimize yabancılaştırmak için uğraşan muallimelerdir. Avrupalı, Amerikalı çiftçi, makine imal eder, bizse taklitçilik yapıyoruz. Anadolu'da bir iki makineye mukabil, nerdeyse her evde piyano, fonograf, gramofon vardır, ama bir denizaltımız yoktur.

Batı, medeniyeti ilerletmek için dünyanın her yanını taramıştır. Kanunî dönemi devlet ricalinin hatası olan kapitülasyon belası hâlâ düzeltilmemiştir; bu yolla Osmanlı vatanının her şeyi imtiyazı alanlara yaramıştır. Kadının şekil ve kıyafetini değiştiren de o kapitülasyonlardır. Garp bu yolla bizimle temasa geçmiş, biz geri durmuşuzdur. II. Mahmud'dan sonra gidenler de gittiklerinden berbat olarak geri gelmişlerdir.

Kadınlar erkeklerin zebunu olmasa, nesillerini erkeksiz sürdürebilse dünya medeniyeti bugün daha güzel olurdu. Fransa'daki feministlerle İngiltere'deki suffragettelerin eylemleri erkek pençeleriyle yarım kalmıştır. Avrupa'da kadınlar biraz ilerleyebilmişse bu, oradaki medeniyetin zorlamaları sonucudur.

Buradaysa 1800'lerden beri Avrupa'ya gidenlerimiz bile kadını eğlence aracı olarak gördü, kızlara ait bir darülfünun yok. Kadın süse, modaya, erkeğini kendine bağlayabilmek için uydu, çünkü erkekler süslü, boyalı kadınların uydusuydu. Kadının iç dünyası, beyni değil dış görünüşü öne çıktı, aç kalmamak için sefahata, şuna buna, yani akıntıya uydu. Kadınlar yönetimde söz sahibi değil. Genç yaşlı, mülkiyeli ilmiyeli erkekler moda, sakal bıyık modası düşkünü. Ayrıca mağazaları yalnız kadınlar boşaltmadı. Erkekler Frenkler gibi bilgili, çalışkan olacaklarına dış görünüş mukallidi oldu. Ekonomik harp yalnız kadına değil erkeğe de şamildir. Erkekler sanayiye dört elle sarılmadılar. Uryan resimler, edep dışı kartpostal satanlar çoğaldı. Seyir ve gezinti yerlerine daha çok onlar gidiyor, üstelik kadınlara sarkıntılık ediliyor.

Pierre Loti'nin romanına konu oldukları söylenen Nuri Bey'in kızları Nuriye ve Zinnur, Salih Münir Paşa'nın kızı Nimet ve bir arkadaşlarıyla.

Çeyizi kalın olmayan kız evde kalıyor, drahoma bile çağdışı sayılırken kadının ya da ailesinin ekonomik durumu belirleyici oluyor. Birçok meziyeti olsa bile fakir kız koca bulamıyor. Osmanlı, özellikle İslâm erkekleri, kadınlarını kötülemek için çenelerini yormak yerine, onların ilerlemesine çalışmalıydı. Sadece kadınlar değil erkekler de Japon erkeklerinden ibret alması gerekirdi.

Meşrutiyet kadınları meşrutiyet erkeklerinin izinden gidiyor. İlmen, fikren, ahlâken ilerlemek erkeklerin atacağı adıma, tavır ve davranışına bağlıdır. Erkek ilerlerse kadın peşinde olacak, gerilerse hep birlikte uçurumda olunacaktır. Bugünkü durumun suçlusu erkeklerdir.

Yazar, *Meşrutiyet Hanımları*'nın yayımından sonra, beklediği mektuplardan bir tane bile gelmediğini, hatta böyle ciddi bir eser yazdığı için ayıplandığını, fakat bunları önemsemediğini belirtip kadın ve erkek düşkünlüğünden vatanı koruması için Allah'a dua ederek eserini tamamlıyor.

Monolog

Alıntılardan oluşan bu satırların sonunda bir neticeye ulaşmak düşünülmemiştir. Ayrıca, ele alınan ki-

tapların yazılmasının üstünden 80-90 yıl geçtiği halde, tartışmalar aynıdır. Hâlâ kadın melek midir şeytan mıdır tefsirlerinin yapıldığı bir ülkede netice de ortadadır. Biz netice yerine Ömer Seyfeddin'in imzalarla dolu menü kartlarını andıran *Harem*'inin içkapağını, Ahmed Haşim'in *İkdam*'da (29 Mayıs 1928) yazdığı "Melek" başlıklı yazısının bir kısmını, *Resimli Ay*'dan, 70 yıl öncesinden birkaç yazıyı sunuyoruz.

"Melek. Geçen gün edebi bir metni okurken, daha düne kadar zinde bir manası olan 'melek' kelimesinin bugün tamamen hayatiyeti tükenmiş, renksiz ve şekilsiz bir lafız haline geldiğini hissettim. Bu kelime şimdi Türkçede soğuk bir naaştır.

Melek nedir?

Edebiyattaki manasına göre, melek bir kadındır ki gözleri mavi, saçları sarı ve beyaz entarisinin etekleri uzundur. Hıristiyan sanatında melek, lepiska saçları topuklarına kadar uzanan, büyük güvercin kanatlı, mahcub bir genç kız suretinde temsil edilir ve daima, elinde sur nev'inden uzun bir musiki aleti olduğu halde, gökte beyaz bulut yığınlarının kenarından tebessüm ettirilir.

Ömer Seyfettin'in Harem *(Büyük Hikâye. Türk Kadını Mecmuası yayını, İstanbul 1918) kitabının yayımcısı Ahmet Halit (Yaşaroğlu) Bey'in ithafı: "Bize Yakacık'ta kemanlarının ruhnüvaz sadâlarıyla mesut dakikalar yaşatan Kâmil Bey kardeşimize bir hatıra-i leyliye. 27-28 Ağustos 1922."*

Bu verem çehreli maverai güzellik enmuzeci, kadın kıyafetinin son inkılâbına kadar devam edebilmiştir. Fakat kadın saçları, berber makasıyla kısalıp, eteklerin yarısı da terzi nefesiyle uçarak dizleri çıplak bıraktığı günden sonra, melek, birden, mazinin silik eşkali arasına düşmüştür.

Şeytani bir alevin temasıyla taraf taraf ateş kırmızılığına boyanan muasır kadın çehresi yanında, uzun sarı saçlı ve mavi gözlü 'melek', abdal bir halayık çehresinden daha fazla cazib değildir.

Yeni kadın meleği öldürmüştür." (Ayrıca bknz. Zeynep Kerman, "Ahmet Haşim ve kadın", *Millî Kültür*, sayı 43, Aralık 1983, s. 33-36)

NOTLAR

1 **Tarih ve Toplum**, sayı 98, Şubat 1992, s. 49/113. Anlaşılan, **Zambak, Sarı Zambak, Bir Zambağın Hikâyesi** aynı kitaptır.

2 **Basın Tarihimizde Parazitler**, İstanbul 1967, s. 54-55.

3 [Mehmed Rauf] [İst.] 44 s. (s. 163) [Mehmed Rauf] [İst.] 1328 (1910) 72 s. (s. 2171). Üstünkörü baktığımız mahut kitabın basım tarihi 1330. Her basımda sayfa sayısı artan bu kitabın bu basımı kütüphanelere girmemiş olsa gerek.

4 **Tarih ve Toplum**, sayı 39, Mart 1987, s. 5/132.

5 Şen ve şuh bir hikâyecik. Her kitapçıda bulunur. İst. 1330, tam sayfa sayısını verememizin nedenini yukarda yazmıştık.

Ali Birinci kardeşimiz, bu tür kitaplar ve Mehmed Rauf'un bu yönüne **Dergâh** dergisinde, bir yazısıyla yer vermişti, okuma imkânı bulamadık.

Ömründe bir kere Mehmed Rauf'un bir eserini, özellikle **Eylül**'ü ödev alan öğrenci kardeşlerimizin yazarın bu yönünü de değerlendirmelerini diliyor, ruh yapısını vs.yı merak edenler için Halid Ziya Uşaklıgil'in Eski Andaçlardan köşesindeki şu yazıları hatırlatıyoruz: "Birkaç sima", **Cumhuriyet**, 26 Temmuz 1935, "Rauf'a dair", 11 Eylül 1935, "İki fıtrat", 14 Eylül 1935, "Aşk iptilâsı", 24 Aralık 1935, "Bir güzel gece", 2 Ağustos 1935, "Yaz ve kış", 20 Kasım 1935.

6 **Tarih ve Toplum**, sayı 86, Şubat 1991, s. 35 40.

7 "Nuri Bey'in kızları", "Geçmiş zaman olur ki", **Resimli Hayat**, (sayı 33, 34) Ocak 1955, s. 26-27, Şubat 1955, s. 54-55. Nezihe Araz, **Les Désenchantées** için "Nâşadlar" diyor. Kitaba farklı isimlendirmeler yapıldığı görülüyor. Üstadın da bu dergide yazısı vardır ama N.Araz'ın ilgili yazısından bahsetmez.

8 Muhtemelen Cemiyet Kütüphanesi yayımı olup Küçük Hanım Birinci Kısım, İkinci Kısım 1,2 diye devam eden romanın Fazlı Necib'e ait olmadığını gördük. Roman kahramanı Naciye, Yunan muharebesi fatihi Omer Paşa'nın tek kızı. Paşanın eşi Arnavut Salih Paşa'nın kızı olup vefat etmiştir. Paşa, sarayın entrikası sonucu "gazi" unvanını kaybetmiş, İstanbul'a avdetinde erzak ve mühimmat-ı askeriye müdür-i umumiliğe tayin edilmiştir. paşanın küçük kızkardeşi Pakize, romanın önemli kahramanıdır. Pakize Hanım iyi bir **Tanin** okuru. Fehim Paşa, Arap İzzet, Kara Tahsin, Kabasakal ve diğer hafiye reislerini eleştiriyor. II. Meşrutiyet'in ilanının Büyükada'daki yankısı, papasın dervişin, hocanın hahamın birbirini kucaklaması, Hasan Fehmi'nın katli, **Volkan**, 31 Kart ve kurbanları, İstanbul muhasarası, Yeşilköy'de ictima, hal' bu belgeselin bazı kesitleridir. Roman kahramanları evde kafes arkasında haremlik-selamlık arasında sigara içip hissî romanlar (**Graziella, Dosia** vb.) okurlar, moda dergilerini karıştırırlar (**Femina** gibi), sokakta peçe-çarşaf dolaşıp ıtriyat ve kumaş mağazalarından alışveriş yaparlar, hem geleneksel terbiye, hem filizlenmekte olan yeni moda yaşama imrenme çelişkisini birlikte yaşarlar, mutsuz evlilikler de bu yaşamın garnitürüdür. Roman P.Loti'nın romanına tepki gibidir.

9 Forma başlarında ya da sayfa üstlerinde kitabın adına dair bir ipucu olmadığından, eldeki tiyatro, muhavere, temaşa, üslub-ı mürasele, mecaz ve kinaye bölümlerine bakarak kitabı ve yazarını tahmin etmek için bibliyograf/hafız-ı kütüb olmak gerekir. Bilenlerin himmetine sunulur.

10 1. kitap, 2. tab'ı, her zaman ve herkese lâzım kitaplardan, bir lisan-ı nezih ve bir tarz-ı edeble, İstanbul, Arşak Garoyan Matbaası, 1327, 80 s., resimli, fiyatı 3 kuruş.

11 Nâşiri İtimad Kütüphanesi sahibi Seyyid Tahir, 2. tab'ı, İstanbul, Şems Matbaası, 1330, 16 s. Kapak resmi ressam Halid'in. (İlk basım Şems Matbaası 1328, 18 s.)

12 Tevsi-i Tıbaat Matbaası İstanbul 1330, 32 s. Fiyatı 1 kuruş. Kapak aynı ressamın.

Osmanlı Kadını Bilinçlenme Yolunda

Beyaz Konferanslar

SERPİL ÇAKIR

"Karanlıkta olanı göremezsiniz". Brecht'in söylediği gibi de oldu. Yıllarca karanlıkta olan görülmedi. Kadınlar tarihte hep görünmez kaldılar. Çünkü geleneksel tarih yazıcılığı konu olarak sadece erkeklerin bulunduğu alanları seçmiştir, kadınların geçmişteki rolleri hesaba katılmamıştır. Gündelik yaşama dikkat çeken Annales Ekolle birlikte gündeme getirilen sosyal tarih çalışmalarında bile bu durum pek farklı değildir. Oysa kadın tarihte rol oynayan öznelerden biridir ve kadın tarihi çalışmalarıyla, geçmişteki rolleri açığa çıkarılmalıdır.

Gerçek şu ki, istendiğinde kadınların geçmişlerine ait önemli ipuçları, belgeler bulunabilir. Buna, ya elimizdeki belgelerin kadın bakış açısıyla yeniden yorumlanmasıyla, ya da kadınların sesini, varlığını, duygu ve düşüncelerini verecek anı, günlük ve biyografilerle, kadın yazılarının yer aldığı gazete ve dergilerle, mektup ve fotoğraflarla, kişilerin belleğine başvurulan "sözel tarih" yöntemiyle ulaşılacaktır. Böylelikle kadınlar, bugüne kadar yapıldığı gibi başkalarının -erkeklerin- bakış açısıyla, yorumuyla değil, kendi sesleriyle, düşünceleriyle verilebilecektir.

Eğer biz kadınların kendi tarihimizi araştırma çabamız olmasaydı, 1911 yılında kadınlara yönelik yayınlanan *Kadın* dergisiyle karşılaşamayacaktık. Yine İstanbul'da bir konakta, büyük bir olasılıkla bir paşa ya da bürokrat kızı olan P.B'nin [kimliği tespit edilemedi] varlığından haberdar olamayacak, onun çabalarıyla gerçekleşen "Beyaz Konferanslar"ı, dolayısıyla kadınların kurtuluşları için önerdikleri mücadele yöntemlerini öğrenemeyecektik. Belki tümüne ulaşamadık, ancak Fatma Nesibe Hanım'ın konuşmacı olarak katıldığı 10 konferans metni elimizde. Onlar da bir dergide yayınlandıkları için bugüne dek ulaştı, belki daha onlarca "beyaz konferans" var ama onlar tarihin görünmezliğinde dolaşıp duruyorlar.

"Beyaz Konferanslar"ın adı ve amacı nedir? Bu soruya yanıt ilk konferansta karşımıza çıkıyor:

"...Ah şu şark evleri! Hiç renklerinde vahdet yoktur ki... Şu yedi renkli salona beyaz, tamamen beyaz bir renk verebilmek için ne kadar çalıştım. Düşününüz, o mavileri, sarıları, yeşilleri, kırmızıları, morları, vişneleri, siyahları, bütün bu terkibât-ı şemsiyeyi, kırılmaz usanmaz bir menşur-ı sa'y ile tahlil etmek; sonra, onun bütün aksâmına karışan beyazları toplayarak buraya, hem böyle mu'tena bir içtima için zarif olması icâb eden bir salona girmek ne kadar tahammülsüzdür.

"Nihayet... Son bir nazarla baktığım zaman, yorgunluktan solan dudaklarım her neşve-i muvaffakiyetle kızardı. Şimdi ta cephede beyaz kürsü, beyaz iskemleler, beyaz perdeler, beyaz pencereler, beyaz tavan döşemesiyle bütün beyaz bir salon tertib edilebilmişti.

"İlk arabanın getirdiği beyaz kadın kalbime uçucu bir heyecan verdi ve sonuncu sadâ-yı vürud, son iskemlenin işgaliyle tecessüm ettiği zaman ikiyüzelli kişilik beyaz bir ictimâın teksif ettiği izdihâm ile şaşırdım.

"Bugün tarihi bir gündü. Memleketin muhtelif cihetlerinden, kadınlığın altıbin yıllık zulmetine, hiç olsa da, bir mum ziyâsı vermek azmiyle buraya kadar koşup gelen ilk tarihi şikayeti izhar olunacak, şarkın ilk celse-i nisvanı in'ikad edecekti [kadın celsesi toplanacaktı]".[1]

1 **Kadın** Dergisi'nde 7 Kanun-ı Sani 1327 tari

İlk konferansta ikiyüzelli, daha sonra yoğun taleb üzerine üçyüz kişinin katıldığı bu konferanslar, kadınların bulundukları konuma başkaldırıları, hak ve özgürlük talebleri, mücadeleyi yürütmede kendilerine olan güvenleri, yeni bir dünya yaratma isteğidir. Kadınlar için sorunların kaynağında erkekçi-ataerkil-toplum düzeni vardır. Bunun getirdiği eşitsizlik konferanslarda yakınmalar, isyanlar ve önerilen çözümlerle ele alınmıştır. Eleştiriler, sorgulamalar çok içten bir dille, ilginç benzetmelerle verilmiştir. Bu şiirsel anlatım biçimi, okuyacağınız ikinci konferansta da görülecektir:

"Nihayet... Pek uzun süren münakaşalar, manialardan sonra nihayet ikbalin yardımıyla bu sefer üçyüz kişilik bir davetname kitlesi tertibine muvafık olduk.

"Pek uzun süren münakaşalar, manialar diyorum, bütün bunlar evvelâ erkeklerin uzaktan uzağa kulağımıza kadar gelen tenkidatı, bazı ihtiyar, şimdi her nasılsa peyda-yı kudsiyet etmiş erkek hatırâlarına merbut kadınların velvelesinden ibaretti. Annem arzularımın şiddetine hürmeten fırtınalı bir çehre taşıyor, mesela babam: "Kızım, aman dikkat et, annenden korkarım!" istihzasıyla bir haftadan beri yorulan asabıma yükleniyordu.

"Fakat tam bir Fatma Nesibe Hanım şakirdine yakışacak bir ihtilalcilikle hiçbir şeye ehemmiyet vermedim ve Kânun-ı Evvel 16 tekerrür etti.

"Bugün, geçenki içtima'ın noksanları, acemilikleri ikmal edilmişti. Saat birde kapının önünde arabasından inen ilk beyaz kadınla sinirlerim sükunet buldu. Kalbimde bütün kadınlara ait bir şefkat, bahusus bir Jan Dark iftiharı vardı.

"Bizim beyaz salon ikinci defa olarak tekrar canlandı. Muayyen vakitte zorla sıkıştırabildiğimiz elli iskemle de işgal olundu. Yine evvelki gibi geçen ictimada hazır bulunanlar bulunmayan refikalarına o günün fevkalâdeliğinden, heyecanından hatibenin belagat ve iktidarından bahs

II. Meşrutiyet'in kadın dergilerinden *Hanım*'ın kapağı

ederlerken evvela uğultulu bir velvele başladı. Biraz sonra kapının üzerine astırdığımız zil ince müstehzi sesiyle konferansın başlamak üzere olduğunu ilan edince bütün gürültüler derin bir tecessüse münkalib oldu.

"Cephedeki beyaz kapı ağır ağır açıldı ve Fatma Nesibe Hanım mütevazi fakat vakur biraz soluk çehresiyle beyaz, uhreviyyet kadar beyaz ve seyyal içeriye dahil oldu.

"Bu sefer yine önde saçlarının bukleleri boynunu örtmeyen genç hanıma ihtiyaç kalmaksızın köpükler üzerinde uçuşan birçok beyaz martılar gibi üçyüz çift el birbirine karıştı. Hatibe yine öyle saf ve dindar, başını eğdi ve kollarının bütün vüs'atiyle huzzarı selamlayarak yüksek kürsüye çıktı. Sonra sanki duvarların arkasından gelen müterediddi, okşayıcı bir sesle:

"-Bugün üçyüz kişiyiz değil mi hanımlar? diye başladı, demek hiç aldanmıyorum ve bu cesaretle iddia ediyorum ki içtimamıza vakıf olsalar, üçyüz bin hatta milyon kadın bize hiç olmazsa kalben iştirak edecekler. A bunu küçük görmeyiniz hanımlar! Bir kere, üçyüz kadın, milyon dudak demektir ve lisan bilirsiniz ki kadınlardır. O halde vereceğim şu birkaç konferansla ben üçbin refikama telkin-i hakaike muvafık olursam, siz niye olamayasınız, bu kuvvet sizden niçin beklenilmesin? Her şahsa üçbin kişinin isabeti pek açık, pek aşağı bir hesabla gösterir ki herbirimizin üçbiniyle dokuz milyon kalbin, hele kadın teşebbüsünün müzahiri istinadı olacağız değil mi? Ve bu az bir kuvvet mi? İşte Arşimed'e rağmen kainatı mihverinden koparacak yeni bir manivela kuvveti daha.

"Haydi bunu biraz hayali addediniz; fakat şu yekûn mevcudiyetinizle tevsik ettiğim [ispat etmek] üçyüzüne de inanmaz mısınız? Evet, hanımlar, ictimaiyatta adedler, huceyreler [hücrecik] gibi fevkalade çabuk çoğalırlar, bir çığ gibi yuvarlandıkça cesamet peyda ederler [büyürler]. Biz bugün vakıa üçyüzle başlıyoruz; yarın, mutlaka, üçbinle, ertesi gün altı binle... Nihayet bir gün, bütün kitle-i nisviyetle [kadın kitlesi] başlayacağız. Bunun için, istirham ederim, altı bin yıldır, hürriyet ateşiyle yanan kadınlar namına istirham ederim, yalnız tebessüm için, şiir okumak, şarkı terennüm etmek için yaratılmayan dudaklarınız, yine isterseniz bir gül gibi, bir nağme halinde harim-i muhite titresin... Bitmez

hinde yer alan konferans metninin Türkçe çevrim yazısı için bkz: Serpil Çakır, **II. Meşrutiyet'te Kadın Hareketi ve Kadınlar Dünyası Dergisi**, İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Doktora Tezi, İstanbul, 1991, s. 189-201. Çalışma çok yakında yayımlanacaktır.

tükenmez yollardan ebediyetden beri sa'yler haberdar bekleyen zavallı kadın kalblerine müjdeler versin ve desin ki hakikatler ölmez ve cennet kokladığın yerdedir.

Fatma Nesibe Hanım bir lahza müteheyyiç gözlerini kapayarak sükut etdi. Dikkat ettim, bütün salonda yalnız beyaz bir sine kabarıyor, yalnız dindar bir kalb çarpıyordu. Ve o kadar uzaklaşan bir sükut vardı ki hatibe göz kapaklarını kaldırırken kirpiklerinin yekdiğerine temasını hissettim. Sanki o kirpikler süzüldü, birer hançer, birer hicran oldu. Yaprakları dökülen bir sabır çiçeği gibi dedi ki:

Bugünkü ictimaımızın mevzuu, size dinletmek istediğim şey, mütekabil kuvvetlerimiz hakkında vereceğim tafsilat olacak.

"Hanımlar! Bugün bir yalan denilen ne kadar hakayık vardır ki kusurları bu telakkiden ibarettir. Bir masal! Fakat neme lazım; öyle bir masal ki en derin mütefekkirleri, en mütefekkir sosyologları hayrette bırakıyor... Yarın, demiştim. Hakikatler öyle çiçeklerdir ki hep yarınlarda açılır. Bu da onun gibi... Tıpkı, evvel zaman içinde, kanbur zaman içinde bir Âdem'le bir Havva varmış... Havva, nasıl olsa kadın ve zeki olduğu için, maksad-ı hilkatlerini refiki Âdem'den daha çabuk anlayacak, şeytanın yardımıyla, ona biraz daha canlı, heyecanlı bir hayat vermek istemiş; onu teşvik etmiş. Kaba ellerinden tutarak, orada, cennetin ziyâ vü zulmet doğan bir köşesinde yükselen, kendilerine ezeliyetin men ettiği ağacın yanına kadar götürmüş ve onun ölüm çekirdekli meyve-i hayatından yemişler.. Tabii bu, her memnu' şeyi yapanları cezalandıran kanunlar gibi hükm-i tardı icâb etmiş... Zannederim, bir sabah, daha sis ve karanlık eteklerini toplarken iki garib kuş gibi vatanlarından uçurulmuşlar. Biri Medine civarına, diğeri Seylan adasına nakil olunmuşlar. Zamanlar geçmiş... Akşamların elemi onların gözlerinden, sabahların şetâreti onların ümidinden sirâyet etmiş.. Fakat bu firkate en ziyâde dayanamayan Âdem olmuş... Ve Cenab-ı hakka o kadar yalvarmış ki bunun zilleti erkeklere miras kalmış...

"Nihayet, müsaade-i ilahiye şerefsâdır olmuş. Ve bir gün Âdem, kalın nasırlı bacaklarını açarak, taşlara, kuşlara sora sora Medine civarına kadar gelmiş, Havva'yı, yıldızlardan aşk, gecelerden kalb örerken bulmuş... Sonra... bilmem birçok tafsilat... Yalnız ilk anların tarihinden, kadınlık tarihinden bahs etmek isterim: Âdem hilkâten daha kuvvetli, yani mütehakkim ve sert olduğu için, bilakis Havva za'if, daha fedâkar, daha müşfik, daha müsamahalı bulunduğu için galebe [üstünlük] Âdem'de kalmış... Biri şımarmış, diğeri lutf etmiş ve bu suretle sırf bir eser-i telakki, bir eser-i gaflet olmak üzere işte bizlere kadar devam etmiş... Fakat Âdem, benim fikrimce hiç de iyi etmemiş, hanımlar! O sırf mihâniki [mekanik] riyâzi bir kuvvetle tahakküm etmeğe çalışırken, diğeri yanlış bir yola sevk edilen, icbâr edilen kabiliyetiyle, zekâsıyla, daha faziletsiz, fakat muhakkak hafi fakat kuvvetli mukabeleye mecbur kalmış... İşte tıpkı bugünkü erkek ve kadın müşareketi gibi... Şimdikilerde nasıl erkekler, kolları, hayatdaki mevki'leri kuvvetiyle; kadınlar da fırsatların kendilerine lüzumun dûrbînliğin, bilhassa zekâlarının kuvvetiyle temin-i muvâzenete çalışıyorlarsa, öyle...

"Fakat dediğim gibi zannetmem ki, bu pek iyi olmuş... İlk insanın cezayî harasını bugünki beşeriyet çekiyor. Âdem adelesini su-i istimâl etmeseydi, Havva hiç şimdikiler gibi olmayacakdı. Bilakis Âdem hakkı çiğnedi. Sinirlerinin salâbetiyle mağrur, bütün hukuku, bütün mantığı kendi lehine te'vil etdi. Takdığı gözlük kan renginde, gördüğü menâzır kandan ibaretti. Ve Havva, ne yapsın, bu kırmızı tahacümler [hücumlar] önünde cebri, sırf tedâfü [kendini koruma, savunma] bir takyidle [şart koşma] siyah ağlarını germeye mecbur oldu. İşte bunun içindir ki hanımlar, şimdi bize hilekâr diyorlar. (Gözlerini hemşireler gibi semâya tevcih ederek) Bilmem haklı mıdırlar, yarabbi? Büyük iktidarlar, büyük istibdadlara karşı bilmem ne ile mukabele olunur? Ve bundan hangi taraf diğerinden daha mesûldür? Biri daha hakperver, daha medeni hareket etseydi, buna mukabil diğeri daha az muhikk [haklı, doğru] daha çok vahşi mi olacakdı?

"Zannetmem, hanımlar! Dilenci, şehriyâr [hükümdar], bilâ-istisnâ her şahsa aynı maddiyet, aynı hukuk, aynı müsâvâtı bahş eden hallâk-ı âlem namına yemin ederim ki, hilekâr, kavgacı, riyâkar... Her ne denirse densin, kadınlar, hareketlerinde tamamen ma'zurdurlar! Geçende söylemiştim: Her tesir, aks-i tesire mukâbildir ve hâdisâtı; kadın dalgaları, kadın tesadümleri icad ediyorsa, onları tahrik eden, bi-günâh sahillere hücum etdirip parçalatan rüzgarlar, şüphesiz erkeklerdir.

"Hülasa ederim, hanımlar, anlayınız ki, bugünkü günah–ı cemiyeti mazinin esbab-ı siyahında aramalıdır. Sonra, sizi temin ederim ki, mevki-i hazıramızı tedkik ediniz, pek yoksul, pek ezilmiş, pek bedbaht değiliz! Bütün şu riyâkâr, zâhiri, katil müessesâta, teamüllere; hele o hodperestane, mütehakkimane telakkilere rağmen ihmal edilemeyen bir mevcudiyetimiz; ne kadar sefil, ne kadar iğrenç sürüklenmekde yine çamurlardan, mezbelelerden yükselen, haykıran bir ehemmiyetimiz var; ince gümüş bir iğne gibi sessiz nüfuzumuzla; şunu bütün cihanı idare eden dimağlarda kanatdığımız cerihа-

lar mevcud... Şüphesiz, fazla haksız olmamak lazım. Bugün bir hiç, bir sıfır olsaydık, şimdi kainat yalnız erkeklerden ibaret olurdu.

"Ah, dimağıma, bu muhakema kuvvet veriyor; düşünüyorum ki Kleopatralar, Kösem Sultanlar, Sabihalar, Viktoryalar, hep bize mensub idiler; şedid, kahhar, sihirli bir el gibi zamanlarca intikamlarımızı aldılar. Onlar gürz ile çalıştı ve bizler hançer gibi, ölüm gibi keskin, hakim parmaklarımızın bir imasıyla huzurumuzda ne kadar sefil, hûnrîz [kandöken] başların, hele birçok kudurmuş kalblerin sükutunu gördük.

"Fakat, bu kâfi midir, Allahım? Onlar, demir gibi katı ve hissiz... Fakat biz?.. Verdiğimiz ölümlerde bile bir şiir, bir zerafet var. İşte, asıl bu beni harab ediyor: Onların en hafif, en lâkayd temasıyla biz, o kadar sarih tesirlerle hırpalanıyorken... Bilakis, bizim en müdhiş, en zehirli darbelerimiz, onlarda adi bir iz, bir eser-i telakki bile bırakmıyor. Ve ölürken gülüyorlar. Oo, büyük tahammülsüzdür, hanımlar! İsterdik ki onlar da bizim kadar ağlasınlar; bizim kadar hassas, mazlum inlesinler...

"Sonra, bahusus, daha açık, daha aşikâr, daha merdane hareket edemiyoruz. Madde mel'un bir madde, meşum bir acz bizi sükuta icbar ediyor. Ve biz örümcek gibi sabur ve mütevekkil, zekâmızın ziyasıyla altunlanan ağlarımıza, onların ahmak böcekler gibi sükûtunu bekliyoruz.

"Mamafih, müsterih olunuz, hanımlar! İlk hareketimiz; mevkimizi daha ciddi, daha esaslı muayene etmek; hele bir kere irsin, teâmülün; sonra, muhitin bize verdiği kuvvetleri hesab etmek olmalıdır.

"Fikrimce, bu pek kolay olacaktır: Meselâ, erkeklerin adi, maddi tahakkümlerini onlara afv edelim; geride tamamen boş, az bir tekyidle tamamen kabil-i işgal koca bir meydan kalır ki... İşte bu hasse bizim malikânemiz olmalıdır.

"Öyle değil mi, hanımlar? En ahmak kadınların bile pek küçük, pek fakir olsa da ekseriya pek imtidadlı birer saltanatları vardır; en dûr-endiş, en ağır başlı, haşin, bi-insaf erkeklerin bile bir kadın parmağının esaretiyle ne kadar delilikler yaptıklarını bilirsiniz.

"Zaten, erkekler ısırırken yalayan vahşi dillere benzerler ve bütün hodbinliklerine, tahakkümlerine menfaatperestliklerine rağmen, ısırsalar da, yalasalar da daima ziyanlı kendileri çıkarlar. Hem bilirsiniz ki, erkeklerin en kabil hücum-ı noksanları, gururları ile kalbleridir. Onlar, ekseriya bir ceviz kabuğu doldurmayan dimağlarıyla uğraşdıkları için daima kalblerini ihmal ederler. Gururlarına gelince: emniyetlerine, tasallüflerine iğtiranen [gururlanarak] muhakemelerinin en garip bir mahsulü de budur.

"O halde... Şu anda, muhitin fazla tazyiklere tahammülsüzlüğünü düşünerek, silahlarımızı ihtiyatle, dikkatle, bilhassa pek ifratsız, gürültüsüz kullanmalıyız. Tabii ki bir Abdülhamid gibi sızıltıya meydan vermeden çalışmalıyız; ve bu andan itibaren bizim de en büyük zaafımız olan merhametimizi suistimal etmemeliyiz. Bilmeliyiz ki karşımızda ezeli bir düşman; hem kuvvetli, hâkim bir düşman var. Tabii ki bir harb meydanı... Bütün dikkatimiz, bütün tetikliğimiz üzerimizde olmalı. Harbde her şey mazurdur ve eski, müeyyed bir düstura göre harb hud'adır [hile, oyun]. Adımlarımız metin olmalı; kazandığımız her zerrede defineler saklanmalı.

"Fakat, yarabbi, niçin münasebetlerimiz böyle çirkin, alil esaslara istinad etti? Mesela, kadın, niçin muhteriz ve gizli çalıştı? Niçin erkekler; kollarındaki kuvveti tecrübeye, açık bir haksızlığa, sefil bir tegallübe kalkıştılar? Beşeriyetde esas, fazilet ve safvet değil miydi?

"Fakat heyhad, bunlar öyle akim suallerdir ki cevabları, nihayet bir gün şüphesiz bir gün yorulmazsak muzafferiyet sesleriyle verilecek! Ama erkekler, o zaman ezilecek, ezilecekmiş. Kime ne? Bir zaman biz de zevk-i hakimiyeti tadacağız; biz de emrin ne katil bir zevk olduğunu anlayacağız. Zamanlar geçecek; atabelerimizde kanlara bulanan esir feryadlarına rağmen tahtlarımız kafa kemikleri, zalim ateşleri üzerinde yükselecek. Fakat biz münsif [insaflı] olacağız, hakşinas olacağız ve yine bir zaman gelecek, asıl teşkilatı arzu ettiğimiz bünye-i fazilet büyüyecek, beşeriyete temiz, namuskar bir sima vereceğiz!

(Gülerek) kim bilir, bu ihtilaf-ı müsellah [silahlı çatışma] ne kadar imtidad edecek [sürecek]? Ne olursa olsun, şerait-i selâhiye, bizce pek evvelden mukarrer [saptanmış]: İctimâi ve yüksek bir mevki-i ihtiram, müsâvât-ı hukuk, müsâvât-ı vezâif.

"Bilhassa biz artık bütün o ithamâtdan tenezzüh edeceğiz [arınacağız]. Artık kuyularında, mahzenlerinde halılar dokuyan bedbahtlar gibi zulmetlerde çalışmayacağız. Kanuna, insaniyete, şeriata istinaden daha faziletperâne, daha muhterem; her darbeye aynı darbeyi siper etmek suretiyle yaşayacağız ve erkek bilecek ki karşısındaki esir değil, bütün hukuk-i hürriyet ve insaniyeti hâiz bir kadın, bir insandır.

"Fatma Nesibe Hanım son kelimeleri artık yorulan sesiyle irâd ederek sükut etti.

"Eller, bu sefer daha sarih, daha fedakâr çırpındı. Kalabalık arasından kurtulmaya çalışan bir ihtiyar hanım: "Kızım Allah senden razı olsun; dilin derd görmesin! diye haykırıyordu".[2]

2 P.B. "Beyaz Konferanslar", Müstansıhi [yayınlayan] Süleyman Bahri, **Kadın**, No: 15, 2 Şubat 1327 [1911], s. 2-7.

KOLEKSİYONCUNUN DAĞARCIĞINDAN

ULUSLARARASI 12. KADINLAR KONGRESİ ANMA SERİSİ

Uluslararası 12. Kadınlar Kongresi'nin 18 Nisan 1935'te İstanbul Yıldız Köşkü'nde toplanması dolayısıyla çıkarılan pullarda kadınların toplumsal rolleri tasvir ediliyor, ünlü kadınların yanısıra bir de Atatürk portresi yeralıyordu. İsviçre'de basılan pullar için özel bir kanun çıkarılmış, ilk defa posta değerinin yanısıra bu seri için munzam bir değer tesbit edilmişti. Pullardan sağlanan bu (artı) gelir, merkezi İsviçre'de bulunan Uluslararası Kadınlar Birliği'ne bırakılmıştı. Yıldız Köşkü PTT Şubesi'nin ilk gün için kullandığı iki ayrı damga, pulların değerini artırıyor.

ALİH KUYAŞ AR IVI'NDEN

HAŞET KÜTÜPANESİ
TÜRKIYE ŞUBESİ
LIBRAIRIE HACHETTE
SUCCURSALE DE TURQUIE
HAŞET KÜTÜPANESİ
TÜRKIYE ŞUBESİ
LIBRAIRIE HACHETTE
SUCCURSALE DE TURQUIE

Eczanelerimizden Antet ve Mühürler 1893-1947

NURAN YILDIRIM

Eski eczanelerimizin antetlerini ve mühürlerini; staj belgelerinde, eczanelerde yapılan reçetelerin arkasında, yazışmalarda kullandıkları kâğıt ve zarflarda görmek mümkündür. Staj belgeleri, o zamanki adıyla şehadetnameler, eczacılık öğrenimi görmek isteyenlerin, 22 Receb 1277 (2 Şubat 1861) tarihinde yürürlüğe giren, Beledî İspençiyarlık San'atının İcrasına Dair Nizamnâme gereği bir eczaneden almak zorunda oldukları belgelerdi.[1] Bu nizamnamenin 30-35. maddeleri eczacılık öğrenimi görebilmek için 3 yıl bir eczacının yanında çıraklık yaparak pratik eczacılık bilgilerini edinmek mecburiyeti getiriyordu. Ancak bu 3 yıllık staj sonunda aldıkları şehadetname ile Eczacılık Mektebi'ne kaydolabiliyorlardı.[2]

Eczahane-i Türkiye-Sirkeci. Eczacı Jorj Nalpas'ın fahrî eczacıbaşılık ünvanı almak için Dahiliye Nezareti'ne verdiği dilekçenin anteti (en üstte). Eczahane-i Föniks, Tomas N. Yuvanidis / Edirne (1324/1908) anteti (solda) ve Eczahane-i Ali Kemal / Üsküdar (1327/1911) mührü (üstte).

1 Nuran Yıldırım: "Staj Belgeleri 1904-1912", **I.Türk Eczacılık Tarihi Toplantısı**. 11 Mayıs 1990. İstanbul 1990. s.39.

2 **Gazette Médicale d'Orient**, C.5. No: 3 (Juin 1861) s.45-46.; Nail Halıd, **Musavver Eczacı Nevsâli**. İstanbul 1328/1912, s.113-115.; Osman Nuri, **Mecelle-i Umûr-ı Belediye**. İstanbul 1331/1915, C.4, s.13-14.; Naşid Baylav, **Eczacılık Tarihi**. İstanbul 1968. s.251-252.; Turhan Baytop, **Türk Eczacılık Tarihi**. İstanbul 1985, s.263.

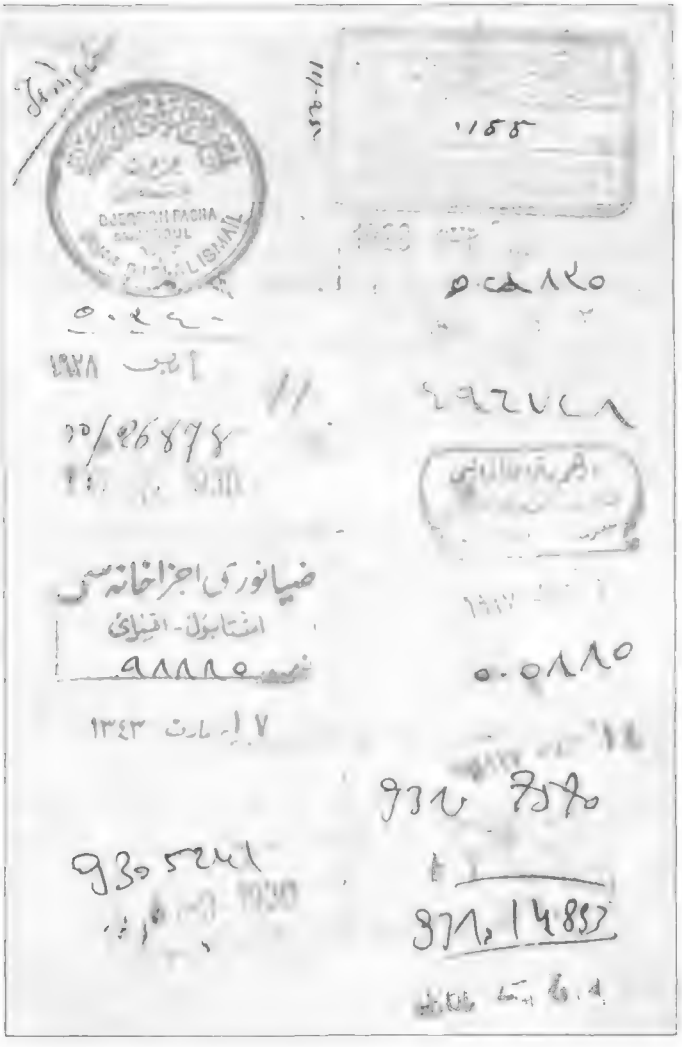

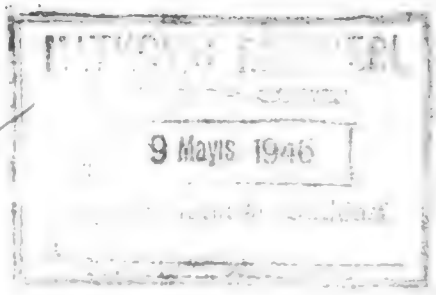

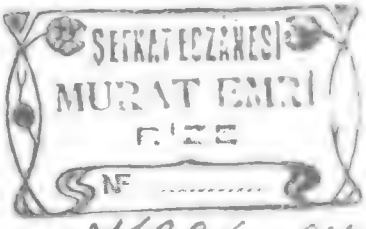

Dr. Ahmet Süheyl'in (Ünver) reçetesi üzerinde Eczahane-i Celal İsmail /Cerrahpaşa (1928), Sıdkı Hakkı Eczanesi / Laleli (1928), Ziya Nuri Eczahanesi / Aksaray (1343/1927), Edhem Pertev Eczahanesi / Aksaray (1927) mühürleri (solda, s[illegible]ren). Prof. Dr. Naşid Erez'in reçetesinde Matkoviç Eczahanesi mührü (üstte). Dr. Hac Osman'ın reçetesinde Hüseyin Hüsnü Eczahane / Küçükpazar (1341/1925) mührü (sağda, üstten 2.).

Dr. İsmail Ferit'in reçetesinde Şefkat Eczahanesi (1930) mührü (üstten 3.). Dr. Nâsır Şevki Arcağ'ın reçetesinde İstikamet Eczanesi mührü (üstten 4.) Dr. Ömer Abdurrahman'ın reçetesi üzerinde Eczahane-ı İbrahim Halil / Saraçhanebaşı (1927) mührü (üstten 5.).

Osmanlı İmparatorluğu'nda eczacılığın uzun süre Ermeni, Rum gibi azınlıklar ile yabancılara özgü bir meslek olarak kalmasının bir sebebi de eczanelerde staj yapma mecburiyetiydi. Her ne kadar önceleri Türk aileleri, esnaflık olarak kabul ettikleri eczacılığa itibar etmemişlerse de eczacılığın meslek olarak benimsenmeye başladığı zaman da eczacı olmak isteyen gençler bu nizamnâmenin uygulamada getirdiği zorluklarla karşılaşmışlardır. Zira İstanbul'daki eczane sahiplerinin hemen hemen tamamı gayri-müslimdi. Müslüman aileler çocuklarını gayrimüslim eczacıların yanında çalıştırmak istemiyorlar, eczacılar da kendi milletlerinden gençleri tercih ediyorlar ve Müslüman gençler staj yapacak eczane bulamıyorlardı.[3]

İstanbul'un ünlü hekimi ve Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne Hocası Nafiz Paşa'nın (1839-1929) oğlu Hasan ile yeğeni Ethem Pertev Bey eczacı olmak isteyince Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye[4] üyesi olan Nafiz Paşa'nın girişimi ile bu meclisten eczacı olmak isteyenlerin askeri ve sivil hastanelerdeki eczaneler ile belediye eczanelerinde de staj yapmalarına imkân veren bir karar çıkartılarak yü-

3 Naşit Baylav, a.g.e., s.229.; Bedi N.Şehsuvaroğlu, **Eczacılık Tarihi Dersleri**, İstanbul 1970, s.321.; Turhan Baytop, a.g.e., s.107-108.

4 Sonraları Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye adını alan bu kuruluş eczane açma izni verir ve eczacıların sorunları ile ilgilenirdi. Bk. Osman Ergin, **İstanbul Tıp Mektepleri Enstitüleri ve Cemiyetleri**, İstanbul 1940, s.86.

Bir staj belgesi üzerinde Eczahane-i Halil İbrahim / Fatih (1329/1913) mührü.

Eczahane-i Osmaniye, Yani Papaanagos / Erdek (1324/1908) mührü (üstte). Bu mühür biçimi Osmanlı eczacıları arasında çok rağbetteydi. İngiliz Eczahanesi (1324/1908) mührü (altta).

Staj belgeleri üzerinde Merkez Eczahanesi, Kostaki Tomadi / Fener (1328/1903) mührü (üstte) ve Avusturya-Macaristan Eczahanesi, Dr. A. J. Matcovich / Beyoğlu (1319/1903) mühür ve anteti (altta).

Ayasofya Merkez Eczahanesi, Tevfik Abdülkadir (1910) mührü (altta).

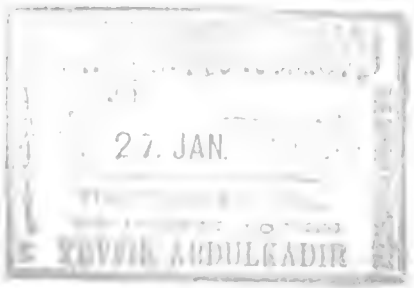

Doğancılar Eczahanesi, Nikolaki Teodori / Üsküdar (1325/1909) mührü.

rürlüğe girdi. Bunun üzerine Hasan ve Ethem Pertev Beyler Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne Eczanesi'nde staj yapmaya başladılar.[5] Diğer taraftan ilk Türk Eczacılarından Hamdi Bey'in 1890'da Eczahane-i Hamdi adını taşıyan ünlü eczanesi faaliyete geçmişti. Ethem Pertev Bey de mezun olunca, 1895'de Aksaray'da eczane açmıştı. Hamdi ve Ethem Pertev Beyler eczanelerinde pek çok gence staj yaptırarak Türk eczacılığının gelişmesinde önemli bir rol oynamışlardır. Ancak bundan sonra Türk eczanelerinin sayısı artmaya başlamıştır.[6]

Bugün elimizde 1901-1925 tarihleri arasında İmparatorluğun çeşitli yörelerindeki eczanelerden verilmiş, 98'i Türkçe ve 3'ü Fransızca toplam 101 adet staj belgesi bulunmaktadır. Bu belgelerde staj yapanın kimliği, staj yaptığı eczane, staj süresi gösterilmekte, sonra da eczacılık pratiği yaparak, tecrübe ve bilgi edindiği, ayrıca iyi hal sahibi olduğu belirtilmektedir. Değişik boyutlardaki kâğıtlara yazılan bu belgelerin bazıları antetlidir. Bir kısmı verildiği eczane ile eczacının mührünü taşımakta, bir bölümü de sadece eczacının mührü veya imzasını ihtiva etmektedir.[7]

1903-1925 yılları arasında İmparatorluğun çeşitli yörelerinde faaliyet gösteren eczanelerden verilen staj belgelerindeki eczane mühürlerinde genellikle önce Türkçe, sonra eczacının milliyetine göre Ermenice veya Rumca, daha sonra da Fransızca olarak eczanenin adı ve adresinin yer aldığı görülmektedir. Türk eczanelerinin mühürleri belediye eczaneleri gibi resmi eczaneler de dahil Türkçe ve Fransızcadır. Eğin Belediye Eczahanesi mührünün ise Türkçe-Ermenice ve Fransızca olduğu dikkati çekmektedir. Bazı Rum ve Ermeni eczacılar mührlerinde Türkçe ve Fransızca yanında hem Rumca, hem de Ermenice kullanmışlardır.

Mühürlerin formları değişiktir. En çok mor ve kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Birkaç örnekte yeşil mürekkep görülmektedir. Bir çoğunda estetiğe önem verilmiş bu amaçla, ayyıldız, kadehe sarılmış yılan motifinden başka balık, karaca, kartal ve arslan gibi hayvan figürleri ve çiçekler kullanılmıştır.

Eczane mühürlerinin gelişimini hekim reçetelerinden de izlemek mümkündür. Zira ilaçlar verildikten sonra reçetelerin arkası mühürlenir,

Eğin Belediye Eczahanesi (1326/1910) mührü (en üstte). Eczahane-i Ohannes Nahabedyan / Makriköy (Bakırköy) (1325/1909) mührü (üstte). Dr. Sermet Akad'ın reçetesinde Hasan Rauf Eczahanesi mührü (solda).

5 İ.Tez, "Etem Pertev", **Meşhur Eczacılar Ansiklopedisi**, No: 7 (İstanbul), s.7-9.; Turhan Baytop: a.g.e., s.130-131.

6 Hasan Rauf, "Edhem Pertev Bey'in Tercüme-i Hâli", **Türk Eczacı Alemi**, Sene. 1, No: 5 (İstanbul 1927) s.98.; Bürhaneddin Olker, "Edhem Pertev Eczahanesi", **İstanbul Ansiklopedisi** (Haz. Reşad Ekrem Koçu), C.9 (İstanbul 1968) s.4920.; Turhan Baytop: a.g.e., s.416-417.

7 Nuran Yıldırım, "II. Abdülhamid Döneminde Fanri Eczacıbaşılık", **III. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Özetleri**. İstanbul 1993, s.45.

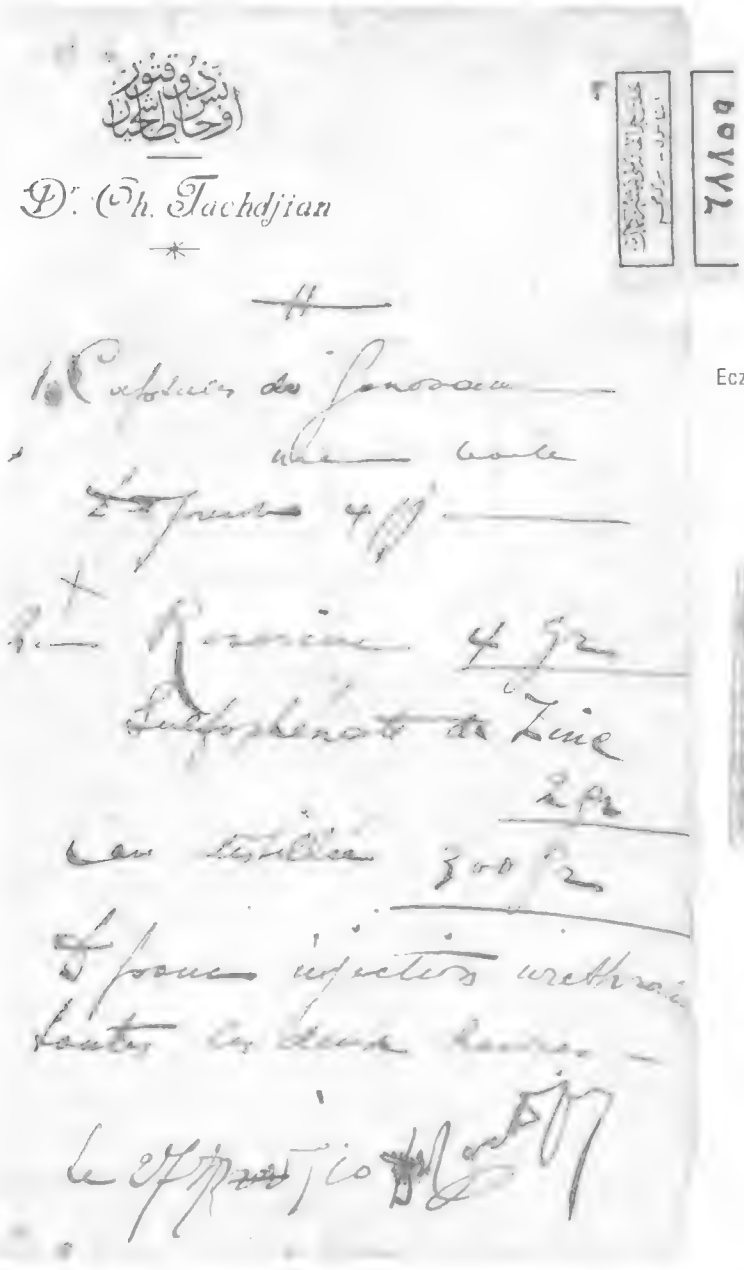

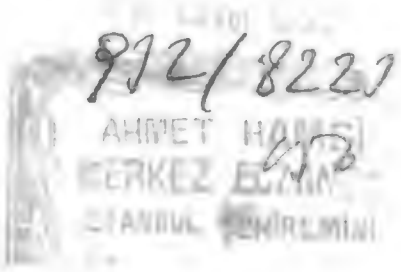

Dr. Ohannes Taşçıyan'ın reçetesi (solda) üzerinde Eczahane-i Kigork Sinemyan / Okçularbaşı mührü (üstte). Dr. Dimitraki Boçi'nin reçetesinde Ahmet Hamdi Merkez Eczahanesi mührü (altta).

Eminönü Belediye Şubesi Başhekimliği reçetesinde Küçük Pazar Eczanesi mührü (altta).

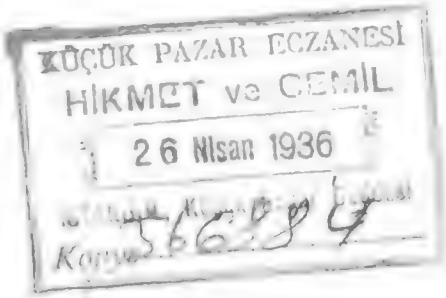

mührün altında da reçetenin yazıldığı kayıt defterindeki numarası verilirdi. Eczanede yapılan majistral formül ilaçların hazırlanması zaman aldığından reçetenin kenarına üzerinde eczanenin adı ve adresi ile bir numaranın basılı olduğu matbu bir pul yapıştırıldı. Bu pulun bir parçası reçete sahibine verilir ve ilacı almaya geldiğinde yanında getirdiği bu numara ile ilacını alırdı. Zamanla eczanelerde yapılan ilaçlar azalmış, hazır ilaçlar çoğalmış olduğundan bu uygulama da yavaş yavaş ortadan kalkmıştır. Necati Gözübüyük'ün sahibi olduğu Beyoğlu İstiklâl Caddesi No: 419'daki İstiklâl Eczanesi pul yapıştırma geleneğini 1946'da da sürdürmekteydi.

Hekim reçetelerinden, eczane mühürlerinin Cumhuriyet dönemindeki durumu hakkında bir fikir edinmekteyiz. Cumhuriyetin ilk yıllarında yine değişik formlarda öncekilere göre daha sade mühürler kullanılıyordu. Bunlarda eczane adı Türkçe ve Fransızca olarak yer almaktaydı. Sonraki yıllarda ise mühürlerin Türkçe, hiçbir süslemesi olmayan basit birer damgaya dönüştüğü görülmektedir. Bugün eczane mühürlerinde bağlı bulunduğu vergi dairesi ile vergi numarası da yer almaktadır.

Eczahane-i Reşadiye Hüseyin / Divanyolu (1327/1911) mührü (solda) ve Eczahane-i Kuşdili, Mıgırdıç Karagopyan / Kadıköy (1910) mührü (altta).

Bayer firmasının 1920'lerde eczanelere dağıttığı bir Aspirin afişi (solda). Edhem Pertev Eczahanesi / Aksaray (1329/1913) antetli kağıdı (altta).

Eczahane-i Miltiyadi Aleksiyadis / Yedikule (1328/1912) mührü (üstte). Allahverdi Eczahanesi, H. Allahverdi / Bahçekapı (1328/1912) mührü (altta).

Sayfalarımızda yeralan antet, reçete, mühür ve staj belgeleri Dr. Nuran Yıldırım'ın, Aspirin Afişi Gülnur Sandalcı'nın koleksiyonundan temin edilmiştir.

Atatürk Filmi

KURTULUŞ KAYALI

Türkiye'de Atatürk filmi konusunu belki de geniş bir biçimde değerlendiren hemen hiç kimse çıkmamıştır. Böyle bir filmde Atatürk'ün nasıl gösterileceği hakikaten sorun olmuştur. Bu nedenle genellikle belgesel nitelikteki filmler kullanılmış, Atatürk'ün *Metamorfoz* filmi dışında kesinlikle başka bir kişi tarafından canlandırılması düşünülmemiştir. Bu durum konu hakkındaki duyarlılıktan kaynaklanmıştır. Millî Mücadele süreç içinde zaman zaman gündeme gelmişse de, Atatürk'ün anlatıldığı, daha doğrusu göründüğü film bazen düşünülmüştür. Bu düşünce doğrultusunda bazı girişimler de olmuştur. Ama bu tür girişimlerin belki de en gayri ciddisi son dönemde çektirilmek istenen filmler dolayısıyla gündeme girmiştir. Ancak, son dönemde bu tür filmler çekilme aşamasına gelirken bile Atatürk konusu ciddiyetle araştırılmamıştır.

Bir düşünce adamı Atatürk filmi hakkında yapılacak hazırlıkların nasıl olması gerektiği konusunda önemli bir hatırlatma yapmaktadır: "Atatürk'ün yaşamına, kişiliğine, devrimlerine ve Atatürk dönemine ilişkin ayrıntılı tasarı yapıt, Atatürk ile ilgili iki süredizin (kronoloji), yöntembilimsel düşünce dizgesi doğrultusunda Atatürk'ü yeniden düşünme çalışması gibi, *Atatürk Filmi*'nin senaryosunu oluşturacak gereçler (malzemeler) hiç acele etmeden, bilimsel, özenli, yetkin ve disiplinli bir çalışma ile hazırlanmalıdır. Bu dört çalışma için bir kurul oluşturulması gereklidir. Bu kurul içinde Türkiye de son zamanlarda olduğu gibi, isminin başına Dr., Doç., Prof., sıfatları eklenmiş tarihçiler, politika bilimcileri, toplumbilimciler doğal olarak bulunacaktır. Fakat bu kurulda bu kişiler dışında isimlerinin başında bilimsel sıfatlar olmayan, yalnız mesleklerinde ve çalışmalarında yeteneklerini kanıtlamış tarihçiler, yaratıcılar, yazarlar, araştırmacılar ve düşünürler de bulunmaktadır. Zaman geldiğinde kurulun hazırladığı gereçler, *Atatürk Filmi*'ni yapacak rejisöre ve onun senaryo yazarı gibi çalışma arkadaşlarına verilecektir."[1] Metin Erksan'ın anlattıklarından herkesin kendine göre oluşturabileceği bir Atatürk filminden ziyade çekilecek bir tek Atatürk filmi çıkmaktadır. Metin Erksan, belirttiği filmi çekecek kişi Amerikalı bir sinemacı olacağı için, bu nedenle, ama sadece bu nedenle değil, önemli bir hazırlık dönemi geçirilmesi gerektiği kanaatindedir. Uluslararası bir birliktelikle gerçekleşeceği için böyle bir filmin Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'na girmesi konusundaki tarihsel yolunu açabileceğini düşünmektedir. Zaten *Atatürk Filmi* kitabıyla aynı yıl yazdığı ve iki yıl sonra yayınladığı yapıtın başlığı da *Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Avrupa Topluluğu Üyesi Olmak Hakkı ve İsteğinin Tarihsel Kaynakları*'dır.[2] Bununla bağlantılı olarak, düşündüğünden filmin çekiminin uluslararası boyutta önemsenmesi gerektiğini ifade etmektedir. Zaten yapıtın bir yerinde değişik yanıtlarla karşılamaya çalışsa da, yanıt aradığı soru neden herhangi bir yönetmenin Atatürk filmi çekmediği sorusudur. Uluslararası düzeyde Atatürk'e ilgi duyulmamasının nedeni üzerine düşünmektedir.

1 Metin Erksan, **Atatürk Filmi**, İstanbul, Hil Yay., 1989, s.74-75.

2 Metin Erksan, **Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Avrupa Topluluğu Üyesi Olmak Hakkı ve İsteğinin Tarihsel Kaynakları**, İstanbul, Hil Yay., 1991.

Nedenleri değişik olsa da, Atatürk'e uluslararası düzeyde olduğu gibi ulusal düzeyde de ilgi duyulmamaktadır. Bunun nedenlerinin başında belki de Erksan'ın yetmiş yıla yakın bir sürenin getirdiği tahribattan söz etmesinin de etkisi vardır.

Her sistem tahrip olurken Kemalizmin bu tahribten payını almasının engellenmesi düşünülmektedir. O nedenle de, *Atatürk Filmi*'ni sadece ulusal düzeyde etki yapacak bir film olarak düşünmemekte, yaygın etkisinden söz etmektedir. Türkiye'nin önemli sorunlarını çözümleyecek bir film olarak görmekte, Kemalizm'in temel nitelikleri üzerinde ağırlıklı olarak durmaktadır. Devletin, herhangi bir devlet kurumunun sadece para ile katkıda bulunmasının ötesinde işe karışmaması, sanatsal yaratıcılığa müdahale etmemesi gereğini belirtmektedir. Sansürün Yunanistan'da anayasa maddesi garantisiyle önlenebilmesine karşın Türkiye'de 1961 Anayasası vesilesiyle gerçekleşememesi yanında Anayasa Mahkemesi'nin bu konudaki tutumunu karşıoy yazarlarının isimlerini de anarak anlatmaktadır. Kısacası, Türkiye'de bu filmin yeni bir bakış açısı yanında devletin etkisinin de dışında gerçekleşmesi gerektiği kanaatindedir. Bunun nedenleri üzerinde düşünmek gerekmektedir. Bunun nedenleri üzerinde düşünürken, Metin Erksan'ın her nedeni dile getirdiği şeklinde bir kanaate de ulaşmamak lâzımdır.

Atatürk filmi üzerinde konuşurken önceki deneyimler de hesaba katılmalıdır. Önceki deneyimler kaale alındığında, Türkiye'de insanların bu konuda pek o kadar da duyarlı olmadıkları düşünülebilir. Bir dönem Atatürk sözü, Atatürk imajı o kadar önemliyken, hemen hiç kimse bir Atatürk filmi çekmeyi düşünmemiştir. Türk sinemasının önde gelen yönetmenleri, hayatlarının bir döneminde bir biçimde tarihle ilgilenmişlerdir. Tarihe yönelik ilgi genellikle geç tarihsel dönemlere değil, yakın tarihsel zamanlara ilişkindir. Bu ilişki yaygınlıkla Millî Mücadele'nin belli bir şekilde anlatılması mahiyetindedir. Millî günlerde defalarca seyredilen bu tür filmler, çoğunlukla kimseyi rahatsız etmeyecek bir şekilde Millî Mücadele'deki askerî başarıları anlatmaktadır. Bu tür filmler belli bir noktaya kadar sorun olmamaktadır. Çünkü, örneğin *Ankara Postası*'nda görülen böylesi bir eğilim çerçeveyi doğru bir şekilde çizmektedir. Popüler mahiyette sayılabilecek bu film, tıpkı Kore Savaşı'nı anlatan *Şimal Yıldızı* başka bir genel durumu çok iyi yansıttığı gibi, geneli çok iyi özetleyebilecek nitelikler de taşımaktadır. Zaman içinde bu tür filmler bir ölçüde uzak tarihlere de uzanmaktadır.

Türk Sineması ve Tarih

Geçmiş döneme ilişkin filmler, *Osmancık* gibi düşünsel tercihi belirgin filmlerdir. Bunun yanında *Prevezeden Önce* ve *Kızılırmak - Karakoyun* ya da benzeri örnekleri andırır şekilde yakın dönem tarihinin veya sosyal yapısının soğukkanlı bir incelenişine yönelik filmler de vardır. Ancak Türk sineması ya da daha resmî anlama gelmek üzere Türk televizyonu daha yaygın olarak yakın dönem tarihine yönelmeye eğilimlidir. Geçen zaman içinde değerlendirildiği takdirde *Küçük Ağa*, daha oynamayan *Kurtuluş*, *Yorgun Savaşçı* bu konularda önemli sayılabilecek örneklerdir. *Küçük Ağa*, yayınlandığı dönemin yaygın eğilimlerine uyumlu olduğu ve aykırı sayılabilecek bir edebiyat eleştirmeni tarafından da olumlu görüldüğü için eleştirel mahiyette bir tepkiyle karşılaşmamıştır. Henüz gösterime girmeyen *Kurtuluş* paraya ilişkin kimi nedenlerle ilgi çekmiş, *Yorgun Savaşçı* ise yoğun bir eleştiri kampanyasına muhatap olmuştur. Bu yoğun eleştiri iki ayrı çevreden gelmiş, bir kesim *Cumhuriyet* gazetesi doğrultusunda *Yorgun Savaşçı*'nın Millî Mücadele'nin gerçeklerini çarpıttığını, bir diğer kesim de *Yeni Forum* dergisine yansıyan biçimiyle Kemal Tahir'in Atatürk düşmanı olduğunu belirtmiştir.

Bu iki yaklaşımın ve filmin çekimine takaddüm eden günlerin 12 Eylül müdahalesine rastlaması durumun anlaşılması bakımından önemlidir. Dolayısıyla, Türkiye'deki uygulamalar açısından işin gündelik siyasete ilişkin yanının çok bariz bir belirleyiciliği vardır. Özellikle, Türk tarihinin yakın geçmişi üzerinde durulduğunda sorunun ne ölçüde güncele uyumlandırıldığı gözlenebilir. Bu konuda en yakın dönemin en belirgin tarihsel film örnekleri *Yorgun Savaşçı* ve *Küçük Ağa*'dır. İki roman da düşünceleri, düşüncelerinin çerçeveleri çok belirgin iki entellektüele, iki romancıya aittir. Bu iki roman yazarı Kemal Tahir ve Tarık Buğra *Yol Ayrımı* ve *Firavun İmanı* romanları gündeme getirildiğinde tarihe bakış açısından kimi sakıncalı özellikler taşıyan düşün adamları olarak görülmektedir. Genelde devletin etkisinin ya da katkısının olduğu sanatsal üretimler yoğun bir ilgi çekmeseler ve hak etmeseler bile tepkiyle karşılaşmaktadır. Üstüne vazife olan, olmayan her kesim devletin sanatsal yaratıma ilişkin işlevine bir tepki göstermektedir. Erksan'ın devletin etkisi dışında bu tür konuların gerçekleştirilmesi hususunda ısrarı belki de kendisinin yaptığı, beş hikaye uyarlaması sırasındaki tutum dolayısıyladır. Erksan'ın yazdıkları üzerinde düşünüldüğünde, Türkiye'deki tercihlerin etkilerini gözlemlememek olanaksız gibidir. Bu konuda düşünenler genellikle belirgin bir eğilimin doğrultusunda tipik filmler çekilmesinin savunucularını andırmaktadır. Metin Erksan'ın Atatürk filminin Amerikan sineması tarafından çekilmesi is-

teminin gerisindeki nedenler düşünülürken, zaten belirgin gibi görünen bu yaklaşımların aşılması endişesi taşınıldığı sezilmektedir.

Bu noktada dikkat çekilmek gereken husus Metin Erksan'ın kitabında, şimdiye değin pek değil, belki de hiç yazılmayan konuların gündeme getirilmesidir. Bir de Atatürk değerlendirilirken kimsenin hiç aklına gelmeyecek bir biçimde konuya yaklaşılmaktadır. Ayrıca, ilk bölümde Atatürk filmi neden çekilmemelidir derken öne sürdüğü nedeni bilmek gerekmektedir: "*Atatürk Filmi* insanların Atatürk'ü özgürce hayal etme, sevme, düşünme, öğrenme, bilme, kavrama yeteneklerini sınırlayacak, Atatürk hakkında efsane üretme, lejand yaratma güçlerini ve haklarını olumsuz yönde etkileyecektir."[3]

İki noktanın birlikte düşünülmesi, daha doğrusu Atatürk'ü hayal etme özgürlüğü ve değişik Atatürk imajlarını ortadan kaldırma tehlikesi, Metin Erksan'ı yabancıların Atatürk filmi'ni çekmeleri önerisine götürmektedir. Çünkü, bilinebildiği kadarıyla bütün yerli film yönetmenlerinin kafasında sınırları çok belirgin bir yakın tarih ve Atatürk imajı vardır. Bu durumu tespit etmek için uzun boylu araştırmalar yapmaya gerek yoktur. Çünkü bir anlamda tarih konusu, genişliği itibariyle çoğu yerli yönetmenin gündemine girmemiştir. Zaten girmiş olduğu kadarıyla Türk toplumunda örneğin askerlerin, din adamlarının ve öğretmenlerin rolleri tartışılmaktadır. Halide Edip Adıvar'ın romanının, *Vurun Kahpeye*'nin üç ayrı dönemde üç ayrı uyarlaması da, konunun üstünde şematik olmanın ötesinde düşünülmediğini göstermektedir. Öğretmenin konumunun, Akad, Aksoy ve Refiğ'in filmlerinde farklı da olsa, basit şablonların dışında konu edinilmediği, bu hususta duyarlı olunmadığı anlaşılmaktadır. Başka konuların düşünülüş biçimi de Türkiye'deki belirgin eğilimlerin dışında sorunlarla ilgilenilmediğini somutlaştırmaktadır. Aslında tüm bunlara karşın ilk bölümdeki düşünceleri değişirken, filmin çevrilmesini kabullendiğinde belirttikleri önemlidir: "Şimdi yapılacak iş, *Atatürk Filmi*'ni Türkler mi, yabancılar mı yapsın demeden, *Atatürk Filmi* şöyle veya böyle olsun demeden, yapılacak filmin, yazılacak senaryosu için, Atatürkçülüğe, Atatürk düşüncesine, Atatürk kavramına ve Atatürk'ün kişiliğine ait sonsuz ve sınırsız malzemeler toplamak, hazırlamak ve yazmak olmalıdır."[4] Erksan bir başka deyişle, filmin yapımının anlamlı olduğunu düşündükten sonra bunun çerçevesini çizmeye çalışmıştır. Zaten çerçevesini çizdikten sonra filmin Amerikan Sineması ve önemli bir Amerika'lı yönetmen tarafından çekilmesini önermektedir. Bunun dayanağı da her halde bir nebze olsun üzerinde durulan nedenlerdir. Bir bakıma Türkiye'de insanlar, bu arada yönetmenler kendilerine dayatılan düşünceleri kabullenme eğilimindedirler.

Nasıl Çekilmeli?

Birkaç nokta üzerinde durulmalıdır: Birincisi Atatürk filmi senaryosu yazma konusundaki yaygın istektir. Atatürk filmi gündeme geldiğinde çok sayıda kişi senaryo yazmayı kabullenmiştir. Bu durum, insanların, konu hakkında düşünmekten ziyade sorunu çekilecek bir filmin senaryosunun yazılması olarak algıladığını göstermektedir. Hattâ çoğunun kafasında değişik sayılabilecek bir Atatürk imajı da yoktur. Hattâ çekilen bir filmin yönetmeni de yaptığı işe saygısızlığın en ideal bir göstergesi olabilecek bir şekilde filminin resmi ideolojiye uygun olduğunu söylemiştir. Özetleyerek belirtilecek olursa hemen hiç kimse, ki buna çok şey bilen yıllanmış sinema eleştirmenleri de dahildir, Atatürk filminin nasıl çekilmesi gerektiği konusunda hemen hiçbir düşünce belirtmemiştir. Kerameti kendinden menkûl sinema ilgililerinin ve devletin resmî danışman kadrolarının üzerinde düşünce belirtmeleri gereken bu konuyu suskunlukla geçiştirmelerinin bir anlamı olmalıdır. Türkiye'de insanlar böyle resmi makamların güdümünde ve bilinen basit görüşler doğrultusunda sinema filmi üreteceklerse bu tür filmlerin başka nedenler yanında sırf bu nedenle de yabancı sinemacılara, Amerikan sinemacılarına çektirilmesinin bir anlamı vardır. Türkiye'de konu üzerinde hiçbir zaman düşünülmediğine ve Türkiye'de sinema pratiği bu konuyla anlamlı bir ilgi kuramadığına göre söz konusu filmi yabancıların çekmesini önermenin bir mantığı bulunmaktadır. Ancak, burada da bir nokta gündeme gelmektedir. O da geçmiş dönemde olduğu gibi bu dönemde de bir yabancının filmi çekme isteği göstermemesi durumunda ne olacaktır?

Nitekim geçmiş dönemde bu tür bir yönelim gündeme gelmiştir. Önceki dönemde gelen isteğe yaygın bir tepki gösterilmiştir. Belki de bu tür tepkiler nedeniyle benzeri istekler ortaya çıkmamaktadır. 1960'ların başında gene bugünü andırır biçimde konuyla neredeyse Metin Erksan'ın dışında hiç kimse geniş boyutlarıyla ilgilenmemiştir. Bir Amerikan yapımcısının Atatürk filmi yapması eğilimi üzerine bir basın toplantısı düzenlenmiş ve bu düşünceye yönelik eleştiriler yapılmıştır. Sinema İşçileri Sendikası Başkanı Metin Erksan'ın yönelttiği eleştiriler basına pek yansımamış, sadece 20 Ocak 1963 tarihli *Dünya* gazetesinde üç-dört satır ve aynı tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde sekiz-on satır yer almış-

3 Erksan, **Atatürk Filmi**, s.17-18.

4 a.g.e., s.24.

tır. *L'immortelle* hakkındaki bir değiniden başka hiçbir şey alıntılanmadan filmin çekimine itirazları olduğu haber olarak çıkmıştır. Haftalık *Yön* gazetesi de olayı fazla yoruma yönelmeden, neredeyse tümüyle Metin Erksan'ın sözlerine yer vererek geniş sayılabilecek bir şekilde, bir tam sayfayla yansıtmıştır. Erksan bahsedilen basın toplantısında *L'immortelle*'ın bir Türk filmi olarak Cannes'da temsil edilmesinin yanlışlığını vurguladıktan sonra Atatürk filminin neden bu şekilde çekilmemesi gerektiği konusundaki düşüncelerini ifade etmiştir: "Film konusunda herkes Türkiye'yi açık bir saha olarak görüyor. Atatürk filmi üzerinde çevrilmek istenen dolaplar da bunun en büyük örneğidir. İlk önce Douglas Fairbanks denilen bir sinema maceraperesti yurdumuza gelerek Atatürk filmini çevirmeye talip oldu. Devrin Devlet Başkanı aldı bunu, Beylerbeyi Sarayı'nda oturttu. Devlet katında hiç kimse Türk sinemacılarına 'bu adam bu işi yapabilir mi?' diye sormadı... Ayrıca Atatürk bir hareketin ortaya çıkardığı lider. Bu hareket de Doğu'nun ilk defa olarak Batı kapitalizmine ve emperyalizmine karşı açtığı bir savaş. Bir Batılı, hele böyle bir Hollywood Batılısı bu olayın köklerine inemez. Arkadan Aaron Rosenberg adında bir Amerikalı film yapımcısı Türkiye'ye geliyor. Hilton'a konuyor. Yanında da Arthur Lubin isimli bir film direktörü var. Aaron Rosenberg 'Ali Baba ve Kırk Haramiler' filmlerinin yapımcısı, Arthur Lubin'in de bütün şöhreti 'Konuşan Katır'ın rejisörü olmasından ileri geliyor. Yanlarında bir de Adil Kalkavan isimli, yıllardanberi adını duyup işittiğimiz, sürekli olarak yurt dışında oturan bir Türk var. Bu üç ortak da 'Atatürk' filmini yapmaya talip oluyorlar... Bu üçlü gruba çok geçmeden ünlü Amerikalı senaryo yazarı Bordon Chase de katıldı. Hem de büyük koz olarak. Tabiî bizde sinemadan hiç anlamayanlar herifi şişirip durdular. 'Şöyle bir senaryo yazarı', 'böyle büyük bir senaryo yazarı' diye övdüler. Oysa ki Bordon Chase'in büyük senaryo yazarlığıyla uzaktan yakından hiçbir ilgisi yoktu. O Amerikan west filmlerinin geleneğini bile bozmuş bir yazardı... Onun kahramanları Amerikan bireycilik anlayışına paralel bir tutum içinde, bizdeki halk deyimiyle 'bana dokunmayan yılan bin yaşasın' sözüne benzer davranışla, haksızların, zalimlerin çevirdiği dolaplara, ettikleri kötülüklere önce ilgisiz kalırlar. Ne zaman ki haksızlık onların kişisel çıkarlarına dokunmaya başlar, işte o zaman ortaya atılıp bir kahraman kesilirler, haksızlıklarla boğuşup onu alt ederler. Gel şimdi böyle bir adama Atatürk gibi bir ülkücünün senaryosunu yazdır. Beyşehir gölünün nerde olduğunu bilmeyen bazı politikacılarımız Bordon Chase'i nereden bilsin?"[5]

Erksan Çekmeli...

Kısaca özetlenen bu niteleme basit bir çelişkiyi somutlaştırmak amacıyla değil, zaman içinde tartışmadaki farklılaşmayı göstermek niyetiyle gündeme getirilmiştir. Türkiye'nin bugünlerinde Atatürk filmi'nin nasıl yapılacağına dair bir somut örnek oluşacak gibi değildir. Herkesin temel yönelimi kendi kafasındaki Atatürk imajını somutlaştıracak bir film yapmaktır. Bu tür filmler de, belki de bu nedenle hem Türk sinema tarihinde, hem de Türkiye'nin gündelik sorunları arasında kaynayıp gidecektir. Zaten bu konunun tek örneği *Metamorfoz* filmi de daha şimdiden televizyonda millî günlerdeki yadırgatıcı olmayan yerini almıştır. Gerçekleştirilecek diğer filmlerin de konuya ilişkin olmayan bazı nedenler ötesinde ilgi çekeceği sanılmamalıdır. Nitekim Atatürk filmi konusu da Türkiye'de Kültür Bakanlığı'nın Türk sinemasını desteklemesi mantığının ötesinde düşünülmemektedir. Çekilecek filmlerin gösterime girmeleri durumunda kayıtsızlıkla karşılanacakları âşikâr gibidir.

Tüm bunların ötesinde Metin Erksan'ın yapıtında bir nokta açıkta kalmaktadır. Yapıtın son paragrafında belirtilen nitelikte bir film ona göre ancak Amerikan sinemasının ve büyük bir Amerikalı yönetmenin konuya ilgi göstermesiyle mümkündür. İlgi gösterilmemesi halinde nitelikli bir Atatürk filmi ortaya çıkmayacaktır. Zaten belki de devletin Atatürk Filmi'nin oluşturulması konusunda niyeti çok belirgin değildir. Fakat bir Atatürk filmi çektirilmek amaçlandığında, haliyle çok sayıda Atatürk filmi çekilebilir, bu konuda yoğun olarak düşünmüş ve kafasında çok olumlu bir Atatürk imajı olan yönetmenlere yönelinmelidir. Yazdıkları okunduğunda Atatürk dönemi ve bugünün Türkiye sorunları açısından *Atatürk Filmi* yapıtı dışında da konu üzerinde Metin Erksan ölçüsünde düşünmüş, sadece sinemacı değil, düşünce adamı da yoktur. Onun ötesinde Atatürk filmi'nin uluslararası işlevi üzerinde durması konuya ne kadar geniş baktığını açıklıkla göstermektedir. Metin Erksan çakışan noktaları fazla olmasa da neredeyse otuz yıl arayla konuyla ilgisini bir biçimde sürdürmüştür. Üstelik güncel siyasal çağrışımları olan bakış açılarıyla da bir bağlantısı yoktur. Bu bakımdan da Metin Erksan mevcut Atatürk imajlarını zenginleştirebilecek ve aşabilecek durumdadır. Hattâ herhangi bir Amerikalı yönetmenden daha gelişkin bir film çekebilecek potansiyele kuşkusuz sahiptir. Tüm bu nedenlerle Atatürk filmi'ni Metin Erksan çekmelidir. Zaten diğer yönetmenlerin bu konuda muktesebatları kıyafet etmez.

5 B. Habora, "Dikkat!. Türklerle Alay Edılıyor!." **Yön**, Yıl: II No: 61, (13 Şubat 1963), s.15.

İkinci Grup'un Yayın Organı

Tan Gazetesi ve Fikir Özgürlüğü

AHMET DEMİREL

Birinci Meclis'te Birinci Grup olarak anılan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk (A-RMH) Grubu'nun kurulması bir dönüm noktası oluşturur. Mustafa Kemal Paşa'nın, 10 Mayıs 1921'de kurduğu grubun amacı, içtüzük tasarısının program olarak kabul edilen esas maddesinde; Misak-ı Milli çerçevesinde ülkenin tamamını ve milletin istiklalini sağlayacak barışa ulaşmak; bu amaçla bütün maddi ve manevi kuvvetleri gereken hedeflere yöneltmek ve devlet ve milletin teşkilatını Teşkilat-ı Esasiye Kanunu dairesinde şimdiden peyderpey tespit ve hazırlamaya çalışmak olarak açıklanıyordu.

Bununla birlikte, A-RMH Grubu'nun, programda açıklanan amacını meclisteki herkes zaten kabul ediyor ve bütün mebuslar, başından beri, A-RMH Cemiyeti üyesi sayılıyorlardı. Grubun birçok mebus dışarıda bırakılmak suretiyle kurulması, dışarıda kalan mebusların tepki ve hoşnutsuzluğuna yol açtı. Uzun süre örgütsüz olarak mücadelelerini sürdürmeyi tercih eden muhalif mebuslar, sonunda, 1922 Temmuzu'nda, İkinci A-RMH Grubu adıyla örgütlenme yoluna gittiler. Grubun kurucuları, Erzurum mebusları Hüseyin Avni (Ulaş) ve Süleyman Necati (Güneri), Canik mebusu Emin (Gevelioğlu), Kastamonu mebusu Mehmet Besim (Fazlıoğlu), Kayseri mebusu Rifat (Çalıka), Sivas mebusu Kara Vasıf (Karakol) ve Mersin mebusu Salahattin (Köseoğlu) beylerdi. Grup, önce 3, ardından 7 ve nihayet 27 maddelik 3 program hazırladı ve mecliste sert bir muhalefete girişti.[1] Bu muhalefetin sonunda, grup, kendi görüşleri doğrultusunda, bir dizi kanun değişikliğinin yapılmasını sağladı.

İkinci Grup'un temel eleştiri konularının başında kişi tahakkümüne karşı tavır geliyordu. Hakimiyet-i milliye ve meclis üstünlüğü ilkesine dayanan grup, Meclis ve Heyet-i Vekile Reisliğinin aynı anda tek kişinin şahsında toplanmasına; vekillerin sadece Meclis Reisi'nin aday gösterdiği mebuslar arasından seçilebiliyor olmasına; Başkumandanlık Kanunu'yla, Mustafa Kemal Paşa'ya, meclis yetkilerini kişisel olarak kullanma yetkisinin verilmesine karşı çıkıyordu. Başına buyruk İstiklal mahkemeleri ve bu mahkemelerin uygulamaları, İkinci Grup muhalefetinin yoğunlaştığı bir başka nokta idi. İkinci Grup temel hak ve özgürlükler konusunda da duyarlıydı ve grup sözcüleri, konuya ilişkin eleştirilerini, sık sık, meclis kürsüsünden dile getiriyorlardı.

İkinci Grup'un kuruluşundan sonra, ilk olarak 8 Temmuz 1922'de, Heyet-i Vekile'nin kuruluşuna ilişkin kanunda, grubun görüşleri doğrultusunda bir değişiklik yapıldı ve Heyet-i Vekile Reisliği ile Meclis Reisliği birbirinden ayrıldı. Ayrıca, vekil seçimlerinde aday gösterme yöntemi de yürürlükten kaldırılarak, meclise istediği herhangi bir mebusu vekil yapma hakkı sağlandı. 20 Temmuz 1922'de Başkumandanlık Kanunu süresiz uzatılırken, bu kanunun Başkumandan'a verdiği meclis yetkilerini kişisel olarak kullanma hakkı iptal edildi. Söz konusu yetkilerin kaldırılmasıyla, Başkumandanlık emriyle kurulan ve meclis denetimi dışında faaliyet gösteren İstiklal Mah-

1 İkinci Grup'un kurucuları, programları için Bkz. "Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey'in Beyanatı, **Tevhid-i Efkâr**, 30 Nisan 1923.

kemeleri'nin faaliyetleri durduruldu. 31 Temmuz 1922'de kabul edilen bir kanunla da, o tarihten sonra kurulacak İstiklal Mahkemeleri üzerinde meclis denetiminin kurulması sağlandı.[2]

İkinci Grup 19 Ocak 1923'te de görüşlerini açıklamak ve yaymak amacıyla Ankara'da *Tan* adıyla bir gazete yayınlamaya başladı. Gazetenin sahibi, grubun (kurucuları arasında yer almamasına karşın) meclisteki önde gelen sözcülerinden biri olan Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey, müdir-i mesulü İbrahim Hıfzı Bey'di. Gazete, İstanbul'dan, Ankara'daki Taşcıoğlu binasının zemin katına taşınan Ali Şükrü Bey Matbaası'nda basılıyordu. Aynı binanın ikinci katında Adliye, üçüncü katında ise Şeriye ve Evkaf Vekaleti bulunuyordu.[3] Cumartesi günleri dışında hergün yayınlanan gazete 4 sayfa idi ve fiyatı 5 kuruştu. Gazetenin her sayısında başlığın altında şu dörtlük yer alıyordu:

Garbın üç yüz sene var,
gündüze dönmüş gecesi,
Sen de ey Şark, uyuyorsun
o zamandan beridir.
Kararan başka sular,
şimdi senin nöbet uyan,
Doğuyor beklediğin gün,
ağaran tan yeridir.

Tan, topu topu 68 sayı yayımlanabildi.[4] Ali Şükrü Bey'in öldürülmesinden sonra, 8 Nisan tarihli 68. sa-

Ali Şükrü Bey
Bahriye Subayı (sağda)
ve BMM'de Trabzon
mebusu (üstte)

yısında şu duyuru yapılarak yayını geçici olarak durduruldu. "Sahib-i imtiyazımız Ali Şükrü Bey'in fecia-i şehadetinden mütevellit esbaba binaen gazetemizi, kariben yeniden neşrine devam etmek emniyesiyle bugünden itibaren muvakkaten tatil ediyoruz. Mamafih abone olan zevat-ı muhteremenin hukuku her halde tamamıyla mahfuz olduğunu arz ve kariin-i kiramdan inkıta-ı intişar sebebiyle özür dileriz". Ancak *Tan*, yeniden yayın hayatına dönmedi. Nisan ayı sonlarında, İstanbul basınında, İkinci Grup'un bir şirket kurarak *Tan* gazetesini satın aldığı ve gazetenin Hüseyin Avni (Ulaş) Bey tarafından İstanbul'da yeniden yayınlanacağına ilişkin haberler çıktı.[5] Hüseyin Avni Bey, 30 Nisan'da *Tevhid-i Efkâr* gazetesi muhabirinin "*Tan* gazetesini İstanbul'da sizin neşredeceğiniz söyleniyor?" şeklindeki sorusunu, "*Tan* gazetesi İkinci Grup'un mürevvic-i etkârı idi. Ali Şükrü Bey merhumun vefatı üzerine hadis olan vaziyet dolayısıyla muvakkaten tatil edilmişti. Grubun bu babda ittihaz ettiği karar hakkında malumatım yoktur" şeklinde yanıtlayarak bu haberleri doğrulamadı.[6] İsmi belirtilmeyen bir başka İkinci Grup üyesi de, *Tevhid-i Efkâr* gazetesinde 3 Mayıs 1923'te yayınlanan demecinde, "*Tan*'ın çıkarılması müşkil olacaktır, zannederim. Zira gazete vereseye intikal etmiştir. Bu hususta ki teşebbüsatın ne safhaya girdiğinden haberder değilim" diyerek, gazetenin tekrar yayınlanmasının, en azından kendi bilgisi çerçevesinde, gündemde olmadığını belirtti.[7] Çok kısa bir süre sonra yapılan 1923 seçimleriyle birlikte, İkinci Grup'un tarih sahnesinden silinmesiyle, gazetenin yeniden yayınlanmasının zemini de ortadan kalktı. Böylece geçi-

2 İkinci Grup muhalefetinin ayrıntılı bir incelemesi için Bkz. Ahmet Demirel, **Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup**, İstanbul, İletişim yay., 1994.

3 Mehmet Sarıoğlu, 'Bir Bina Bir Tarih', **Tarih ve Toplum**, Sayı 115, Temmuz 1993, s. 34.

4 **Tan**'ın 1, 40, 44, 45, 47, 48, 61-67. sayıları dışındaki sayıları Ankara'da Milli Kütüphane'de, 61-67. sayıları TBMM Kütüphanesi'nde, 1. sayısı İstanbul'da Hakkı Tarık Us Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. 40. sayı da özel arşivimizde vardır. Bu durumda **Tan**'ın ulaşılamayan sayıları 4 tanedir (44, 45, 47 ve 48. sayılar).

5 "Muhalifların zatları ve sadası: bazı malumat", İleri, 28 Nisan 1923; "İkinci Grup rüesası şehrimizde toplanıyorlar", **Tevhid-i Efkâr**, 29 Nisan 1923.

6 "Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey'in Beyanatı, **Tevhid-i Efkâr**, 30 Nisan 1923.

7 "İntihabat mücadeleleri etrafında", **Tevhid-i Efkâr**, 3 Mayıs 1923.

مؤلم بر حادثه

علی شکری بك نه اولدی؟

II. Grup adıyla biraraya gelen muhalefet Meclis'te önemli bir ağırlığa sahipti. 118'e ulaşan mebus sayısı ile Hüseyin Avni Bey'in Meclis'in ikinci başkanı olmasını sağlayan grubun, öndegelen adlarından Ali Şükrü Bey'in öldürülmesinden sonra etkinliği giderek kayboldu. Tan gazetesinin olayları sonra çıkan sayısı. Başlıkta "Müellim Bir Hâdise. Ali Şükrü Bey; Ne Oldu."

ci tatil kararının alındığı 68. sayı, gazetenin son sayısı oldu.

İkinci Grup'un ağır topları *Tan*'da çeşitli inceleme ve eleştiri yazıları yazmıştır. Bu arada, imzasız olarak yayınlanan başyazılar oldukça önemlidir.[8] Aşağıda, gazetenin (ve dolayısıyla İkinci Grup'un) fikir özgürlüğü konusundaki duyarlılığı gösteren dört başyazının (Yücel Demirel tarafından yapılan) çevrimyazılarını aktarıyoruz.

Birinci yazı, gazetenin ilk sayısında yer alan "Yolumuz" adlı başyazı. Yazıda, ülkede inkılâp kelimesine bambaşka bir anlam yüklendiğinden şikayet edilmekte, bir yüzyıldır süregelen yenilik ve inkılâp hareketleri sırasında, bir yandan yenilik ve ilerleme diye feryad edilirken, bir yandan da, ülkenin kapılarının her türlü yeni fikirlere, serbest düşüncelere, anlayışlara kapalı tutulduğu belirtilmektedir. Gelişmenin ilk etkeninin, aslında, fikir ve anlayış özgürlüğü olduğunu vurgulayan yazı, ülkemizde şimdiye kadar gerçekleşen yenilik ve inkılâp hareketlerinin toplumsal çevrelerde yerleşememesini, fikir ve anlayış özgürlüğünün eksikliğine bağlamaktadır. Yazıda, Anadolu hareketinin ifade ettiği yenilik ve inkılâp esaslarının da öncekiler gibi başarısızlığa uğramaması için fikir ve içtihât özgürlüğünün yerleşmesinin gereği üzerinde durulmaktadır.

İkinci yazı, gazetenin 22 Ocak 1923 tarihli 3. sayısında yayınlanan "Fikrî inkılâp emelleri neden bir serâba müntehi oluyor?" adlı başyazı. Yazıda, genel olarak, fikirlerin serbestçe açıklanıp savunulmasının önündeki engellerin, inkılâp hareketleri üzerindeki yıkıcı etkileri üzerinde durulmaktadır.

Aktardığımız üçüncü yazı, 23 Ocak 1923 tarihli 4. sayıdaki "Kanâatlerin saklanması fikrî inkılâba hizmet eder mi?" adlı başyazı. Yazıda bir kez daha fikir özgürlüğü üzerinde durulurken, "bu ülkeyi mutlaka yenileştirmek ve canlandırmak isteyen aydınlarımız için yegâne başarı etkeni olarak, düşüncede özgürlük, azim ve iradede kuvvet ile donanmış olmayı görüyoruz" denmektedir. Yazının son bölümünde ise bundan sonra gidile-

8 Tan gazetesindeki inceleme, araştırma ve başyazıları derleyerek kitaplaştırma çalışmalarımız halen sürmektedir.

cek yolun, (azim, irade, fikir ve anlayış özgürlüğüyle donatılmış olarak) inkılâp yolu olduğu vurgulanmaktadır.

Son yazımız ise 25 Ocak 1923 tarihli 6. sayıdaki "Fikirleri tazyikten kurtarmak vazifesi" adını taşıyan başyazı. İnkılâp kelimesini ağzına alan herkesin ilk görevinin fikirleri baskıdan kurtarmak olduğu belirtilen yazıda, "yenilik ve inkılâp aşkıyla yandığımızı hergün tekrar ve temin ederken, bu mutlu dileklerin bağlı olduğu fikirleri baskıdan kurtarmak işine yaklaşanımız yok gibidir" denmektedir. Bu baskının üç başlı bir ejderhadan geldiği belirtilmekte, bu üç baştan birinin "(kötü) idare"yi, ötekinin "göreneğe bağlı eski düşünceler"i, diğerinin ise "cehalet"i temsil ettiği ve her üçünün de yaşamak ve hükmetmek noktasında birleştiği vurgulanmaktadır. Yazıda, milletin yaşam ve düşüncelerine musallat olan ve zehirler saçan bu ejderi ortadan kaldırmak için üç başa birden hücum etmek gerektiği de belirtilmektedir. "Gönül istiyor ki, bizi bağlayan, ilerleme emellerini söndüren, milletin fikirlerini baskı altında bulunduran bütün etkenlere karşı artık direnilsin. Fikrinden, kanâatinden dolayı ne kimse hapsedilsin ve baskı görsün ve ne de küfür ve lanete layık görülsün" şeklinde bir de dilekte bulunulan yazıda, inkılâpçıların, her şeyden önce, fikirler üzerindeki maddi, manevi baskıları ortadan kaldırmak zorunda oldukları vurgulanmaktadır. Fikir özgürlüğü sağlandığı takdirde, gerçeklerin tümünün tecelli etmesi ve her fikrin harekete geçmesiyle, Türkiye'nin ilerleme ve gelişme emellerinin vücut bulacağı; buna karşılık, her açılan ağıza kilit vurulup, her düşünen kafaya darbe indirilip, düşünmek ve söylemek hakları tekelleştirilirse ortaya çıkacak sonucun hepimiz için bir hayal kırıklığından ibaret olacağı belirtilmektedir.

Görüldüğü gibi, yazılardaki ortak vurgu, işgalci güçlere karşı verilen milli mücadelenin başarıya ulaşmasından sonra, artık girişilecek olan inkılâp hareketlerine, fikir özgürlüğünün yerleştirilmesiyle başlanması gerektiğidir. Bu muhalif gazete, daha 1923'ün ilk ayında, yayınladığı bu yazılarla, bir anlamda, bu konudaki endişelerini dile getirirmiştir. 1925'teki Takrir-i Sükûn Kanunu'ndan sonra, ülkede tek parti yönetiminin kurumsallaşmaya başlaması ve 1940'lı yılların ortalarına kadar düşünme ve söz söyleme hakkının "tek parti"nin tekelinde kalması, muhalifleri endişelerinde haklı çıkarmamış mıdır?

YOLUMUZ

Ne hazin tâli'dir ki bu memlekette teceddüde, terakkiye ait bütün emeller, didinmeler, mücadeleler çok geçmeden birer hayal haline inkılâp etmiş ve içtimâî muhitte seçilebilecek surette izler bırakmaya bile muvaffak olamamıştır. Sanki her zümre kendisi için çalışmış ve kendisi için yaşamıştır. Teceddüd tarihimize bir göz gezdirmek derin ve elim endişelere müstağrak olmak için kafidir. İnkılâp kelimesinin manası dahi bizim memlekette bambaşka bir şekilde telakki edilmiştir.

Bir asırdan beri devam eden teceddüd ve inkılâp hareketleriyle kitle-i umumiyenin fikrî, içtimâî, idârî, siyasî kanâatleri karşılaştırılınca mesele bütün vuzuhu ile taayyün eder. Çünkü bir taraftan teceddüd ve terakki diye feryad edilirken diğer yandan her türlü yeni fikirlere, serbest düşüncelere, içtihâdlara memleketin kapıları kapalı tutulmuştur. Halbuki tekâmülün ilk âmili fikir ve içtihâdda serbestîdir. Bundan dolayıdır ki teceddüd ve inkılâp hareketleri içtimai muhitte yer tutamamış, milli deha inkişafa imkan bulamamış ve bu suretle her fikir fani birer gölge mahiyetini tecavüz edememiştir. Binaenaleyh Anadolu hareketinin ifade eylediği yenilik ve inkılâp esaslarını seleflerimizin mesaisi neticesine uğratmamak için serbestî-i fikir ve içtihâdın müdâfii bulunmak ve milli ve vatani emelleri, düşünceleri yine milli ve vatani ölçülerle ölçmek ve şahsi, hususi endişelere fikirlere katiyyen yer vermemek gazetemizce esâsî bir umde sayılmıştır.

Müstesna faziletlerin sahibi olan milletimizi yakıp kavuran maddi, manevi bin türlü derdin, ihtiyacın ifadesine tam manasıyla Türk davasının tecellisine, zaferine çalışmak mesud bir mazhariyettir. Vatanımızın tabii zenginliğine rağmen aile ocağından uzak memleketlerde hayatını kazanmağa koşan bir vatandaşın senelerce süren mahrumiyetler, hicranlar, tahassürlerden sonra güç hal ile biriktirdiği birkaç kuruşunu -köyüne dönerken- eşkiyaya kaptırmayacak bir asayiş, öküzünü, atını, davarını çaldırmayacak bir emniyet, duçar olduğu ednâ bir tecavüzü derhal telâfiye muktedir bir adalet temin eden kanuni bir hükümetin vücud bulması memleketin dört gözle beklediği bir nimettir. Şimdiye kadar bir türlü ifade edilemeyen ve fakat

memleketin derd-i aslîsi olan bu neticenin husulüne çalışanların en samimi şükr-güzârı gazetemiz olacaktır.

Filhakika ferdin hukukunu mukaddes ve hayatının mabihüddevamı bilen bir hükümet bu memleketin çoktan beri aramakta olduğu bir etik(et)idir (?).

Osmanlı tarihindeki Anadolu kıyamlarının, ihtilallerinin yalnız bir manası vardır: Milli ve adil hükümet istemek.

Artık memleketimizin bu meşru perestide-i emelini temin etmeyi Anadolu inkılâbının en necip vazifelerinden biri ve belki birincisi addedmekte tereddüde mahal görmüyoruz.

Hayaline meftun bulunduğumuz hürriyetin artık vatanımızda yer yer tecellilerini görmek zamanı gelmiştir. Artık fikrî faaliyetlere imkan sahaları bahşeylemek vazifesini unutmuş görünemeyiz. Artık ilmin, asrın layemut neticeleri, desâtiri bu vatanda yerleşecek, neşv ü nema bulacaktır. Her düşüncesini, her işini geçici ve fani görmek istemeyen ebrâr-ı ümmet, şüphesiz bu yolun en metin yolcusu bulunacaklardır. İşte inkılâba hayat, vatana ebediyyet verecek mesud yol...

Misak-ı Millinin çizdiği Türkiye haritası, hakkını tanıyan vazifesini bilen ve hakka hürmet eden bir milletin vücudunu isbat etmektedir. Böyle muhterem bir mevcudun hakkı, davası karşısında hürmetle eğilmemek fazilete ve hakka hürmetkar olanlar için mümkün değildir.

Davamızı müdafaa ederken zat-ı hak ve fazileti müdafaa etmekte bulunduğumuza ebedi bir kanâatle kaniyiz, Türkiye, hür ve müstakil bir devlettir. Bu hüviyetini ihlal edecek en küçük bir tasavvurun bile ihtimal-i hudusuna tahammül etmek imkansızdır.

Her Türkiyeli hürdür, hürriyeti tarruzdan masundur, her türlü hakkına sahiptir, vatanın muhterem bir uzvudur. Her hangi bir vatandaş hukukunu mütalaa ve tedkik ederken dimağımıza hakim olacak kanâat, bu düsturların ifade eyledikleri nokta-ı nazardan başka bir şey olmayacaktır.

Her hususta en büyük muktedamız vatan ve milletin menafi-i âliyesinden ibarettir. Yolumuz hak yolu, millet yoludur tevfik ise Allah'tandır.

Tan, Sayı 1, 19 Ocak 1923

طاك

FİKRÎ İNKILAP EMELLERİ NEDEN BİR SERÂBA MÜNTEHİ OLUYOR?

Cidden garip bir tecellidir. Hürriyet, terakki, teceddüt aşkı bütün kalplerde dalgalanırken birdenbire umulmaz tahavvüllerin vücud bulduğu bir aşk halinde parlayan, coşan duyguların, telakkilerin makûs bir şekle inkılâp ettiği görülmüştür. Bir halde ki mevhumlar değişir, medlûller zıtlarıyla ifade edilir. Hülasa, bütün tarz-ı rüyet başka bir hüviyet iktisab eder. Hodgâmlığın en muzır bir şekilde husul bulmasına sebep olan o marazî hallerin bu memlekette meydana getirdiği manevi tahribat, mühimsenmeyecek derecede demektir. Binaenaleyh bu nokta üzerinde durmak geçmiş seneleri gözden geçirmek faydasız olmaz.

Bu marazî halet şu suretle görülmektedir. Kendimiz gibi düşünmeyen herhangi bir ferdi, ilmî, fikrî sahada gösterilecek mesaiyle iknaa, hata gördüğümüz düşüncelerini efkâr-ı umumiye muvâcehesinde ilmen ve fikren tenkid ve cerhe çalışarak fikrî cereyanlara vâsi bir cevelan sahası hazırlamak lazimeden iken bu yola gidilmeyerek o ferdin şahsını lekelemek, faziletini, zekasını körlemek tarikine sapılmış, bu aziz toprakta zekâların inkişafına, adam yetişmesine kuvvetli manialar ihdas edilmiştir. Ekseriyâ mevki-i iktidar-

II. Grubun kurucuları: (Solda) Erzurum mebusları Hüseyin Avni (Ulaş), Süleyman Necati (Güneri), Canik mebusu Emin Bey (Gevelioğlu)

dan kuvvet alan mühâcimler, çok kere en basit ve tabii haklara hürmeti dahi nazar-ı dikkatten uzaklaştırmış, iftiralara ve icatlara kadar düşmüşlerdir. Bu suretle fikrî cereyanların önüne geçilmez setler yapılmış, serbestî-i içtihâd ve efkâra kırılmaz zincirler vurulmuştur. Bir yerde ki fikrî cereyanlar yoktur, orada hayat ve terakki de mefkuddur; bir yerde ki içtihâdda serbesti müemmen değildir, orası bir zekâ ve deha medfenidir. Öyle yerlerde hüküm sürecek şeyler, zulüm ve cehlin ifade eylediği kanlı ve karanlık hadiselerden, medlûllerden başka birşey olamaz. Bundan dolayıdır bu kadar gayrete, temenniye rağmen fikrî inkılâbın nurları vatanın ufuklarında görünememiştir.

Her vatandaşın müsavi hukuka malik bulunduğu mevhumu layık olduğu mana ile gönüllerde tecelli etmemiş olmalı ki kendimizi herkesten fazla hamiyetli, vatana fazla alakadar addetmekten hali kalmamışızdır. Başkalarının aynı salahiyetle bu mesaile temasını çekememişizdir. Bununla da vatanı ehl-i vatandan esirgemek gibi bir inhisar siyaseti vücuda gelmiştir. Bir defa herkesten a'lem, herkesten hamiyetli vatanperver benim şekli tezahür etti mi, artık beşeriyetin rehberi olan ilmî, hukuki, velhasıl bütün desâtir sakittir. Artık his ve ihtiras karşısında akıl ve mantık boğulmaya mahkumdur. İşte fikrî inkılâba mani olan amillerden biri daha... Bizi bu mülahazaya sevk eden saik yine o çıkmaz yola teveccüh etmek ihtimalini gösteren bazı emarelerdir, yine bütün münakaşaların, tenkitlerin, ilmî, fikrî sahadan şahsi sahaya nakledileceğini ima eden bazı yazılardır. Hiç şüphe yoktur ki her ferd gibi kalem sahiplerinin de endişesi, düşüncesi vatanın selamet ve saadetinden ibarettir. Bütün fikirleri, heyecanları, duyguları hep bu mukaddes endişenin mahsulüdür. Bunlar memleketin rehberleri nur ve fazilet alemdârlarıdır. Bu sebeptendir ki mazinin hatalarını tekrar ettirmemek için en büyük vazife yine bu nur ve irfan kılavuzlarına düşüyor.

Biz şu kanâatteyiz ki eğer fikirler, kanâatler serbest ve nezih bir sahada karşılanıp memlekette müsbet ve müstakar esasların tebellürünü temin olmazsa ve bu veçhile fikrî, ilmî inkılâbın tohumları vicdan-ı milliye serpilmezse bütün saylarımızın ve gayretlerimizin dün olduğu gibi bugün de semeresiz kalacağından korkmak lazım gelir. O halde ilk işi her fikir ve içtihâdı olduğu gibi görmek ve hisden şahsi endişelerden tecrid edilerek tetkik ve muhakeme etmek lüzumu etrafında birleşmekten ibarettir. Aşkını kalbimizde büyük bir hürmet ve iştiyakla sakladığımız atinin mesut hülyasını bu tarz-ı rüyet ve muhakemede görüyoruz. Henüz fikir ve kanâatinin esas hatlarını görmeden bir vatandaşa şu veya bu vasfı vermek onu, harici ve muhiti bir tezahürü görülmeden şu veya bu kanâatin sahibi göstermek gibi içtimai milli hataların ihtiyar edilmemesi en samimi temenniyatımızdandır.

Hüseyin Avni Ulaş, İkinci Grup'un başka üyeleriyle birlikte Meclis dışında kalınca avukatlık yaptı. 1946'dan sonra Millî Kalkınma Partisi'nin kurucularından oldu.

El-minnetülillâh milli intibah başlamış, muzlim fikirlerin istinadgahı yıkılmıştır. Binaenaleyh bırakalım herkes düşünsün, herkes söylesin, herkes muhakeme eylesin. Artık Türk zekası işleyecek sahaya, Türk dehası inkişaf edecek vesaite malik olsun.

Bu takdirde bütün nur, terakki, fazilet, faaliyet tecedüt ifade eden fikirler, esaslar arzı vatanda dalgalanarak yayılacak, millet çoktan beri beklediği ve fakat mehcur kaldığı tekamül ve inkılâp feyzini bulacak ve massedecektir. Elverir ki kendimiz için caiz gördüğümüz şeyleri başkaları için de mübah görelim. Bütün hakları liyakatları dar bir bucağa sıkıştırmayalım. Arzumuza uymayan her fikir ve ameli bilateemmül şeytanî addetmeyelim...

Artık bütün milletin yekâvâz olarak "serbestî-i fikir ve içtihâd, ey büyük emel, neredesin!" diye izhar-ı tahassür ettiği bir devirdeyiz... Artık ne muhtelif maniaların, ne şahsi düşüncelerin bu feyze engel olamaması ya fikrî inkılâp işlerinin serâba müntehi olmamasını temenni etmek zamanı gelmiştir. "Yüksel ki bunun da fevki vardır"

Tan, Sayı 3, 22 Ocak 1923

طاك

KANAATLERİN SAKLANMASI FİKRÎ İNKILÂBA HİZMET EDER Mİ?

Münevver bir mahfelde: düşünülen şeylerin, müesses kanâatlerin ileri sürülmesinde bir mahzur olup olmadığı hakkında bir hasbıhâl cereyân ettiğini işittik. Bu memleketi, eski fikirlerin, eski usullerin gayr-i ilmî tesirlerin altında bırakan âmillerden biri de bu zihniyet olduğundan burada biraz tevakkuf etmeyi faydalı görmekteyiz. Malumdur ki beş asırdan beri milletimizin tâbi olduğu idare zübdesi, "durma ver, düşünme öl"den ibârettir. Bu tarz idârenin devamı, irâdenin muhâkemenin izzet-i nefs-i millinin, cesaret-i medeniyyenin söndürülmesi ile mümkün olduğundan büyük milletimiz üzerinde bu ameliye beş asır temadi ettirildi; istemek ve yapmak şöyle dursun düşünmek de bile mahzurlar, günâhlar, cürümler görülmeye ve bu telakki bütün tabakalara kadar nüfuz etmeye başladı. Binnetice koca millet, arzusuz, emelsiz bir hüvviyete sokuldu.

Uzun süren ve bir takım ırsî terâkkiyât-ı ruhiyyeyi vücuda getiren bu terbiye usulü, bu kadar inkılâblardan sonra hâlâ mevcudiyetini göstermekte berdevam buluyor. Halbuki düşünülen şeyler söylenmez, münâkaşa ve müdâfaa edilmezse melekât-ı akliyye inkişâf edemez. Binaenaleyh kanâatleri söylemekte mahzur tasavvuru, arzettiğimiz terbiye usulünün öldürücü, yıkıcı döküntülerinden ibaret bulunduğundan nakiseye karşı mücâdele eylemek gençliğin en büyük ve kendi vazifelerinden biridir. Çünkü her şeyde hükmünü kendimizce meçhul bir mahzur görür ve bu yoldaki telakkilere bilâmuhâkeme tâbi olur isek tecelli edecek netice azimsiz, iradesiz, mütevekkil, kaderci, garip bir mâhiyetten başka bir şey olamaz. Bu memleketi behemehâl tecdid ve ihyâ etmek isteyen münevverlerimiz için yegâne muvaffakiyet âmili olarak tefekkürde, muhâkemede serbesti ve azm ü iradede kuvvet ile mücehhez bulunmayı görüyoruz.

Bir kere kendi hayatımızı gözden geçirelim: Çok defa karşısında kaldığımız hâdiselerin kalbimizde heyecânlar, dimağımızda feverânlar vücuda getirdiği ve bu tesirle bir teşebbüse ve saya başlamayı bir vecibe halinde nazarımızda tecelli ettirdiği ve bu suretle memleketi tesâdüfe, milleti tevekküle terk etmeyecek kuvvetlerin, fikirlerin vücud bulması imkânının husule geldiği görünmeye başlamış ve fakat "münâsip değildir, acaba şu işe tesir yapmaz mı?" gibi mukabil bir telkin ile bütün o hayati hareketleri olduğu gibi çökmüş gitmiş ve yine o hâdiselerin ihtivâ ettiği mahzurlar tamamıyla tahakkuk ve maatteessüf o mahzurları karşılayacak tedbire tevessül eylemek imkânı muhâle inkılâp etmiştir. Bu halet-i ruhiyye tebdil ve ıslâh edilmezse aziz vatanımızı terakkiye, azm ü iradenin tecelliyat mazhar etmenin ve bu esasları müdafaa edecek kuvvetli seciye sahipleri yetişmesinin müşkilâta uğrayacağı tabiidir.

Hususiyle insanlar hürriyet ve tefekkürle kaim bulunduğuna nazaran bunun icabına mugayyer hareket kâinâtın tabii kanunlarına muhâlefet etme olacağından neticesi elbette hüsrân olur. Türk gençliği, bütün o terakki, tekâmül ve inkılâp manialarını azimleriyle, imanlarıyla yarıp yıkmak, fikrî inkılâbın türlerini vatanımızın ufuklarına yaymak vazifesi karşısındadır.

Zaten inkılâba hizmet, ancak eski yıkıcı, öldürücü fikirler, itiyâdlar tarz-ı tefekkürler yerine hayat, nur, terakki ifade eden fikirleri, kanâatleri, tarz-ı rüyetleri ikame eylemeye çalışmakla mümkündür. Yoksa eski itiyâd ve telakkilerin tesirleri altında iradesini, azmini kaybetmiş kimseler gibi söylemeye bile cesâret edememek veya bunda mahzur tasavvur etmek, inkılâba, terakkiye karşı silah çekmekten başka bir şey olmaz. Neslimiz için gidilecek yol, -azim, irade serbestî-i fikir ve içtihâd cihazlarıyla mücehhez olarak- inkılâp yoludur.

II. Grubun kurucuları: (Soldan) Kastamonu mebusu Mehmet Besim (Fazlıoğlu), Kayseri Mebusu Rifat (Çalıka).

Tan, Sayı 4
23 Ocak 1923

طاك

FİKİRLERİ TAZYİKTEN KURTARMAK VAZİFESİ

Bir marazı külliyen bertaraf etmek için onu vücuda getiren âmilleri ortadan kaldırmak lüzumu en bedihî umûrdandır. Aksi takdirde bütün gayretler, müdevât emelleri sabit bir esasa istinâd edemez. Ufak bir hadise tesiriyle husule gelmesi muhakkak olan nüksler, herşeyi altüst etmeye kafi gelir.

Binaenaleyh asırlardan beri terâküm eden neslimizin fikirleri üzerinde meşum tazyikler yapan âmilleri bertaraf etmek teceddüdün istilzam ettiği en necip bir vazifedir. Bu netice elde edilmedikçe milleti manen ve fikren harekete getirmek muhtelif menfi tesirlerin altında istenilmeyen vaziyetlerden kurtarmak mümkün olamaz zannındayız. Bundan dolayıdır ki fikrî, ilmî serbestiye pek büyük ehemmiyet atfetmekteyiz.

Filhakika inhitat ve sukut tarihimizi ve onu intaç eden müteaddit âmilleri tetkik edersek milli dehanın dumura uğramasını fikirler üzerinde icra-yı hükm eyleyen muhtelif tazyiklerin vücuda getirdiği taayyün eder. Halbuki teceddüt, inkılâp aşkıyla yandığımızı hergün tekrar ve temin ederken bu mesud temennilerin mütevakkıf bulunduğu fikirleri tazyikten kurtarmak işine yaklaşanımız yok gibidir. Şurası da muhakaktır ki menbaları muhtelif bulunan o tazyikleri ref'etmek öyle kolay kolay ele geçecek muvaffakiyetlerden değildir. Bunun için çok devamlı, büyük bir azim ve irade ile müterafık bir say, bir mücahede lazımdır. Milletimizin istikbal yolunu kapamak istidadını gösteren bu zulüm, cehl ejderine karşı yürümek gençliğin, inkılâp kelimesini ağıza alanların birinci vazifesi, vazife-i hamiyetidir.

Bu tazyikin validesi üç başlı bir ejder ki başlarından biri idareyi, biri göreneğe merbut efkâr-ı atikayı, diğeri de cehli temsil eder ve üçü de yaşamak, hükmetmek noktasında birleşir. Muhtelif istikametlere müteveccih görünen bu üç baş tarihin her devresinde müttefik ve müttehid kalmıştır. Milletin hayat ve efkârına musallat olan ve zehirler saçan bu ejderi ortadan kaldırmak, ancak üç başını birden düşürmekle mümkündür. Yoksa yalnız muvacehemizde bulunan başa hücum eylemek onu takviyeye hizmet eder. Tarihimize bir nazar atfedersek bunu teyid edecek emsal bulmakta müşkilat çekmeyiz.

Milletin düşünceleri, seciyeleri, üzerinde korkunç tahripler yapan bu âmillerin şekl-i tecellilerini de biraz gözden geçirelim:

Bu memlekette zaman zaman umumi şikayetler, kıyımlar, teceddüd, terakki âmilleri taşıyan feveranlar vukua gelmiştir. Fakat fikir, hak, adl sahasında hiçbir mukabelenin, iknaa aid hiçbir şeyin vücud bulmasına imkan ve zaman bırakılmayarak derhal kuvvetler harekete getirilmiş, iftiralar yapılmış, dinsizlik, vatansızlık, hainlik, mürtecilik damgaları etrafa saçılmış ve nihayet o mübeccel emel sahipleri sevdikleri, saadetleri için çırpındıkları, vatandaşlarının telinleri altında terk-i hayat eylemişler ve binnetice her fiil ve hareket akametle karşılaşmıştır. Bu nevi muamelelerin bundan sonra olsun vücud bulmasına imkân bırakmamak için bütün münevverleri, haklara, fikirlere, kanâatlere hürmet ettirmek hususunda yekdil ve yekvücud görmek emelini tekrar etmekte bir saadet hissediyoruz.

Gönül istiyor ki bizi bağlayan, terakki emellerini söndüren, milletin fikirlerini tazyik altında bulunduran bütün âmillere karşı artık mukavemet olunsun. Fikrinden, kanâatinden dolayı ne kimse hapis ve tazyik edilsin ve ne de küfür ve recme müstahak görülsün... Artık hakikatler olduğu gibi efkâr-ı umumiyeye arz olunsun, şahsi endişeler, zümrevi

(Solda) Sivas mebusu Kara Vasıf (Karakol), Mersin mebusu Salahattin (Köseoğlu) ve kurucu olmayan grup üyesi Lazistan mebusu Ziya Hurşit.

menfaatler sevkiyle eşyanın üzerine bir setre-i siyah çekilerek akı kara göstermek imkânı mündefi olsun.

Bu takdirde her hakikat tecelli edecek ve her fikir harekete gelecek ve işte o zaman Türkiye terakki ve tekâmül emellerinin vücud bulduğunu görecektir. Yoksa her açılan ağıza bir kıta-yı tedib, her düşünen kafaya bir darbe-i tahkir ve tekfir indirilir ve bu suretle düşünmek söylemek hakları inhisara tabî tutulursa husule gelecek netice işte hepimiz için bir inkisar-ı hayalden ibaret olur.

Bu dakikaya itina olunmadığından dolayıdır ki vatanımızda zaman zaman kelimelerin bile manası hususileştirilmiş, değiştirilmiş ve inkılâp, teceddüt fikirleri pek garip ve makûs medlûllere ıtlak olunmuştur. Kabine tebeddüllerine bile inkılâp namı verilmiştir.

Mevki-i iktidardaki eşhasın tebeddülüne kadar inkılâbın manası teşmil edilirse pek tabii olarak eski efkâr ve tesisat yerine yeni düşünceleri, müesseseleri ikame etmek mefhumu zail olur ve yine pek tabii olarak fikirleri, kanâatleri tazyik eden âmiller kuvvet ve vüsat iktisab eyler. Mesele telakkileri zat-ı hakikate takrib etmektedir.

Bu nokta-i nazardan tetkik olunursa milletin fikirleri üzerinde kabul tesirleri yapan tazyik vasıtalarına, menbalarına imkân-ı hayat bırakmak bir emr-i muhâl olabilir. Aksi takdirde muvakkat, şahsi, münferit tedbirlerin fenalıktan başka bir netice vereceğine inanmak pek müşkil olur. İnkılapçılar evvel emirde fikirler üzerindeki maddi manevi tazyikleri bertaraf evlemekle mükelleftir. Yoksa inkılâbı yalnız siyasi manada yapmak, buz üzerine yazı yazmaktan ibaret olabilir. Çünkü istinad edilen efkâr onu taşımaya muktedir değildir.

Tan, Sayı 6, 25 Ocak 1923

Ali Şükrü Bey'in Kaybolması

Hüseyin Avni Bey'in 29 Mart 1923'te TBMM'de yaptığı konuşmadan parçalar

Efendiler; bu şerefli kürsü bugün elîm bir vaziyete sahne oluyor. Bu şerefli milletin mebusları bugün kalpleri kan bağlamış bir zavallı, biçare gibi birbirlerine bakıyorlar. Ey kâbe-i millet! Sana da mı taarruz? Ey ârâ-yı millet! Sana da mı taarruz? Ey milletin mukaddesatı! Sana da mı taarruz? (**Lânet sesleri**) (**Bu millet ölmez, zihniyet ölmez, fikir ölmez sesleri**)

Efendiler; sizden bir istirhamım var. Heyecanımı zaptedemiyorum. Sözümü kesmeyiniz. Biraz beni dinleyiniz. Hepinizin samimiyetinize kaniim. Hepinizin hissiyâtına terüman olacağım. Arkadaşlar; beni serbest bırakınız. Arkadaşlar! Efendiler! Asırlardan beri mahkûmiyetle saltanatların ve onun etrafındaki yaldızlı üniformalı kahrolası haşaratın ve onun esiri olan hainlerin mahvı ve Türk milletinin halâsı için bayrağı çektik. Efendiler! Memleketi düşmanlar istilâ ediyordu, millet katiyen ümidini kırmıyor. Azminde sabitkadem oluyor. İmanından onun halâsını bekliyordu. İşte silah başı denildiği zaman Türk köylüsü bütün mevcudiyetini feda ederek ve eline silahını alarak ırzını, namusunu, hayatını kurtarmakta bir an tereddüt etmedi ve muvaffak da oldu.

Efendiler! Muvaffakiyeti onun hâkimiyetidir. Hâkimiyeti demek, onun reyini memleket dâhilinde serbest istimâl etmesi demektir. Bir millet namusundan bir mebusu koparır. O mebusun ağzı, kalemi o milletin namusudur. Bu namusa tecavüz eden eller kırılsın. (**Kahrolsun sesleri**) Mebus bu milletin ismetidir. Hüseyin Avni murdar bir katra kan değildir. Tecavüz arkadaşlarımıza değil, bir milletin namusunadır. Böyle namussuzlar yaşamamalı, efendiler, kahrolmalı. (**Kahrolsun sesleri**) Yaşamasın, yaşamamalı, kahrolmalı efendiler!

Efendiler; Ali Şükrü Bey iki günden beri kayıptır. Efendiler! Memleketin sahibi, azametli bir tarih sahibi, namusuna hâkim bir milletin mebusu kayboluyor. Hükümet bulamıyor, iki gündür kayıptır bulamıyor. (**Böyle hükümet olmaz. Lânet sesleri**) Efendiler! Allahtan çok isterim ki, memleketin elîm zamanlarında bu hal bir cürmi âdi neticesi zuhur etsin. Evet âdiyen zuhur etsin. Ya siyasi ise efendiler! Ya siyasi ise? Demek ki bu memlekette herhangi bir fikrin serdârı ölecektir. Hiçbir zaman ölmez.

Efendiler! Bu elîm sahney, bu şeni' cinayete içinizde titremeyen bir ferd tasavvur etmem. Öyle bir fert varsa alçaktır, meydana çıksın. (Yoktur sesleri) Yoktur ve olamaz. Bir fikrin timsali, bir grubun mensubu olan bir insanın kendi kanaat-i zatiyesinden, kanaat-i vicdaniyesinden milletin selâmet ve saadeti uğrunda söyliyeceği söz, yazacağı yazı kıymetlidir. Efendiler, bu kalem kırılmaz, bu fikir ölmez. Efendiler! Biz de azmetmişiz. Türk milleti bir sancak çekmiş. Onu namus telakki etmiş ve onun altında kanunlar neşretmiş. Bu kanunun fevkine çıkan alçaklar kahrolsun efendiler. (**Kahrolsun sesleri**) Kendini gayr-i mesul, kanunun fevkında telakki edenler namussuzdur. Kahrolsun bin defa. (**Kahrolsun sesleri**) Onlar ki kendilerini kanunun fevkında telakki ederler, namussuzdur.

(TBMM Zabıt Ceridesi. 1. Dönem, 4. Yasama Yılı, 13. içtima, 1. celse, 29.3.1923, 28. Cilt, s.227)

MÜBADELE DOSYASI

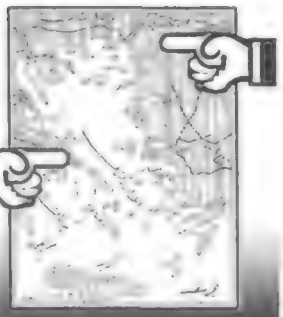

Kurtuluş Savaşı sonrasında Türkiye için önemli sorunlardan biri de nüfustu ve ülkedeki nüfusun azlığı, azınlıklar ve Yunanistan'daki Türk azınlığın durumu Lozan Barış Konferansı sırasında Yunanistan'la bir ahali mübadelesi sözleşmesi yapılmasını zorunlu kılmıştı. Konferans'ta, 30 Ocak 1923'te, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile Yunan Hükümeti arasında "Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesi"ne ilişkin bir sözleşme ve protokol imzalanmıştı (Tam metni için bakınız: Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı*, Tutanaklar, Belgeler, Takım II, Cilt 2, AÜ Yayınları, No: 348, Ankara, 1973, s.89-95). Bu sözleşme ve protokole dayanarak Heyet-i Vekile Türk tarafının Mübadele'yi nasıl uygulayacağına ilişkin bir talimatname yayımlar. Bu sırada sözleşme gereği kurulan karma mübadele komisyonu Ekim 1923'te çalışmalarına başlar. Bir yıl boyunca, önemli bir engelle karşılaşmadan, bir kısım Rum ve Türk ahalinin mübadelesi sağlanmış olur. Bununla birlikte kısa bir süre sonra mübadelenin yaratmış olduğu toplumsal sorunlar ve anlaşmanın -mübadelenin İstanbul'da oturan Rumları ve Batı Trakya Müslümanlarını kapsamayacağı hakkındaki- ikinci maddesinin uygulanmasından çıkan uyuşmazlıklar iki devlet arasında savaş tehlikesi doğuracak boyuta ulaşır. Daha sonra Patriklik sorununun çözümlenmesi üzerine 1 Aralık1926'da Atina'da yapılan anlaşmayla siyasal çözüme ulaşıldı. Buna karşın 1930 yılına kadar sürtüşmeler ve anlaşmazlıklar sürdü. 10 Haziran 1930'da Ankara'da mübadeleden doğan anlaşmazlıklara son veren ve karşılıklı uyuşmazlıkları bütünüyle gideren bir anlaşma yapıldı. Bundan sonra da Venizelos'un Türkiye'yi ziyareti sırasında 30 Ekim 1930'da üç belgeyle Türk Yunan anlaşmazlığı -Kıbrıs sorununa dek- kesin olarak sonuçlandırmış oluyordu.

Tarih ve Toplum Mübadele'nin gelişimini ve sorunlarını *Vatan* gazetesinden yapılan bir haber ve makaleler seçmesiyle izlemeye başlıyor.

AHALİ MÜBADELESİ' HAKKINDA TALİMATNAME

Ahali ve emvâl-i mübâdelesi hakkında Lozan'da Yunanistan ile akd edilen mukavelenâmenin suret-i tatbikiyesine dair heyet-i vekile tarafından bir talimatnâme tanzim edildiğini yazmıştık. Mübâdelenin başlamak üzere olduğu bir sırada büyük bir ehemmiyet kesb eden bu talimatnâmeyi aynen neşrediyoruz:

1- 1 Mayıs 39 tarihinden başlayacak olan mübâdele-i ahali ve emvâl hakkında Lozan'da akdolunan 30 Kânunusâni 1923 tarihli mukavele mucibince:

Evvelâ: Muâmelât-ı umumiyeyi tanzim ve mübâdeleyi kuvveden fiile çıkaracak esâsâtı tesbit ve ihtilâfâtı hall ü fasl eyleyecek bir muhtelit komisyon teşekkül edecektir.

Sâniyen: İşbu komisyonun mukarrerâtını tatbik ve icrâ ve mübâdeleye tâbi tutulacak ahalinin muâmelât ve müracaatını teshil etmek üzere muhtelit komisyonun göstereceği adedde tâli komisyonlar teşkil olunacaktır.

2-Mukavelenâmeye tevfikan Harb-i Umûmî'ye iştirâk etmeyen devletler teb'asından ayrılacak üç azadan birinin taht-ı riyâsetinde teşekkül edecek olan muhtelit komisyonda dört Türk aza bulunacaktır. İşbu azanın biri sıhhiye ve muâvenet-i içtimaiye, ikincisi dahiliye, üçüncüsü evkaf, dördüncüsü maliye vekâletlerince intihâb ve refakatlerine adliye ve iktisad vekâletlerinden birer müşâvir tayin olunacaktır.

3-Tâli komisyonlar muhtelit komisyonunca ittihaz olunacak mukarrerât dairesinde asıl mübâdeleyi icrâ ve ihtilâfâtı mahallen hall ü tesviye edeceğine ve bu komisyonlarda bir Türk ve bir Yunanlı aza bulunacağına nazaran işbu komisyonların Türk azaları âdiyeti hasebiyle sıhhiye ve muâvenet-i içtimâiye vekâletince tayin edilecektir.

4-Muhtelit komisyonda dört Türk, dört Yunanlı azadan başka Harb-i Umûmî'ye iştirâk etmeyen devletler teb'asından müntehab üç aza bulunacağına ve tarafeynce kat'iyü'l-icrâ olacak mukarrerât dahi ekseriyet-i ârâ ile ittihaz edilecceğine ve onbir reyin ancak dördü Türk bulunduğuna nazaran Türk aza bu kabil muâmelâta vukufu olanlardan intihâb olunacak ve tanzim-i mesâi ve tevhid-i fikr ü mütalaa nokta-i nazarından dört Türk azanın biri reis olarak tayin edilecektir. Reis muhtelit komisyonun heyet-i umumiyesine sevk veya işbu heyette mevki-i münakaşa ve müzâkereye vaz' olunacak mesâili evvel-i emrde kendi Türk refikleriyle muzakere ve tesbit eylevecektir. İşbu komisyonun refakatine lüzumu olan müşâvirler terfik ve tayin edilecektir.

5-Muhtelit komisyona arz olunacak teklifâtı ihzar ve mukarrerâtı tesbit ve vekâletlere takdim olunacak nüshaları teksir ve mazbataları kayd ve muhafaza etmek üzere sıhhiye vekâletince lüzum ve ihtiyaç nisbetinde bir heyet-i kalemiye ve hesabiye tayin olunacaktır.

6-Gerek muhtelit ve gerek tâli komisyonlarla bunların istihdâm edeceği memurların ücûrâtından başka masarif-i saire Lozan mukavelenâmesi mucibince nisbet dairesinde sıhhiye vekâletince bu işe mahsus fasldan tediye edilecektir.

7-Muhtelit komisyonla tâli komisyonların ve bunların istihdam edeceği memurlarla muhâcir nakliyâtının istilzâm edeceği masarif nisbeti yine muhtelit komisyonca tayin edildikten sonra Türk ve Yunan hükümetlerince tesviye olunacağına göre mebâliğ-i mukteziyenin ahz u sarfı ve derece-i sarfiyâtını mübeyyin defâtirin ihzarı hesap memurunun cümle-i vezâifinden olacak ve Türk azaları reisinin tahriri itası olmaksızın hiçbir tarafa sarfiyât icra kılınamayacaktır.

8-Mübâdele esasının kabulünde Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti ancak Yunanistan'daki Türkleri tazyikten kurtarmak ve memleketimizde nüfusu teksir eylemek nukat-ı nazarını istihdâf eylediği cihetle diğer bir devlet tebası olmak şerâitini haiz bulunanlar Lozan mukavelenâmesine istinâden Yunanistan'dan çıkarılmak istenildiği takdirde bunların ırkan mensup bulundukları hükümet toprağına sevkleri hususu muhtelit komisyon nezdinde müdafaa olunacak ve Türkiye'ye gönderilmeyecektir.

9-Sıhhiye vekâletine merbût olmak ve icâb-ı maslahata göre ait olduğu tâli komisyon veyahut doğrudan doğruya muhtelit komisyonun emrinde bulunmak üzere Yunanistan ihraç kapılarından lüzumu kadar memur-ı mahsus bulundurulacaktır. İşbu memurlar şekl-i tayinine göre nakl ü iâşe umûrunu takib ve hususat-ı âtiyeyi ifa ve âtideki onbirinci maddenin fıkra-i sâniyesindeki vezâifi ifa ile de tavzif edilebilecektir.

10-Yunanistan iskelelerinden Türkiye hududlarına gönderilecek muhâcirîn-i İslâmiye memleket-i asliyeleri itibariyle Türkiye'nin hangi iskân mıntıkalarına müretteb iseler oralara doğrudan doğruya sevk olunabilmeleri için mezkûr mıntıkaların iskelelerine ihraç edileceklerdir.

11-Muhâcirînin çıkarılacakları iskelelerde bunların muamele-i kabuliye ve sevkiyeleriyle meşgul olmak üzere en büyük mülkiye memurunun riyâseti altında askerî kumandanı ve-

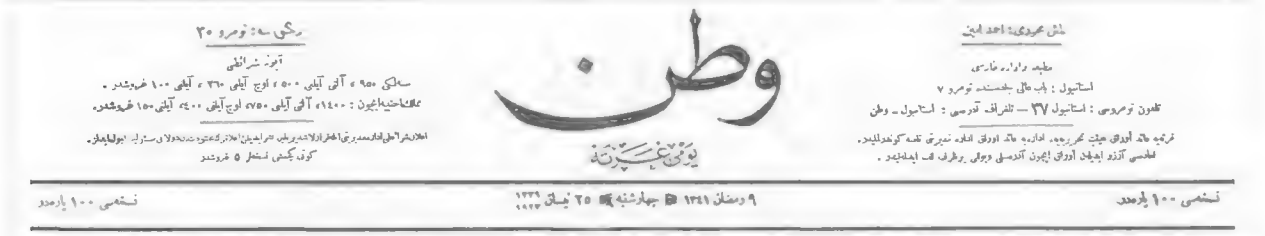

Ahmet Emin Bey'in (Yalman) Malta'dan döndükten sonra 26 Mart 1923'te çıkarmaya başladığı Vatan *Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki muhalefetinden dolayı 1925'te Takrir-i Sükûn Kanunu gereğince kapatıldı. İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanan Ahmet Emin daha sonra 19 Ağustos 1940'ta* Vatan'ı *yeniden yayınladı. Önce DP'yi destekleyen, sonra muhalefet eden Yalman, 1961'de gazeteden ayrıldı.* Vatan, *1977'de tekrar çıktı ve 1978'de kapandı.*

ya tevkil edeceği bir zat, en büyük mal memuru, sıhhiye ve muâvenet-i içtimâiye müdürü veya hükümet tabibi ve iktisad vekâletinin en büyük memurlarından mürekkeb olmak üzere birer komisyon teşkil olunacaktır. İşbu komisyonlar refakatlerine vazifelerinin istilzâm ettiği kadar memur nasb ve tayin edecektir.

İşbu komisyon gelecek ahalinin hüviyet evrakını tedkik ile içlerinde anarşist, cani, casus bulunanları ve harekât-ı milliyede Yunanilerle müştereken mücadele edip bilahare Yunanistan'a firar eylemiş veya hususat-ı askeriyeleri ilişikli bulunmuş olanları, muhâcirîn-i mevrûde arasında emrâz-ı sâriyeye mübtelâ bulunanları tefrik ederek kabullerinde mahzur görülmeyenlerin hemen icrâyı kaydları ile mahall-i müretteblerine göre vesikalarını ita eyliyecektir. Kabullerinde esbâb-ı ânifeye mebni mahzur görülenlerin hudud haricine çıkarılmaları esbâbı istikmâl olunacaktır.

12-Kabullerine karar verilen muhâcirînin mahall-i müretteblerine sevkleri ve iâşe ve iskânları muhâcirîn ve mültecilerin tarz-ı idare ve sevkleri hakkındaki 5 Haziran 337 tarihli nizâmnâme mucibince müteşekkil mahalleri muhacir ve mülteci komisyonları marifetiyle icra olunacaktır. İşbu komisyonlar refakatine dahi mübâdele emr-i mühimminin ve gelecek muhâcirîn adedinin istilzâm ettiği nisbette memurlar mezkûr komisyonlarca tayin edilecektir.

13-Muhâcirînin çıkarılacakları iskelelerde lâzım gelen tedâbir-i sıhhiye ve tahaffuziye şimdiden ittihaz olunacaktır.

14-İşbu nizâmnâmeye rabt olunacak cedâvilde muharrer görüleceği vechile her mahalle kabiliyet-i istiâbiyesi nisbetinde muhâcir sevk olunacak ve komisyon o mahallerin en büyük mülkiye memurlarına ve sıhhiye müdiriyetlerine telgrafla malumat verecektir.

15-Turuk-ı sevkıyenin tayin ve tercihi, sarfiyât, mevsim, muhâcirlerin ahvâl-i sıhhiyeleri, menzil tesisâtı, aksar-ı turuk nukat-ı esasiyesi nazar-ı dikkate alınmak şartıyla her iskelede bulunacak muhacir ve mülteci komisyonlarının takdirine terk olunmuştur. Şu kadar var ki ihtiyar olunacak turuk-ı sevkiyeye göre yollarda muhtaç olan muhâcirlerin iâşelerinin temini ve menzillere göre tedabir-i sıhhiye ittihazı mezkûr komisyonların vazife ve mesuliyetleri cümlesindendir.

16-Muhâcirîn-i vâride meyânında başka bir devlet teb'asından olduğu halde Türkiye'de tavattun etmeleri tecviz edilemeyenler ırkan ve hissen merbut bulundukları memleketine iâde edileceklerdir. Derhal iâdelerine imkân bulunamadığı takdirde bunlar sıhhiye ve muâvenet-i içtimâiye vekâletince menâtık-ı muayyenede ol bâbdaki talimâtnâmenin madde–i mahsusasına tevfikan müteferrik surette iskâna tâbi' tutulacaklardır.

18-Gayr-i Türk olanlar hükümetin irâe edeceği menâtıkta iskânı kabule mecbur olup imza etmeyenler hudûddan ihraç olunacaklardır.

19-Muhtaç muhâcirlerden hükümetin kabul ettiği menâtıka gitmeyenler veya ellerindeki vesikalarda muayyen mahaller hilâfına gidenler hakk-ı muhâceretlerinden sakıt olacaklardır.

20-Muhâcir ve mülteci komisyonlarının verdiği vesikalarda irâe edilen mahallerin gayriye gitmek isteyenler muhâcirlerin seyr ü hareketine mümânaat etmeyen muâvenet-i içtimâiye ve zabıta memurları mesul tutulacaklardır.

21-İşbu talimâtnâmenin icrâ-yı ahkâmı bilumum memurîn-i mülkiye ve askeriyece mecburî olup aksini iltizâm edenler hakkında tutulacak zabıt varakaları mensup oldukları vekâletlere takdim olunduktan sonra haklarında takibat-ı kanuniye icrâ edilecektir.

22-Rüesâ-yı memurîn-i mülkiye ve sıhhiye ve muâvenet-i içtimaiye müdirleri kendi hududlarına girecek muhâcir kafilelerinin sevk, iâşe, hususat-ı sıhhiye ve iskânlarından mesul olduğu cihetle müvâredât başlar

Makedonyalılar Cemiyeti İdare Heyeti'nden bir grup.
Mübadele sırasında konuyla ilgili kurulan ilk dernek Makedonyalılar Cemiyeti idi. Dönemin Sağlık Bakanlığı bu dernekten gelecek muhacirlerin nerelere ve nasıl yerleştirilmesinin gerektiğine dair mütaalasını sormuştu. Makedonyalılar Cemiyeti konuyla ilgili geniş bir açıklama yapmıştır.

başlamaz turuk-ı muvâsala hakkında daimi tedkikat ve emvâl-i metrûkeden olup muhâcir iskân olunacak mesâkin hakkında da mütemâdi takayyüdâtta bulunacak ve işbu mebâniden başka ihtiyac-ı fevkalâde halinde muvakkat iskân için kendi dâire-i memuriyetlerinde bulunan mebâni ve mesâkin hakkında şimdiden malumat cem' edeceklerdir.

23-Gideceği mahallini mübeyyin vesikayı hamil olmayan muhâcirler merkez misafirhânelerinde alıkonulup keyfiyet işbu muhâcir hangi kabul kapısından geçmiş ise oradaki komisyondan istizah olunacaktır. Alınacak cevap talimatname ahkâmına muvâfık ise o muhâcir derhâl münasip bir mahalde iskân edilecektir.

24-Hükümetçe naklolunacak muhâcir eşyasından beş nüfusa kadar aileler için 250 kilo, beş nüfustan fazla olanlar için 500 kilo ve mücerred nüfus için 100 kiloya kadar olanlarının nakliye ücretini hükümet ve üst tarafı ashâbına ait olacaktır. Bu hususta askeri ve mümkün olan bilcümle vesait-i nakliyeden istifade edilecektir.

25-Gelen ahali dağlık veya münhat veya sevâhil ahalisinden olmalarına göre müşâbih araziye iskân olunacak, çiftçi, bağcı, tütüncü, sanatkâr gibi evsaflarına nazaran da mahall-i iskânda tetabuk ve muvâfakat aranacaktır. Yunanistan'dan mübâdeleten vürûd edecek ahalinin bir an evvel memleketimizde müstahsil haline geçmesi müstelzim olmakla ekseriyet-i azîmesinin köylerde iskânlarına itina edilecek ve şehirlerde icap ederse bu hususta tedâbir ittihaz kılınacaktır.

26-Mübâdele suretiyle gelecek muhâcir emvâl-i metrûkede iskân olunacaklardır.

27-Muhâcirler evvel-i emrde nizâmât-ı mevcûdeye tevfikan âdiyen iskân muâmelesine tâbi tutulacaklardır. Emr-i mübâdele dolayısıyla kendilerine müstehak oldukları emvâl veya nukud itası iskân muâmelesinin hitamını müteâkip ita edilecektir. Ancak bu hususta hîn-i iskânda dahi teshilât-ı mümkine icrâ ve muâmelât süratle ifa ve itmam edilecektir.

2-İşbu muhâcirînden muhtaç olanlarına ol bâbdaki nizâmâta tevfikan muâvenet-i içtimaiye vekâletinin bu emre muhassas bütçesinden lazım gelen muâvenet yapılmakla beraber ziraat bankalarınca kefâlet-i müteselsile suretiyle alelumum muhâcirlere ikrazatta bulunularak mesâi-i dâimiyeleriyle temin-i maişet ve idare etmeleri ve müstahsil haline getirilmeleri esbâbı istikmâl olunacaktır.

29-Hangi ırk ve milliyete mensup olursa olsun lisan ve âdâtın tehalüfü medeni ve içtimâî terakkiyâtın en metin mânii bulunduğu dâima nazarı dikkatte bulundurularak herhangi bir Türk kasaba veya köyünde lisan ve âdâtı başka diğer bir ırka mensup muhâcirînin miktarı yüzde yirmiyi asla tecâvüz etmeyecektir.

30-Yunanistan'dan mübâdeleye tâbi tutulacak ahalinin mikdarı suret-i katiyede muayyen değilse de en kavi bir ihtimal ile mübâdeleleri mutasavver olanların maskatlarının şerâit-i coğrafiye ve iktisadiyesi ve kendilerinin sanat ve ırkları itibarıyla memleket dahilinde tevzi edilmeleri iktiza eden menâtık işbu talimatnameye merbut 2 numaralı cedvelde gösterilmiştir.

31-Ahalinin sevk, iskân, iâşe hususlarında elyevm müteâmil ve mamulünbih olan nizamat ve tebligat-ı kemâfi's-sabık câridir.

17 Temmuz 339

İcra Vekilleri heyet reisi Hüseyin Rauf, Şeriye Vekili Musa Kâzım, Müdafaa-i Milliye Vekili Kâzım, Adliye Vekili Rıfat, Dahiliye Vekili Ali Fethi, Hariciye Vekâleti Vekili Hüseyin Rauf, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti Vekili Hüseyin Rauf, Sıhhiye ve Muâvenet-i İçtimâiye Vekâleti Vekili Doktor Tevfik Rüştü, İktisat Vekili Mahmut Esat, Nafıa Vekili Feyzi, Maarif Vekili İsmail Safa, Maliye Vekili Hasan Fehmi, Türkiye büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal.

Vatan, 1 Ağustos 1923

EKALLİYETLERİN MÜBADELESİ

Makedonya Komitesi Bu Hususta Bazı Esaslar Teklif Etmiştir

Yakında Türkiye ile Yunanistan arasında ekalliyetlerin mübâdelesine başlanacaktır. Bu hususta Lozan'da cereyan eden müzâkerât neticesinde akdedilmiş olan mukavelenâme mucibince Yunanistan'da bulunan bilcümle Türk ve Müslümanlar ile Anadolu Rumları emlâk ve arâzileriyle birlikte mübâdele edilecektir.

Bu hususta hükümetçe bazı istihzarât icrâ edilmiş ve Yunanistan'dan Türkiye'ye gelecek olan Müslümanların suret-i iskânı için yapılmış olan lâyiha-i kanuniye heyet-i vükelâca tasdik edilmiştir.

Birkaç gün evvel Sıhhiye Vekâleti'nden, Makedonya Komitesine gelen bir mektupta mübâdele edilecek Müslümanlar suret-i iskânları hakkında komitenin mütalaası sorulmuştur. Makedonya Cemiyeti, Sıhhiye Vekâleti'ne verdiği cevapta mübâdele esnâsında nazar-ı dikkate alınmak üzere şu esasları teklif etmiştir:

1- Makedonya'dan gelecek muhâcirlerin ilk gelecekleri limanlarda fazla müddet beklememeleri için iskân edilecek mıntıkaların iklim itibariyle taksim edilerek hemen sevkleri.

2- Muhâcirlere âlât ve edevât-ı zirâiye ve hayvanât tedârik etmek üzere birer mikdar avans verilmesi ve bu mesele ile meşgul olmak üzere hükümetçe onmilyon liralık bir kredi açılması veya bir iskân bankası tesisi.

3- Muhâcirlere ait olması lazım gelen emvâl-i metrûkenin yabancı ellere geçmemesi için şimdiden tedâbir-i lâzime ittihâz edilmesi.

4- İskân mıntıkalarında, mümkün olduğu takdirde bir kaza halkının bir arada iskân edilmesinin temini.

Mübâdele hakkında Lozan'da akd olunan mukavelenâmede mübâdelenin hilâl ve salîb-i ahmer cemiyetlerinin muâvenetiyle icrâ edileceği musarrah bulunduğundan hilâl-i merkez-i umûmîsi hilâl-i ahmere terettüb edecek vazife hakkında hükümetten istizahta bulunmaya karar vermiştir. Çarşamba günü içtimâ edecek olan merkez–i umûmî bu mesele hakkında müzâkerâtta bulunacaktır. Herhalde hilâl-i ahmerin bu hususta azami muâvenette bulunacağını ümid ederiz.

Yunanistan hükümeti de mübâdele hakkında istihzarâtta bulunmaktadır. Mübâdeleye tahsis edilmek üzere ahîren altı milyon ingiliz altınlık istikraz akdolunmuştur. Bu istikraz Yunanistan'dan hicret edecek olan Müslümân emlâk ve arazisinin istimlâkine tahsis olunmuştur. Bugünlerde Atina'da teşekkül etmiş olan bir komisyon Selanik'e gelerek Müslümanların hareketi hakkında istihzaratta bulunacaktır.

Vatan, 30 Temmuz 1923

GELECEK MUHACİRLERİ İSKÂN İÇİN HAZIRLIKLAR

Ankara'dan gelen haberler, hükümetin mübadele meselesini büyük bir ciddiyetle telakki ettiğini elden geldiği kadar vâsi' teşkilâtla işe girişmeye hazırlandığını göstermektedir. Mübadele işiyle yakından alakadar ve mahalli ahvale vakıf zevâttan terekküb eden Makedonyalılar Cemiyeti de dün matbûat mümessillerinin iştirâki ve Sıhhiye ve Muâvenet-i İçtimâiye Müdürü Sadreddin Celal Bey'in huzuruyla bir içtima akd ederek ne gibi istikametlerde faaliyetlerde bulunmak icâb edeceğini araştırmıştır. Cemiyetin nokta-i nazarı büyük bir hüsn-i niyetle bu işe sarılmış olan hükümeti amelî cihetler hakkında tenvire ve efkâr-ı umumiyeyi mübadelenin muhtelif safhalarıyla alakadar etmeye çalışmaktan ibarettir. Muslihiddin Adil Bey tarafından verilen izahat üzerine başlayan münakaşa esnasında Subhi Nuri Bey ile müstacel ve can alacak noktaya temas etmiş, mübadele meselesinin binnisbe bir istikbal meselesi olduğunu, herşeyden evvel Makedonya Türklerinin canını ve malını Yunan tecavüzlerine karşı muhafaza etmek lazım geleceğini anlatmıştır. Filhakika mübadele mukavelesinin 16. maddesi, mübadele zamanına kadar Türklerin hukuk-ı tasarrufiyesine riayet etmeyi amir olduğu halde Türklerin emval-i menkûlesi ellerinden almakta, mülklerinde icar-ı tahsil etmeleri men' olunmakta, hepsi tecavüz ve hakaretlere maruz bırakılmaktadır. Cemiyet, bu vaziyete nihayet verilmesinin temini için hükümetin ve milletin kemâl-i ehemmiyetle nazar-ı dikkatini celb etmeye karar vermiştir.

Vatan, 3 Ağustos 1923

KİTABİYAT

Trabzon Vilayeti Salnameleri Yeniden Yayımlanırken

MEHMET BİLGİN

Bizde salnameler ilk defa Tanzimat döneminde Sadrazam Mustafa Reşit Paşa'nın isteği üzerine tarihçi Hayrullah Efendi ve Ahmet Cevdet Paşa'nın yardımcıları ile Ahmet Vefik Paşa tarafından hazırlanmış ve 1847 (1263 Hicri) yılından itibaren *Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye* adıyla yayımlanmaya başlamıştır.[1] Reşit Paşa Batı'da örneklerini gördüğü sâlnâmelerin yayımlanmasını isterken, çok geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'nin yazışma ve diğer idarî işlerinde büyük kolaylık sağlayacağını düşünüyordu.

Devlet sâlnâmelerinde, merkez ve taşradaki idareci ve memurların isim, rütbe ve makamlarını içeren listelerin yanısıra Avrupa devletlerinin yönetim şekilleri, idarecileri ve bu devletlerin Osmanlı ülkesindeki Konsolosları hakkında bilgiler de bulunmaktaydı.

Takvim, önemli günler cetveli, yabancı para birimleri ve Osmanlı Lirası karşısındaki değerleri, posta ve vapur tarifeleri gibi pratik yararı olan birçok bilginin de yer aldığı devlet sâlnameleri devlet eli ile yayımlandığı için en uzun süreli ve düzenli yayımlanan sâlnâmeler olmuştur.

Kapsamları her sayıda genişletilerek sürdürülen ve 68 numaralı sonuncusu 1918 (1333 Rumi) yılında yayımlanan *Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye*'ler bize yayımlandıkları süre içinde Osmanlı Devleti'nin idarî yapısında ve idarecilerindeki değişiklikler konusunda önemli bilgiler sağlar.

Üç kıtaya yayılmış ve bugün topraklar, üzerinde 20'den fazla devletin var olduğu Osmanlı Devleti Coğrafyası hakkında genel bilgiler veren devlet salnâmelerinin faydaları görüldükten sonra Askeri, Nezaret ve Vilayet salnâmeleri de yayımlanmaya başlanmıştır.

İlki 1866 (1283 Hicri) yılında Bosna'da[2] yayımlanmaya başlayan vilâyet sâlnâmelerinin sonuncusu da 1918 (1334 Rumi) yılında Bolu Vilâyeti'nde olmak üzere bu süre içinde toplam 40 vilayette 527 adet sâlnâme yayımlanmıştır.[3] Devlet sâlnâmelerinin yayımlanmasından 20 yıl sonra vilâyetlerde sâlnâme yayımlanmaya başlaması 1864 tarihinde çıkartılan İdare-i Umumiye-i Vilâyet Kanunu'na göre vilâyetlerde matbaa kurulmaya başlaması ile doğrudan ilgilidir.

Devlet sâlnâmelerinin içerdiği genel bilgilere ilave olarak vilâyet sâlnâmelerinde vilâyetlerin idarî, ekonomik, ticarî ve coğrafî durumları ile nüfus yapısı hakkında özel bilgiler ve resmî istatistikler yayımlanmıştır.

Yayınlandıkları dönemin yakın tanıkları olan vilâyet sâlnâmelerinin bazılarında vilayetin tarihi ve kültür hayatı ile ilgili bilgiler de yer almaktadır. Bunları izleyerek vilayetlerin idarî, sosyal ve ekonomik durumu, bu süre içinde geçirdikleri değişiklik ve gelişmeler konusunda ayrıntılı bilgiler elde etmek de mümkündür.

Osmanlı Devleti'nin en eski ve en büyük vilâyetlerinden biri olan Trabzon Vilâyeti de ilk sâlnâmesini 1865 (1282 Hicri) yılında Ortahisar semtinde Vilâyet Matbaası kurulmasından sonra, hükümetçe gönderilen devlet sâlnâmeleri örnek alınarak, Vilayet Mektupcusu gözetiminde hazırlanmış ve 1869 (1286 Hicri) yılında taşbaskı olarak yayımlanmıştır.

İlk sayısı 109 sayfa olarak yayımlanan Trabzon sâlnâmesi ileriki sayılarında içeriğini zenginleştirerek gelişmiş

1 Hasan Duman, **Osmanlı Yıllıkları (Sâlnâmeler ve Nevsaller). Bibliyografya ve Bazı İstanbul Kütüphanelerine Göre Bir Katalog Denemesi**, İslam Tarih, Sanat ve Kültürü Araştırma Merkezi (IRCICA) Yayınları, İstanbul, 1982, s. 18.

2 **Age.**, s. 19. Bazı kaynaklarda yayımlanan ilk vilâyet sâlnâmesinin Trabzon'a ait olduğu belirtilmişse de bu doğru değildir.

3 **Age.**, s. 17.

ve 1904 (1322 Hicri) yılında 22. defa yayımlanan son[4] sayısında vilâyetin tarihî, coğrafî durumu ile bağlı sancak, kaza ve nahiyelerle ilgili oldukça tafsilatlı bilgiler vererek 554 sayfalık bir hacme ulaşmıştır.

Bugünkü idarî bölünmeye göre batıda Bafra ilçesinden doğuda Gürcistan sınırları içinde kalmış Batum'a kadar olan bir bölgeye yayılmış bulunan Trabzon Vilâyeti için yayımlanan sâlnâmeler geçen asrın son çeyreği ile asrımızın ilk yılları için bölge hakkında çok değerli bilgiler içeren belgeler durumundadır.

Vilâyet sâlnâmelerinin, içerdikleri onca değerli bilgiye rağmen günümüzde Türk araştırmacıları tarafından yaygın olarak kullanıldığını söyleyemeyiz. Bunun en önemli nedenlerinden biri hiç şüphesiz alfabe değişikliğidir. Bin yıllık kültürümüzün kaydedildiği Arap alfabesinin değiştirilmesinden sonra Osmanlıca'nın öğretilmesine karşı izah edilemeyen bir kampanyanın sürdürülmesi, hiç şüphesiz bu kaynaklardan yararlanabilecek araştırmacı sayısının oldukça az olmasının nedenlerinden birisidir.

Sâlnâmelerden yararlanılmasını kısıtlayan bir diğer neden de bunların toplu koleksiyonlarının hiçbir yerde mevcut olmamasıdır. Değişik şehir ve kütüphanelere dağılmış olan koleksiyonlara ulaşmakta karşılaşılan güçlükler de araştırmacıların önündeki engellerden bir diğeridir.

Bu iki önemli nedene sâlnâmeler hakkında araştırma ve tanıtıcı yayınların azlığını ve yetersizliğini de eklersek pek de haksızlık yapmış olmayız. Basın tarihi ile ilgili eserlerde bile sâlnâmelere yeterince yer verilmemesi ve onları tanıtıcı yayınların azlığı, araştırmacılar tarafından tanınmasını ve ulaşılarak yararlanılmasını olumsuz yönde etkilemiştir. Nitekim Hasan Duman tarafından hazırlanan ve İslam Konferansı tarafından 1982 yılında yayımlanan *Osmanlı Yıllıkları (Sâlnâmeler ve Nevsâller). Bibliyografya ve Bazı İstanbul Kütüphanelerine Göre Bir Katalog Denemesi* adlı eserin yayımlanmasından sonra Trabzon Belediye Tarihi'nin yazılması için oluşturulan komisyon tarafından Trabzon Vilayetinin yayımladığı 22 adet sâlnâmenin fotokopileri temin edilerek Trabzon'a getirilmiş ve tarih yazımında kaynak olarak kullanılmıştır. Bunu *Trabzon 88-89 Kültür ve Sanat Yıllığı*'nda Subutay Hikmet Karahasanoğlu tarafından hazırlanan ve 22 Trabzon Sâlnâmesi'ni tanıtan ve bunların bibliyografik künyelerinin ve içindekilerin verildiği yazı[5] izlemiştir.

Son olarak Ankara'da bulunan Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı 22 cilt 5754 sayfa olarak yayımlanmış bulunan Trabzon Vilâyeti Sâlnâmelerini Osmanlıca orijinalleri ile birlikte metinleri yeni alfabeye çevirerek yayımlamaya karar vermiştir. Bu dev projenin ilk adımı olarak da 1869 (1286 Hicri) yılında 1. defa[6] ve 1870 (1287 Hicri) yılında 2. defa[7] yayınlanmış bulunan *Sâlnâme-i Vilâyet-i Trabzon*'ları arka arkaya yayımlamıştır.

Vakıf Başkanı Sayın Mevlüt Hamzaoğlu, 1. cildin başında yer alan sunuş yazısında heyecan uyandıran bu dev projenin tamamlanabilmesi için bölge halkı ve Kültür Bakanlığı'nın ilgi ve katkılarına ihtiyaç duyulduğunu belirtmektedir. Umarız ki bu çağrı muhatabının dikkatini çeker ve ilk defa bir vilâyete ait sâlnâmelerin tamamını yayımlamayı hedefleyen proje sonuca ulaşır.

Projenin ağır yükünü yani Osmanlıca metinleri yeni alfabeye aktarma işini tarih ve dil araştırmacısı, çevirmen Kudret Emiroğlu omuzlamış. Batı'da buna benzer bir yayın, arkasına ülkenin dev araştırma kütüphanelerini ve hepsi kendi sahasında uzman isimlerden oluşan geniş bir danışma kurulunu almış ve yeterli maddî kaynağı temin etmiş olarak işe başlar. Vakıf ve Emiroğlu böyle zor bir görevi üstlenirken, bir dönemin birinci elden tanığı olan sâlnâmelerin yayımlanması ile Orta ve Doğu Karadeniz bölgelerinin tarihi için önemli bir kaynağı tüm araştırmacıların hizmetine sunacak olmanın heyecanından öteye bir imkâna sahip olmadığı şüphesiz. Nitekim sâlnâmelerin orijinalleri bile fotokopilerinden alınan filmlerle basılmış.

Trabzon Vilâyeti Sâlnâmelerinin ilk cildinin başlangıcında Mevlüt Hamzaoğlu'nun Sunuş ve Emiroğlu'nun Önsöz'ünden sonra sâlnâmenin orijinal kapağı yer almış. Yayında sol tarafta salnamenin orijinal sayfaları yer alırken sağ tarafta yeni alfabeye aktarılmış metinler orijinal salnamedeki düzende verilmiş.

---

4 Trabzon Vilâyeti'nde Cumhuriyet döneminde de yıllıklar yayımlanmıştır. Bunlardan Trabzon İl Yıllığı (1967) ve Cumhuriyetin 50. yılında Trabzon (1973) yıllıkları Trabzon Valiliği tarafından, **Trabzon / 89** Kuzey Gazetecilik ve Matbaacılık tarafından; **Trabzon '91** ise Oskar Kitabevi tarafından yayımlanmıştır. Bunlara ilave olarak İstanbul'da bulunan Trabzon lular Kültür ve Yardımlaşma Derneği **Trabzon '87 Kültür ve Sanat Yıllığı ve Trabzon '88-89 Kültür ve Sanat Yıllığı** adı ile iki yıllık; Ankara'da bulunan Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı da **Trabzon (1987, 1988, 1989, 1990, 1991 ve 1992)** olmak üzere altı adet yıllık yayımlamıştır. Trabzon'da vilâyetin yanısıra bazı ilçeler için de, Cumhuriyetin 60. yılında Yomra (1983) yıllığı ve **Maçka 86** yıllığı kaymakamlıklar tarafından yayınlanmıştır.

5 Subutay Hikmet Karahasanoğlu, "Trabzon Salnamaleri", **Trabzon '88-89 Kültür ve Sanat Yıllığı**, İstanbul 1989, s. 225-249.
Trabzon sâlnâmeleri ile ilgili olarak ayrıca şu yazılara da bakılabilir: Selim Nüzhet Gerçek, "Vilâyet ve Nezaret Sâlnâmeleri", **Kitap Belleten** 1.25 (1.7.1963), s. 7-9 ve Hasan Refik Ertuğ, "Batı Trakya'da Okullar ve Cami.er Kundaklanırken: Yüz altı Yıl Onceki Trabzon Vilâyeti Yıllığı", **Hayat Tarih Mecmuası**, C. 2, Sayı 12 (1.12.1976), s. 71-74.

6 Kudret Emiroğlu (haz.), **Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi / 1869**, Cilt 1, Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı, Ankara, 1993.

7 Kudret Emiroğlu (haz.), **Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi / 1870**, Cilt 2, Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı, Ankara, 1993.

Sâlnâmenin ilk sayfasında yer alan fihristten sonra Hicri 1286 (13 Nisan 1869 Salı - 2 Nisan 1870 Cumartesi) yılına ait bir takvim bulunmaktadır. Yıl içinde önemli günlerin de belirtildiği takvimden sonra Hicretten önce ve sonraki yıllarda cereyan etmiş meşhur olayların sıralandığı bir liste, Osmanlı padişahlarının tahta çıkış, doğum, ölüm tarihleri ile birlikte saltanat sürelerini açıklayan bir cetvel, vilâyetin idarecilerinin isim, görev ve rütbeleri, Vilâyet İdare Meclisi, Temyiz Divanı üyeleri ile bazı memurların isimleri, görevleri ve rütbelerini belirten listeler; yabancı devletlerin Trabzon'da bulunan konsoloslarının isimleri; gayrimüslim azınlıkların ruhanî reisleri, Erzurum yolu memurları; Trabzon vilâyetine bağlı Trabzon, Canik, Lazistan ve Gümüşhane sancakları; bağlı kaza ve nahiyelerin idarecileri, memurları, Evkaf müdürleri, arazi katipleri, telgraf, rüsûmât memurları, ticaret mahkemesi üyeleri; sancakların Müslüman ve gayrı müslim erkek nüfus ve hane sayıları, bağlı köylerin sayılarını gösteren listeler, telgraf ücretleri; ilkokul ve rüştiyelerdeki öğretmenlerin sayısını gösteren cetveller; kaza ve nahiye merkezlerinin vilâyet merkezine uzaklığı; vilâyet merkezine gelip giden vapurların geliş ve gidiş günleri; vilhayet dahilinde pazar kurulan yerler ve pazar günlerini gösteren cetvel; vilâyet dahilindeki Zaptiye Alayı'nın subayları ile vilâyet dahilinde bulunan ormanlar, madenler ve nehirler hakkında bilgiler bulunmaktadır.

Trabzon Vilâyeti Salnamesi 1869-71

Hazırlayan Kudret Emiroğlu

3 cilt (222 s. + 316 s. + 348 s.)
Ankara 1993

1870 (1287 Hicri) yılına ait ikinci cilt 166 sayfa olarak yayımlanmıştır. Bu ciltte birinci ciltte yer alan konulara ilave olarak vilâyet da bulunan mühendisler, karantina memurları, liman reisleri, telgraf ve rûsûmat memurlarının isimlerini içeren cetveller, Trabzon İskelesi'ne gelip giden vapurların geliş gidiş günleri ile vapur acentalarının görevlilerinin isimleri, Trabzon'da kurulan kolektif şirket hakkında bilgi, telgraf ücretleri, kaymakamlık merkezi alan kasabalarda bulunan dükkân, cami mescit, han hamam ve diğer binaların sayıları, vilâyet ve bağlı sancakların gelir giderlerinin gösterildiği cetveller; vilâyet dahilinde bulunan maden suları ve kaplıcalar hakkında bilgiler yer almaktadır.

Sâlnâmelerin orijinallerinde bazı yazım veya toplama hataları ve bilgi yanlışları bulunmaktadır. Orijinal sâlnâmelerde son sayfada bir hata ve düzeltme cetveli konmuş. Bunların haricinde Emiroğlu tesbit ettiği bazı yanlışları da her cildin sonuna ilave ettiği notlarla açıklamaya çalışmış. Ayrıca sâlnâme metinlerinde yer alan idarî, coğrafî, tarihî ve biyografik bilgilerle ilgili düzeltme ve açıklamalarla birlikte dizinin de 22. ciltle birlikte yayımlanacağını açıklamış.

Sâlnâmelerin yeni alfabeye aktarılmasında az da olsa bazı okuma hatalarına rastlanmaktadır. Bu hatalar genellikle yer isimleri ile ilgili. Osmanlıca metinler üzerinde çalışanlar yerel ya da yabancı menşeli isimleri doğru olarak okumanın güçlüğünü bilirler. Bu isimler Osmanlıca'da üstün ya da esre gibi işaretler olmadan yazıldığı için birkaç şekilde okunabilirler. Ayrıca Trabzon sâlnâmeleri üzerinde çalışanların rastlayacağı gibi bazı yer ve şahıs isimleri değişik sâlnâmelerde farklı imlalarla yazılmıştır. Bütün bu güçlükleri aşıp, sadece bu bölgede kullanılan ve günümüzde yeni isimlerle değiştirilmiş yer isimlerini doğru olarak okumak ancak o isimleri önceden bilmekle mümkün olabilir. Bu gerçeği bilmekle beraber bu hatalardan bazılarına aşağıda işaret ederek aynı hataların bundan sonraki ciltlerde de tekrarlanmasına engel olmak istiyoruz:

Bugün Ordu İli'ne bağlı bir ilçe olan Çamaş (Çim-mim-şin) yanlış olarak Çemeş biçiminde, Rize İli'nin doğusuna düşen bir dere ismi olan Melyat (Mim-elif-lam-ye-te) yanlış olarak Malet biçiminde; Artvin İli'ne bağlı Borçka bölgesinde bir orman ismi olan Otango (Elif-vav-te-nun-gef-vav) yanlış olarak Evtengü; Çamlıhemşin İlçesi'ne bağlı Arder Köyü (Bugünkü Ayder) (Elif-re-dal-re) yanlış olarak Azder; Of İlçesi'ne bağlı bir köy olan İvyan Köyü (Bugünkü Yazlık) (Elif-ye-vav-ye-elif-nun) yanlış olarak Ebuyan şeklinde okunmuştur. Bunlar tespit ettiğimiz hatalardan önemli gördüğümüz birkaçıdır.

Bugün çoğu değişmiş olan ya da artık kullanılmayan bu isimlerin doğru olarak okunmasının güçlüğünü anlamakla beraber bugünkü imla ile Giresun olarak okunan (Gef-re-elif-sin-vav-nun)'un Gireson olarak aktarılmasında neyin amaçlandığını anlamak zor.

Bu tür ve izahı mümkün birkaç okuma hatasına rağmen Trabzon Vilâyeti Sâlnâmelerinin yeniden yayımlanması, diğer vilâyet sâlnâmeleri için de örnek olabilecek bir çalışmadır. Bu projenin, başta Kültür Bakanlığı olmak üzere diğer kurumlarca da desteklenmesi ve kısa sürede tamamlanmasını dileriz. Özellikle Kültür Bakanlığı bu konuda üzerine düşeni mutlaka yapmalıdır.

Jöntürkler ve Makedonya (1908-1912)

HERKÜL MİLLAS

Konstantinos Bakalopoulos, Yunanistan'da özellikle Makedonya ile ilgili çalışmalarıyla tanınan bir tarihçidir.[1] *Neotourkoi Kai Makedonia (1908-1912) (Jöntürkler ve Makedonya)* adlı kitabı beş cilt olarak hazırlanmış, 1830 yılından 1912 yılına dek uzanan bir süreyi kapsayan ve 1983-1988 yılları arasında yayımlanmış olan bir çalışmanın son cildidir. Bu son cilt 1908 *Jöntürk Devrimi* diye değerlendirilen İkinci Meşrutiyet'in sekseninci yıldönümünde yayınlamıştır.

Osmanlı Devleti ile doğrudan ilgili olan bu kitap, değerlendirme ve ifade olarak olayları Yunanistan açısından ele alan, o yönden bakan bir çalışmadır. Yazarın (Yunan) ulusal başarısızlıklara üzüldüğünü seziyoruz; başarıları övdüğünü görüyoruz. Tarihçinin *'biz neyi daha iyi yapabilirdik'* yönündeki kaygılarını seziyoruz; *onlar*'a karşı aynı anlayış ve özdeşleşme söz konusu değil. Ama bu taraflılık, tarih kitaplarını okumasını bilenler için bir sorun değildir; zengin bir bilgi kaynağı olan bu kitap her zaman değerini koruyacaktır.

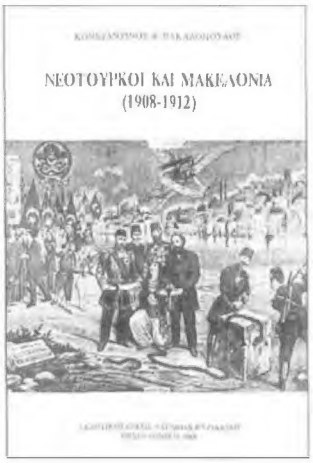

Konstantinos Bakalopoulos

Neotourkoi Kai Makedonia 1908-1912

Adelphoi Kyriakidé, Selânik 1988. 450 s.

Söz konusu yıllarda, yani Makedonya tarihinin en karışık ve kanlı dönemlerinin birinde, Yunanlılar, Bulgarlar, Türkler baş rolde, Sırplar, Ulahlar, Romenler ve Rus, Fransız, Avusturya, İngiltere gibi büyük güçler ikinci rollerde olmak üzere mücadele etmektedirler. Yörenin halkı hangi ulustandır, hangi ulus çoğunluğu oluşturmaktadır sorularına yanıt iki biçimde sağlanıyordu: a) halkı *ikna*(!) edip, kendi ulusuna katarak, b) *ikna* edemediğini sürüp, korkutup kaçırtıp, öldürüp çoğunluğu sağlayarak. Halklar da kimi zaman milliyetçi rüzgârlara kapılıp her biri kendi *haklı davası* ve vatanı uğruna gönüllü ölüyordu, kimi zaman da kimileri söylenenlere kanmayarak gönülsüz.

Olayların seyri, Yunanistan'ın dış işleri arşivlerine (zamanın raporları, mektupları, v.b.), bu mücadeleye katılmış olan genellikle Yunanlı subay ve komitacıların anılarına, yabancı elçilerin belgelerine ve Bulgaristan ve Yugoslavya kaynaklarına dayanarak anlatılmaktadır. Kitabın ilginç yanı ve değeri de buradadır. Köy köy izliyoruz olayları. Yüzlerce ayrıntının içinden bilinmeyenler su yüzüne çıkmaktadır. Bu çalışmada Osmanlı/Türk kaynakları çok sınırlıdır; kimi Batı'lı kaynaklar, Türkiye'de bilinen isimlerdir: Fikret Adanır, Ahmed Feroz, Kemal Karpat, David Kushner, Bernard Lewis, Standford Shaw, Stojan Makedonski, Wilhelm Miller gibi.

Giriş bölümünde, çizilen genel çerçeve içinde, politik gelişmeleri, o zamanların yaygın kimi inançlarını, örneğin Mpousios'un Osmanlı Meclisinde dile getirdiği Bizans düşünü, sonradan İzmir'de eylemlerini sürdürecek ve linç edilecek olan metropolit Hrisostomos'un Makedonya'daki ulusçu eylemlerini, 1909'da Selanik'te kurulan çokuluslu işçi birliğini, *Federasyon*'u, 1908'da Meşrutiyet'in ilanı ile Rumlar'ın umut dolu coşkusunu okuyoruz. A.Soulits-Nikolaides (bak: *Tarih Toplum* sayı 119, s.313) şöyle yazacaktı: "*(Rumlar olarak bizler Osmanlı ordusu içinde) Askerlik görevimizi yapmalıyız... Böyle davranırsak, Türkler de bizi belki bir gün kendi askerleri olarak kabul ederler ve bizleri (artık) eşit yurttaş olarak algılarlar*". 1908 yılı Balkanlar'daki halklar için bir umut ve sonra (ulusçuluğun egemen olması ile) hayal kırıklığı yılıdır.

Birinci bölümde 1830-1908 yıllarının özetini okuyoruz; Kırım Savaşı, Berlin Konferansı ve Yunanistan'da *Makedonya Mücadelesi* olarak bilinen olayların ilk iki *hazırlık aşaması* ile (1879-1893, 1894-1904), kanlı 1904-1908 yıllarını. Türk tarihçiliğinde pek vurgulanmayan kimi gelişmeleri okuyoruz: 1854'de ayaklanan Halkidiké'deki Yunanlılar'ı Fransızlar (Le Heron gemisi) topa tutar ve isyan bastırılır; 1861'de İstanbul'da *Hellen Edebiyat Derneği (Hellénikos Philologikos Syllogos)* kurulur ve bir eğitim bakanlığı gibi verimli ve sistemli çalışır, Girit ayaklanmasından sonra 1870'de Bulgarlar'ın Eksarhlık'ın kurulması için izin çıkar ve ulusçu çatışmalar (ve böl yönet politikası) doruğa ulaşır. Güçlü bir Osmanlı Devleti'nden yana olan İngiltere'nin dürtüsü ile 1839'da Islahat'ın ve 1856'da Tanzimat'ın *milletler* arasında sağladığı göreceli eşitliği Müslüman halkın hiç beğenmediğini ve tepkilerin doğduğunu

1 K.Bakalopoulos, ("Vakalopulos" okunur). 1951 yılında Selanik'le doğmuştur. Ünlü tarihçi Apostolos Bakalopoulos'un oğludur.

Kitabın kapağında yeralan II. Meşrutiyet döneminin ilginç kartpostalında, sağ üstte "Devlet-i Aliye-i Osmaniye'nin İhyası" ibaresi bulunuyor; önde, Enver ve Niyazi Bey'ler esaret zincirini kırıyor, ortada (soldan) Midhat Paşa, Sabahattin Bey, Fuad Paşa ve Namık Kemal. Meleğin taşıdığı dövizde "Hürriyet Müsavat Uhuvvet", soldaki taşın üzerinde Türkçe, Yunanca, Fransızca "Yaşasın Kanun-ı Esâsî" yazılı.

bu özette okuyoruz.

Bu dönemlerde ve özellikle 1904-1908 yıllarında, Yunan ve Bulgar (v.b.) çeteler, komitacılar, Yunanistan ve Bulgaristan'dan gönderilen subaylar ve gönüllü askerler kıran kırana bir mücadele içindeler. Ulusçuluk yolunda her şey mübahtır! Öteki ulustan olan çocuklar bile alınıp başkentlerde (Atina'da) din ve dilleri değiştiriliyor (s.119). Eğitim savaşı denebilecek bir mücadele görülmektedir; okullarda ulusçu idealler aşılanmaktadır. Yunanistan'ın politikası da konjonktüre göre sık sık değişiyor: Kırım Savaşı ile temkinli, on, yirmi yıl sonra daha atak, 1878'de silahlı mücadele teşvik ediliyor, 1902'de Osmanlı Devleti ile dostluk ve işbirliği isteniyor.

İlginçtir, Selânik'in demiryolu irtibatı önce Üsküp ve Belgrad ile (1871-1888), sonra Manastır'la (1891-1894) ve en sonunda (1893-1896) İstanbul'la kuruluyor. Bu büyük kentin ancak 1/6 Yunan'dır; ticaret ise Yahudi'lerin elindedir. Sonraları Türk ulusçularının uygulayacağı "yabancıdan alışveriş etme" kampanyaları ve ambargolarını okuyoruz (s.168). İkinci bölümde bu tür konular işleniyor.

Üçüncü ve dördüncü bölümlerde Jöntürkler'in girişimlerine ve Makedonya olaylarında oynadıkları roller ele alınıyor. Rumlar'ın Murat'ın lehine Abdülhamit'i devirmek için girişimlerini, İttihat ve Terakki'nin candan savunucuları olan kimi Rumlar'ı, Selanik'teki Yunan büyükelçisinin Talat Bey'le gizli toplantıları (s.185), 1908'de Selanik'te Enver Bey'in halkı coşturan nutkunu, halkın umut dolu coşkusunu okuyoruz; ve İkinci Meşrutiyet'in ilanından bir süre sonra ise değişen hava: İttihat ve Terakki'nin köylerde "*acımasız*" silah toplaması, seçimlerde her ulusun kendi çıkarını gözetmesi ve Jöntürkler'in baskı yöntemleri, seçim yolsuzlukları, eğitimde kısıtlamalar, Enver ve Nazım Bey'lerle Rumlar'ın haklar konusundaki pazarlıkları. Ve yeniden kızışan Makedonya çatışmaları.

İstanbul Patrikhanesi Yunanistan'ın yayılmacı girişimlerini ve özellikle eğitim konularına karışmasını iyi gözle görmüyordu (yazarın kendisi Kilise'nin bu tutumunu eleştirmektedir; s. 263). Makedonya'da İttihat ve Terakki'ye karşı direnç artıyor: Sandanski, Çernoppev, Yunanlılar, Sırplar birlik için ortak hedefler arıyor ve Balkan Savaşı'nın ilk ittifakları kurulmaya başlanıyor. Buna karşılık Osmanlı Hükümetleri merkezi yönetim ve tek tip eğitimden yana önlemler alıyor, kısıtlamalar getiriyordu. 4/17 Aralık 1910'da Patrik hükümete verdiği muhtırada *şovenizm*'den ve verilmiş olan sözlerin *boş laf*'tan başka bir şey olmadıklarını yazacaktı. Karşılıklı güvensizlik doruğa erişecek, Balkan Savaşı'nın psikolojik temeli oluşacaktı.

Makedonya'daki gelişmeler sonsuz ayrıntı içinde verilmekte, kimi zaman okuyucu neyin önemli neyin ikincil olduğunu sökememektedir. *Hürriyet ve İtilaf* gibi örgütlerin Hristiyanlar'la olan ilişkileri işlenmektedir. Temel kaygı seçimlerdeki işbirliği olanaklarıdır. Yunan hükümeti, Patrikhane, *Hellen Edebiyat Derneği*, *İttihat*'çı Rumlar, *Hürriyet ve İtilaf*'çı Rumlar ve öteki milletler, her türlü siyasi partiler 1912 yılının Ocak ayında kıyasıya bir politik mücadele içindeler. Temmuz'da sıkı yönetim; ve özerk bir yönetim yönünde istekleri kabul edilmeyen Arnavutlar'ın isyanı. Balkan Savaşı artık kaçınılmaz gibidir.

Belki bütünüyle bilmediğimiz olaylar değil bunlar. Ama farklı kaynaklar kullanılıyor ve başka bir açıdan veriliyorlar. Bir cümleyle özetlersek: İkinci Meşrutiyet büyük umutlar yaratmıştı. Ama umutlar ulusçu düşlerdi ve bir tarafın düşü ötekinin düşüne tecavüz ediyordu. Kimsenin uyanacağı da yoktu.

İki Müzayede

23 OCAK ve 6 Şubat günleri gerçekleştirilen iki müzayede haberiyle karşınızdayım bu ay. Her iki müzayede de "muhibbân-ı kütüb" için rahatça at oynatılabilecek ortamlar yarattı. Görelim...

Kadıköy Numismatik. 7. Kitap, Kartpostal, Döküman Müzayedesi.

Kadıköy'de sahafların toplandığı bir pasaj vardır. Kadıköy ve Üsküdar, bir zamanlar Bayezit Sahaflar Çarşısı'na arabalar dolusu eski kitap akıtan bu iki eski ilçe, şimdilerde eski zenginliği kalmasa da bu pasajtaki dükkânları besliyor. Her biri ile ayrı ayrı dostluklar, alışveriş düzeyi tutturduğum Akmar Pasajı sahafları içinde, işi gereği kitap alım satımına da girişen Sabahattin Topşahin'in dükkânına kitap meraklılarının da uğramak zorunda olduğunu düşünmüşümdür hep. Çünkü güler yüzü ve babacan tavrı ile Sabahattin Ağabey beklemediğiniz anda size yıllardır aradığınız birkaç kitapçığı ikram edebilir.

Kadıköy Nümismatik'in 6 Şubat'taki müzayedesini kartpostal ve filateli dünyasının yakından tanıdığı Ziya Ağaoğlu yönetti. Eğer Ziya Bey'in hızına yetişir de boş bulduğunuz bir parçaya pay sürebilirseniz kendinizi mutlu saymaya hakkınız vardır.

935 + 62 parçanın satışa sunulduğu müzayedede 232 sıra numarası altında 250 kadar kitap vardı. İstanbullu kitapseverler gönül rahatlığı içinde Bulak baskısı bir nadir divana, kendi takımındaki eksiği tamamlamak için seçilmiş gibi görünen bir tarih cildine, her biri kendi alanında çoktan kaynak değeri kazanmış vitrinlik kitaplara mütevazi fiyatlarla sahip olmanın keyfini yaşarken, kartpostal ve döküman meraklıları da aldıklarına sevinip alamadıklarına yanarak güneş batmadan evlerine ulaşma imkânı buldukları için hızlı gittiğine birkaç saat önce kızdıkları Ziya Ağaoğlu'na teşekkür ediyorlardı.

Kim ne derse desin her tür kitap müzayedesi kitabın yükseldiği ve bazan şaşırsa da çoğunlukla sahibini bulduğu yerlerdir. Unutmamalı, kitap kadar kolay el değiştiren nesne yoktur...

Alâattin Eser
8. Kitap Müzayedesi.

Alâattin Eser tarafından düzenlenen 8. Kitap Müzayedesi önceden duyurulan programa uygun olarak gerçekleştirildi. Araştırmacılık ve eski eser uzmanlığı ile tanınan İ. Gündağ Kayaoğlu'nun yönetiminde yoğun bir katılımla başlayan müzayede bir süre sonra yöneticinin tek başına oynadığı ilginç bir temsile dönüştü.

Müzayede kataloğu, eski kitaplar üzerine bir bibliyograf titizliği ile eğilen Erol Özbilgen tarafından hazırlanmış. Künyeler ve açıklamalar araştırmacılara da yararlı olabilecek nitelikte. Özellikle az rastlanan yerli ve yabancı kitapların kendisine sahip olamayan meraklı için doğru bir künyesine sahip olabilmek az şey mi?

İ. Gündağ Kayaoğlu'nun müzayedeyi açarken "Her türlü kitap müzayedesini açıyorum" demesi bir şaka değilse, antika kitap müzayedelerine yerinde bir söz göndermesiydi. Çünkü her kesimden ve her ilgi alanından kitap meraklısının küçük fedakârlıklarla bir şeyler alabileceği bir kitap müzayedesiydi bu.

400'den fazla kitap ile diğer koleksiyon parçalarının 4,5 saat gibi kısa bir sürede satışa sunulması, izleyici-katılımcı topluluğunu oldukça rahatlattı. Müzayede sunuculuğu tutukluğu, konuşma sıkıntısı çekmeyi kaldırmıyor.

Müzayedenin araştırmacı-koleksiyoncu kesime hitap eden ilginç parçaları arasında tiyatro kitapları, taşrada basılmış ilginç kitaplar, yazarından imzalı kitap öbekleri, il ve ilçelerin tarih ve folklor kitapları, Türkçe ve yabancı dillerde anı, gezi ve tarih kitapları, çok önemli dergilerin kaynak değeri taşıyan koleksiyonları, salnâmeler ilk akla gelenlerdir. 150 bin ile 13 milyon arasında değişen fiyatlarla satılan-satılamayan kitaplar bir yana İstanbullu (Ankara'dan gelenler de vardı) kitapseverler için yılda birkaç kez böyle müzayedeler düzenlenmesi, onlara taze kan gibi gelecektir. Öyle ya... Kim istemez bir *Lehcetü'l-Lûgat*, *Millî Mecmua*, *Telhis-i Resâilü'r-Rümâd*, *Millî Tetebbular Mecmuası*, *Türkiyat Mecmuası*, *Ülkü*, *Boğaziçi*, *İstanbul Ansiklopedisi* gibi kaynaklara mantıklı fiyatlarla sahip olmayı? Teşekkürler...

50 adet basılmış Turkish Literature*'nin 17 numaralı nüshası 3 milyona alıcı buldu.*

M. SABRİ KOZ